

САЪДУЛЛА СИЁЕВ
МЕНИНГ ХЎРОЗ
ҚУВГАНИМ

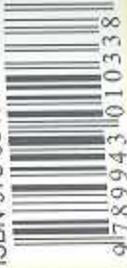
№ 24. / 599 / 44
с - 26.

САЪДУЛЛА СИЁЕВ

МЕНИНГ ХЎРОЗ
ҚУВГАНИМ

ISBN 978-9943-01-033-8

"O'ZBEKISTON"

САЪДУЛЛА СИЁЕВ
МЕНИНГ ХУРОЗ
ҚУВГАНИМ

550655

4/84/543/44
с - 26.

Эвроский, Борис Михайлович, Тихомирова, Светлана
Анатольевна.

Основы электродинамики : Учеб. пособие для учащихся
10-го кл. : Гуманит. профиль / Ин-т общ. образова-
ния. — М. : Ин-т общ. образования, 1991. — 160 с. :
ил. : 21 см.
2 р., 1000 экз.

1. Состав. — 1. Электродинамика.

№ 30578

63 № 1435 [91-42419] п. оп
НПО ВКП 16.10.91 9227

УДК 637.8(075.3)

ЕКЛ 43.6.2

Масъул муҳаррир — Тўлқин Ҳайит

Сиёев С.

Менинг хўроз қувганим /Ҳикоя, ҳажвия ва бадиалар/ Т.:
«Ўзбекистон» НМИУ, 2007, -112 бет.

Мазкур тўламанда тавқиқли адибимиз Саъдулла Сиёевнинг кейинги йилларда ёган энг сара ҳикоя, ҳажвия ва бадиалари жамланган. Унинг бир ҳикояси «Бепарао бўлмоқчиман!» деб номланган, ammo элиб ҳеч қачон Сиз билан бизга, жаминитга, ўз юртинга бепарао қарамаган ва қарамайди ҳам. Хўш, унда бу ҳикояда нима ҳақида гап борадиган?.. Уйлашимизча, мазкур тўламандан ўрин олган шу ва шунга ўхшаш ҳикоя, ҳажвия ва бадиаларни ўқиб, бу саволга жавоб топасиз ҳамда адибдан ва биздан мамнун бўласиз деган ниятдамиз.

ББК 84(5У)-44

Саъдулла Сиёев

МЕНИНГ ХЎРОЗ ҚУВГАНИМ

Рассом Р. Зурфаров
Тех. муҳаррир У. Қил
Мусаҳҳих Ш. Мақсудова
Компьютерда тайёрловчи Г. Қулназарова

Босишга охираси этилди 17.04.2007. Бичими 60×84/16
FARG'ON QUR'ULGUSI Шартли б.т. 6.51. Нашр б.т. 5.95. Азали 2000.
UNIVERSITATI Буюртма № 06-157 Баҳоסי келишилган нарҳди.

AXBOROT RESURSI Uzbekiston
QABUL QILSIZ «O'zbekiston» nashriyat-matbaa ijodiy uyiда босилди.
KATALOGLAR 700129, Toshkent, Navoiy kuchi, 30

ISBN 978-9943-01-033-8

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2007

ҲИКОЯ ВА ҲАЖВИЯЛАР

— Танобингиз сал бўшашибди, домла...

Индамадим. «Танобим бўшаганини ўзим ҳам биламан, сиз даволан келинг, укам!» дедим ичимда. Доктор мендан бир кўшлик ишимни, уйкумни, ишгаҳамши сўради. Шопилмай, битта-битта айтиб бердим, у кийрик қоқмай тинглади. Сўнг туриб, кўлларини кўксига чалштирди-ю, нари-бери юра бошлади:

— Гапингизга қараганда ишда кўп асабийлашар экансиз, — деди лекция ўқиётган профессордай салмоқлаб, — бу эса сизга мулақо мумкин эмас. Бир ўқувчингиз Мусо Хоразмийнинг кимлигини билмагани учун икки соат бўғилибсиз. Сизга аввало нима зарур? Хоразмийми ёки саломатликми?

— Гапингиз қизиқ бўлди-ю, дўхтир — дедим фиғоним чиқиб, — бир киши жон керакми, жононми, легон экан...

— Ўша киши тўғри айтибди. Жон бўлмаса жононни бошингизга урасизми?

— Ўзининг кимлигини, ота-бобосининг кимлигини билмайдиган жонни нима қиламан? — деб бақирдим. — Пишириб ейманми?!

Энди докторнинг жаҳли кўзили.

— Мента қаранг, ўртоқ бемор, — деди рўпарамга келиб, — бу ерга нимага келгансиз ўзи? Мен билан афсона талашганимни ё даволанганимни?

— Кечирасиз, даволангани, — дедим сал паст тушиб. Докторнинг оқши ранги тагин қизарди.

— Унда гапта кулоқ солинг, — у яна дўмбиллаб хона кеза кетди. — Сизга маслаҳатим шуки, бўлар-бўлмаста куйиб-пишаверманг. Юракни кенгроқ қилинг. Кенга-кенг, торга-тор дунё, деб кўйиб-дилар. Тушунаман, ҳозир бола ўқитиш қийин масала бўлиб кетган. Акселарция ва ҳоказо... Аммо сал беларвороқ бўлишга урининг. Зигирдек камчилик кўрсангиз, лов этиб кетадиган одатингиз бор экан. Бу одатни ташлашг. Бир ўзингиз кучанганингиз билан узоққа боролмайсиз. Ҳаётии мукамал қиламан деб сиздан олдин ҳам не-не олимлар бош қотирган...

Чидамай гап қўшдим:

— Демак, ўргамиёна одам бўлиб... қумурсқалай судралиб юраверишим керак экан-да?

Докторнинг қизил раши бирдан оқарди. У гурс-гурс юриб тепамга келди-ю, «Белаво экансиз-ку?» дегандек менга олайиб тикилди.

— Уэр, — деб ерга боқдим. Доктор остонагача ваъз айтиб борди:

БЕПАРВО БЎЛМОҚЧИМАН

Кейинги пайтда сал инжикроқ бўлиб қолдим. Тиқ этган товуш ёқмайди. Икки одамнинг кулишиб турганини кўрсам гашим келади. Илгари унча-мунча ишни ҳазил-хузул билан битириб кетардим... Энди арзимаган нарсага жаҳлим чиқади, асабийлашамаи.

Ҳар куни ишдан келаману, диванга ташпа ташлайман. Бошим лўққиллаб оғрийди. Дорига хужум қиламан. Седальгин, равнатин, пентальгин.

Охири бўлмали. Судралиб докторга бордим. У энди ўтиздан ошган, паст бўйли, хўша семиз йигит экан. Гаширганда негадир одамнинг кўзига қарамасликка интилади.

— Қаерда хизмат қиладилар? — Четга боқиб сўради у.

— Мактабда ишлайман, — дедим, — завучиман.

— Ў-ў, олижаноб касб эгаси экансиз, — кулимсирлади доктор.

«Сан бу касбнинг тузини тотиб кўрмагансан, гапираверасанда», дедим ичимда.

Доктор мени тикка қилиб кўйиб, резинка болгачаси билан тиззамга бир урди. Сесканиб тушдим. Иккинчи тиззамга урганда чўккалаб қолдим.

— Анетта ўтиринг, — деди у оппоқ куштакани кўрсатиб, ўтирдим. Доктор энгагимни кўтарди. Кейин кўрсатгич бармоғини ҳавога ўқталиб нари-бери сурди:

— Бу ёққа қаранг! Энди бу ёққа! Яна бу ёққа!

У дўмбоққина панжалари билан бошимни сиқиб кўрди. Соч ивитаётган саргарошдай калламини обдон фикжмлади. Кейин полга бир оёқлаб тургазиб кўйди. Гоҳ чап оёқда, гоҳ ўш оёқда туриб, аранг ўнгача санадим.

Ниҳоят, доктор болгачасини тап эткизиб столга ташлади-ю, бурчакка бориб кўл ювди. Жойига келиб ўтирди. Бошини чайқаб ўх торди. Биринчи дафъа кўзимга қараб деди:

— Шоирилар айтгандай, ҳаёлингизни доим гула буркаб юринг. Кўпроқ очиқ ҳавода ухланг. Миянгизни толиқтирашган даражада қаттиқ ишламанг. Тоғларга тез-тез сайр қилиб туринг. Хафа бўладиган ерларга борманг. Кулгилди китоблардап ўқинг. Ўтишдан олдин онир овқат еманг. Сут-қатиқни кўпроқ ичинг. Ибн Сино қатиқ ичган одам юзга киреди, дейди...

Эшикни зичлаб ёшим. «Китобли роса ўқибсан, — дедим ичимда, — менинг ёшимга ет, кейин сўзлашман сен билан».

Эртдан бошлаб бепарвороқ бўлишга қасд қилдим. Сахар турдим. кайфиятни сохлаб мактабга жўнадим. Йўлда таниш-билишлар учраса, хул-хандон кўришман, ярашса-ярашмаса ҳазил қиламан. Улар менинг тажанглигимга ўрганиб қолмаганми, ажабланиб боқипади.

Енгил оёқ билан мактабга ҳам келдим. Зинадан кўтарилиб ўқитувчилар хонасига бурилдим. Қарасам, шундоққила эшик тагига биров ботмондай қилиб тутуриб кетибди. Таққа тўхтадим, Илгариги даврим бўлса, «Бу қайси нодоннинг иши?!» деб бақириб берардим. Бу сафар ўзимни қўлга олдим. Ҳовлига чиқиб фаррош хотишни чақириб келдим.

— Хуршида опа, мановини... опташанг, — дедим иложи борича тиржайишга ҳаракат қилиб. Фаррош хотин афтимга чўчиброқ қараш-ю, носкашни койиб-койиб, остонани сутуриб олди.

Узун-қисқа бўлиб ўқитувчилар келишди. Уларнинг саломига ўлганимнинг кунидан кулиб алик олашман. Бироқ ичимни ит кемиряпти. Ҳамон ўша бепарвосат носкашни ўйлайман. Орамизда беш киши нос чекади, қоровул тоға билан олти киши. Қоровул атай хужрасидан келиб, бу ерга тутуриб кетмайди. Демак, бу ўзимизникиларнинг қилиғи. Бирам тилим қичияптики... Қани энди кеча докторга бормаган бўлсаму, оғзига ел тушкур носкашни топиб таъзирини берсам!

— Барака топкурлар, — дедим сиполик билан ўрнимдан туриб, — бу ер картошка омбори эмас, мактаб. Илтимос, йулакка тутурилмасин. Нос чекадиганлар ҳовлига чиқиб чексин. Мабото чўнтакка тупуришга ор қиладиганлар бўлса, мана, илтиш.

Гула сув қуялган банка ёнимда эди, носкашлар тарафга сурдим. Ғала-ғовур бошланди:

— Биз културниймиз, — деди бир носкашимиз, — уйда нос, мактабда папирос чекамиз.

— Агар шاپалоқдай бўлса Йигиталининг маҳсулоти, — деди иккинчи носкаш, — у ҳар огганда кафтини тўлдириб отади.

— Носнинг марқасини аниқлаш керак, — деди учинчиси, — мабото Холмат-98 бўлса, Тиловбердиннинг оғзидан тушган.

...Ҳаёл суриб ўтирибман. Бир вақт Билолов деган ёшгина тарих ўқитувчимиз кўнғироқдан кейин лўкиллаб кириб келди. Афти-ангориға қараб бўлмайди. Соқол икки энлик, ёқа кир, шимининг тизасига ямоқ тушган. Оёғида ипез, орқаси майишган ботипка. Индамасам, ҳе йўқ, бе йўқ, сифф журналини кўлтиқлаб жўнамоқчи.

— Кечирасиз, тўхтаг, — дедим. Билолов остонада тўхтади. — Қаерда ишлагингизни бир оғиз айтиб кетсангиз, ўртоқ Билолов?

У аввалига «мудир масхара қилайтими?» дегандай ҳайрон бўлди, сўнг ҳазил аралаш жавоб берди:

— Бемалол, домла. Янгибод туманидаги 5-мактабда педагогман...

— Негашир педагоглигингизга ишонманман, — дедим мен ҳам кулимсираб, — рафгорингизга қараб завқим келаяпти. Сиффга муаллим бўлиб кираяпсизми ё ўрта асрлардан кўрғазмали қурол бўлибми?

— Урушмайсиз, домла, — деди у бир қалам олға босиб, — ситир подадан қолиб кетган экан, шуни қўшиму югуравердим...

— Бўпти, сиз уйга бориб ўқитувчига ўхлаб келинг, дарсингизни мен ўтиб тураман, — деб унга жавоб бериб юбордим.

Билоловнинг дарсига кирдим. Йўқлама қилдим. Баъзи ўқувчилардан кечаги дарсни сўрадим. Доскага Туробов деган бола чиқди. У булбул бўлиб кетди:

— Чингизхоннинг икки юз мишта яқин яқин қуролланган аскарлари бор эди. Лекин Амир Темур кўрқмай Чингизхон билан урушмоқчи бўлди...

— Шошманг, Туробов, — дедим, — Темур қачон ўтган?

— Амир Темур ... Ҳм... Темур Улуғбекдан олдин ўтган, муаллим.

— Чингизхон-чи?

— Чингизхон... Амир Темурни ёмон кўрган...

Жаҳлим чиқди. Туробовга шартта «икки» кўйиб бердим. У жойига бориб ўтирди-ю, кундалигини очиб кўриб, қўл кўтарди:

— Муаллим, мена «икки» кўйибсиз-ку?

— Ҳм, «бир» кўйиш керакмиди?

— Бу баҳойингизни катталар кўрса, сизга гап тегмайdimи? Болаларни яхши ўқитмайсиз, деб?

Гуп этиб миямга қон урди. «Бу ақлни сенга қайси аҳмоқ ўргатди?» деб бақирмоқчи бўлдиму ҳали пенсияга узоқлигини ўйлаб, тилимни тишладим.

Танаффусда бир иш билан ҳовлига чиқдим. Қарасам, кираверишда беш-олти бола чекиб туришибди. Халиги Ғуробов ўртоқлариши оғзига қарғиб нималир деяпти. У мени кўрди-ю, чўнтагидан тилла ранг синарет олиб узатди:

— Марҳамат, муаллим. Адамлар Америкадан олиб келибдилар. Тортини яхши экан.

«Йўқол кўзимдан ярамас!» деб бақирдим. У ёни нима бўлганини билмайман. Кўзимни очсам, диванда ётибман. Биров юзимга сув сепаётти, биров валидол тишлатапти.

Мактабдан тўғри касалхонага жўнадим. Осула шароит билан дорилармоннинг кучими, уч-тўрт кунда ўзимга келиб қолдим. Уйда дорисиз ухлай олмас эдим. Энди шундоқ ётаману, донг қотиб қоламан. Бир куни ана шунчақа ноз уйқуда ётган эканман. Қарасам, теламда нинасани шиша ўқталиб ҳамшира қиз турибди. Дарров чап биқошимга агарилдим. Ҳамшира жазиллатиб укол қилди-ю, «ана энди уйқуни келган жойилан олаверинг» деб жўнади. Куйичимни сийналаб бир пас ётдим. Кулонимга таниш овоз чалинди. Ўнг ётимга ағдарилдим. Тўрт қадам нарида ҳув поликлиникадаги доктор йнгигим илжайиб турарди. Уни ҳам яқинда укол қилишган шекилди, билагини шимариб, тирсагини букиб олибди.

— Ие, домла, нима бўлди? — деди кўришиш учун қўл чўзиб. Уколнинг заҳридан жоним оғриб турган эди, қийналиб бўксамни кўтардим.

— Сизнинг муолажангиздан кейин... шу ерга келиб қолдик, — дедим инқиллаб, — ўзларидан сўрасак?

Докторнинг кайфияти ёмон шекилди «салом»имга яраша алик олди:

— Биз ҳам... сиздақа касалларни даволай-даволай етган еримиз шу бўлди, домлажон...

Бир вақт юрагим санча бошлади. Салдан кейин бошим тир-тир айланди. Пўп этиб кроватга ўтириб қолдим. Доктор югуриб ёнимга келди. Томиримни ушлади-ю, лўкиллаб чиқиб кетди. Бир зумда ҳамшира кирди. У қалин дафтارни очиб кўриб:

— Сиз Бакировмисиз? — деди менга.

— Бакиров мен, бу киши Кабиров! — жеркиб берди доктор. Ҳамшира «Вой, шўрим!» деб бошини чапгаллади. Кўлтигидаги дафтар шалоплаб ерга тушди.

— Ана, медикларингизнинг аҳволи, — дедим докторга, оғзимга таблетка ташлаётиб, — ҳавас қилинг.

Бакиров ҳам гапга чечан экан, дарров жавоб берди:

— Ўзингиз ўқитган болалар-да, домлажон, ҳар қанча ҳавас қилса арзийди...

Мен энди оғиз жуфтлаган эдим. Бакиров «Иҳ!» деди-ю, қорнини чапгаллаб қолди. Уни суяб каравотга ётқиздим. Кейин навбатчи шифокорни чақиргани зинтиллиб кетдим.

ОСМОНДАГИ ОЙ

Қадамбой Жайропов Сарносийнинг бир чеккасида, Чош деган тоғли қишлоқда яшайди. Бу ерларда олти ой ёз бўлса, олти ой қиш бўлади. Куёш мармар тоғнинг ортига ёнбошлаганда чолликлар ҳам тўпакка кирди, эрталаб Хурсанд тоғнинг ортидан мўралаганда ирғиб туришади. Чошда на телефон, на холодилик, на телевизор, на радио бор. Шунинг учун қишлоқдагилар баъзан Хурсанд тоғнинг тепагина чиқиб, шаҳар томонга қараб ўтиришади. Туман ё вилоятдан бирор гап этиб келса, оғзаки телефон орқали бутун қишлоққа тарқалади.

Яқинда ана шундай бир гап тарқалди. Учи биричи бўлиб Қадамбойнинг тоғаси Эшқобил ака эшитди. У куёви Авлиёқулни эргаштириб, жиянининг уйига равона бўлди.

Қадамбой мактабда муаллим. Биологиядан дарс берали. Ёз келса, тоғма-тоғ юриб, доривор гиёҳларни териб келади. Азбаройи савоб деб қишлоқдагиларга тарқатиб чиқали. Жуда бекор қолса, қийшайиб сой бўйига тушади. Мажнунтолнинг майда, текис новдаларини кесиб олиб, нонсават тўқийди. Беш-ўнга бўлганда маҳаллаги хотин-халаж кириб талаб кетишади. Толсаватнинг даромали ҳам бир каминга этиб турибди-да, э!

Ёзнинг чилласи. Қадамбой шундоқкина сой лабида бақатсерақнинг тағида ўтирибди. Олида бир даста толчиқиқ. «Буниси куртсаватга, буниси қўлсаватга», деб новдаларни саралай бошлади. Шу пайт узун-қисқа бўлиб, Эшқобил ака билан Авлиёқул этиб келдилар.

— Омин, топанингда барака, жиян! — деди тоға, эски бир тўнқага омонат чўкиб. Авлиёқул чўнқайиб фотиҳага қушилди. Эшқобил ака ярқираб турган саватларни бир-бир қўлга олиб кўрди, барқашдан каттароқ биттасини ташлади.

— Мана шулисини янганга бера қол, — деди саватни салмоқлаб, — нон ёпса доим дастурхонни кўйдириб юрालи, пахмоқсон!

Қаламбой ҳазиллашди:
— Ҳақи битта товуқ бўлади, тоға.
Эшқобил ака, қандай гап бошласам экан, деб йўл ахтариб ўтирган эди, дарров рози бўлди:
— Тоға-хўр, жиян зўр экан-да, э! Товуқнинг ёнига хўрозини қўшиб бераман, жиян. Энди сенга ҳам бир маслаҳатли гап бор.

Қаламбой бир тўп толчирикни нижимлаб бошини кўтарди.

— Нима гап экан?

— Яқинда туман ҳокими бўшар экан. Акалари уни кўтар-кўтар қилиб, каттароқ ишга олиб кетаётган эмиш. Биз, мана почташ билан маслаҳат қилишдик. Агар хўп десанг, кўплашиб сени ҳокимликка ўтказмоқчимиз. Бизнинг урулган ҳам ҳоким чиқсин-да! Қачошгача Қизилқишлоқдан чиқа беради? Нима дединг, жиян?

Қаламбой мириқиб кулди.

— Ажойиб тоғамсиз-да! Шунча ёшга борсангиз ҳам хаёлна-растлигингиз қомайди. Қани, мана бу кабинетга киришг, Қаламбой, деб, менга бировнинг кўзи учиб турибдими? Ҳоким бўлман, деб от чоптириб юрганлар бор, биласиз. Ярашмаган гапни кўйинг, тоға.

— Отни биз ҳам чопамиз, — деди Эшқобил ака, — икки тектар ерга зигир экиб қўйибман. Бошоқлаб турибди. Худо хоҳласа, бир милёнга сотаман. — Тоға куёвига қарати, — ҳей, сен ҳам сўйла-да, Авлиёкул! Йўлда не деб жавраб келиб эдинг?

Куёв томоқ қириб, тилга кирди:

— Бизда ҳам икки хўкизча бор. Иккови ўлганда бир тоннага яқин юк қилиб келар-ов. Сен учун сотаман. Ҳоким бўлиб кетсанг, менга бирор пермер хўжалиги очиб берарсан, Қаламбой.

Қаламбой кўрдикни, тоғалари астойдил бел боғлаган. У олдидаги хас-хашакни кучоқлаб, дарёга олиб бориб ташлади. Кўларини қоқиб, изига қайтди.

— Э, бошимни оғритманлар, — деди хафа бўлиб, — ёгон ошим — галвасиз бошим. Ҳокимлик осонми? Бугун борсан, эртаса йўқсан. Осмондаги ойга қўл чўзиб нима қиласиз, тоға? Бекорга куйганларинг қолади.

Эшқобил ака оёғини тираб туриб олди:

— Куйсак, биз куямиз, жиян. Зато, бизнинг урулган ҳам ҳоким чиққан, деб керилиб юрамиз. Худо, ол қўлим, деб ҳоким бўлсанг, қишлоққа свет обкелардинг, болаларга тузуқроқ мактаб солиб берардинг. Биз ҳам одамга ўхшаб, дилузор кўриб, радио эшитардик.

Қачонгача дунё беҳабар бўлиб, тоғ-тошни орасида ётамиз? Хўп, ле, жиян!

Қаламбой уҳ тортди.

— Мен кўнгличанман. Одамларга қаттиқ гапиролмайман.

— Ўрганиб кетасан. Яккажўхайин бўлганинглдан кейин ортингдан келса — тепасан, олдингдан келса — тишлайсан.

— Тишлайсиз-а, тишлайсиз. Ҳозир одамларнинг кўзи очилган. Тишингизни қоқиб кўлингизга берар.

— Бекор айтибсан. Бир кўлингда нон ушлаб туриб, қанча уришсанг ҳам чидайди одамлар. Айтганингни қилади. Гап тамом. Сени ҳоким қиламиз. Маълумотинг етарли, калланг ишлайди. Қанча бил завуч бўлиб мактабни бошқардинг. Йўқ дема, жиян.

Қаламбой иргиб турди.

— Йўқ, йўқ, йўқ! — деди бошини сарак-сарак қилиб. — Тоға, агар зўрлай берсангиз, ҳозир ҳов ана у ерга чиқиб, ўзимши сойга ташайман.

— Эсингни едишми, жиян? Олдин бир кун бўлса-да ҳоким бўлиб, айнингни сур, кейин сувга ташлайсанми, ўтга ташлайсанми, ўзинг биласан.

Қаламбойга аслида майда новда керак эди. У лин этиб томга чиқди. Ундаш теракка ёпишди. Оқ теракдан бир сакраб маж-нунтолга ўтаман деганда ўрта шохга маймуздай осилиб қолди. Эшқобил ака, ростдан ҳам бу тентак ўзини сувга ташламоқчимми, деб чўчиди.

— Ҳов, аҳмоқ бўлма, жиян, — деди тепага қараб, — ўлиб кетсанг, беш болашми ким боқади?

Шу пайт Қаламбойнинг ошнаси Нарзи қора келиб қолди.

— Тоға, бизнинг мўккичи жўрамиз кўринмайдими? — деди. Эшқобил ака тол шохига ишора қилди:

— Жўранг ҳув ана, тепада осилиб ётибди. Ўзимни сувга ташлаб ўламац, дейди.

— Нима бўлди? Нега бугун ўлгиси келиб қолди экан?

Тоға ўзини оқлаган бўлди:

— Биз кўплашиб уни ҳоким қилмоқчи эдик. Мен зигирини сотиб, пулини бермоқчи бўлдим. Мана, поччаси кўшалоқ хўкизини сотмоқчи. Жўранг бўлса, дол, ҳоким бўлмайман, деб оёғини тираб турибди-да, э!

Нарзи қора ҳамон тол шохда оёқларини ликиллагтиб турган Қаламбойга қараб бақирди:

— Хўв, мўкки полвон, кўркмай пастпа туш энди. Хозир майдондан хабар келди. Оқмачитлик Бойбўриёв ҳоким бўлибди. Қадамбойнинг тоғаси зигирини сотиб, поччаси ҳўкизларини пуллаб келсин, деб кутгани вақтлари йўқ экан. Хўв, бу ёққа туш-а, кўрқоқ! Сенинг пешонангга ёзилгани мўкки билан толсават!.. Бу ёққа туш, есига маслаҳат бор...

Қадамбой аста-аста дарахдан туша бошлади. Эшқобил эка қўлочини кериб, икки сонита урди:

— Ҳа, энагар Бойбўриёв! Тагин илиб кетдинг-а кўпқарини! Янги ҳокимнинг тоғаси мана, биз бўламиз, деб «Волга»нинг ларчасидан тирсақини чиқариб юрмоқчайдик, насиб этмади-я, водариг!..

«НЕКСИЯ»НИНГ ИЛДИЗИ

Соғлом бўлай десанг,
солиқдан қочма.

(*Янги чиққан шпор*)

Тўйчиевни бир идорага чақирдилар. У саҳар туриб йўлга тушди. Бу идорага кириш ҳам қийин экан. Эшикда бир қоровул, чарх-палакдек айланма тўсиқдан ўтсанг, яна бир қоровул. Тўйчиев қўлдаги чақирқ қозини пеш қилиб, аранг ичкарига ўтиб олди. Ваҳимали хонала жиккақгина, олакўз йигит ўтирган экан. Тўйчиев уш таниди, лекин ўзини танимаганга олди.

— Яхшимисиз, уқа. Чақиртирган экансиз, келдик.

Олакўз столдан бошини кўтармай, тунгиллади:

— Ҳм, чақирмасак келмайсизми? Бойлик орттириш деганга дўпингизни тишлаб югурасиз, солиқ тулашга келганда думингизни тутқизмайсиз! Шунақами?

— Унчалик эмас. — деди Тўйчиев. — Биз ҳамма солиқларни ўз вақтида тулаб турибмиз.

— Фамилиянгиз?

— Тўйчиев. Саттор Тўйчиев.

— Хозир кўрамиз-да, — деди жиккак йигит ва ёнбошидан қалин дафтар олиб титқилай бошлади. — Тўймасов, Турдиев... Ҳа, мана, Тўйчиев Саттор. Ие, машинангиз бор экан-ку? «Нексия»! Сулерсалон! Қуллук бўлсин...

Тўйчиев айбдор кишидек ҳижолат бўлди:

— Раҳмат. Ҳа, энди бир кўншл кетган эди-да...
— Мен сизга машина қуллук бўлсин, даяётганим йўқ, солиқдан қочиб юрганингиз қуллук бўлсин, даяпман!

— Қочиб юрганим йўқ, — деди Тўйчиев, — уни эндигина олдим. Йигит ятгини кўтариб чимирилди:

— Айтмоқчи, ўша «Нексия»ни қайси пулага олгансиз, билсак бўлашимиз? Декларациянгиз борми?

— Эскироқ бир «Москвич»им бор эди, уни сотдим, кейин қайинманг, укамдан қарз олдим.

— Хўш, «Москвич»ни-чи, уни ҳам қарзга олувдингизми?

— Йўқ. Аввал «Запорож»им бор эди. Ойликдан бир сиқим — бир сиқим орттириб...

Олакўз йигит товушини кўтарди:

— Ҳов, амаки! «Запорож» осмондан тушмайди. Уни ҳам пулага берашлар. Ўзингиз анчайин бир ўқитувчи экансиз. Ойликдан орттириб машина олдим деганингизга қайси аҳмоқ ишонади? Тўғриси уни айтаверинг!

— Ундан олдин велосипедим бор эди...

Олакўз энди ошқора калака қилишга ўтди:

— Велосипедши ҳам, ҳойнаҳой, қарзга олганман, дерсиз!

— Йўқ, — деди Тўйчиев, — уни менга сизнинг отангиз совға қилган эди.

Олакўз йигит оғзини қийпайтириб ажабланди:

— Нега энди менинг отам сизга велосипед совға қилар экан? Нима, сиз етти туғиб бир қолганимисиз?

— Отангиз мендан қарз эди. Эсингизга бўлса, институтга кирамай ўмбалоқ ошдингиз. Кейин дадангиз олдимга йглаб келди. «Жон Тўйчиев, институтда танишларинг бор экан, бизнинг ўғилчага ёрдам бервор, яхшилигингни унутмайман», деди. Бир амаллаб сизни институтга жойладик. Эвазига велосипедлик бўлиб қолдим.

Жиккак амалдор севиниб кетди.

— Ана-а... Масала равшан. Демак, сиз бир ҳалол, меҳнаткаш одамдан порга олгансиз! Мана «Нексия»нинг илдизи қаёқда экан! Мен бу ишни пулдайлигича қолдиролмайман. Ҳали тувоҳларни чақириб гаплашамиз.

Тўйчиев эшикка қараб юрди.

— Отангизни ҳам чақириб эсингиздан чиқмасин, — деди аста. Олакўз жазаваси тутиб бақирди:

— Керак бўлса чақиртирамиз ҳам!

Тўйчиев индамай чиқиб кетди. У билали, Олакўз икки дунёда ҳам отасини чақиролмайди. Чунки унинг отаси ўлган эди.

СЎЗИМНИ СОТИБ ОЛДИМ

Бугун бир амаллаб саҳар турдим. Импра чойини дамлатиб, катта қулдонни олдимга қўйдим. Телефонда сўрашса, мен йўқман, деб хонимга тайинладим. Енг шимариб ишга киришдим. Кеча муҳарриримиз топшириқ берган: «Биз шу вақтгача аравакашни мақтаб келдик, Сайфи Солиқ — деди шеф, — қалам ҳам чарчаш, одам ҳам. Энди ўша аравани торташган аргумоқлар ҳақда ёзиш керак. Гапимга тушундингиз-а?» Тушундим. Шефнинг «аравакаш» дегани амалдорлар, «аргумоқ», бу қўли қалоқ меҳнаткан, сиз билан бизнинг ризқимизни етказиб бераётган олдий фуқаро.

Сигаретани бурқитиб хаёл суриб ўтирибман. Ажойиб ҳалқимиз бор-да! Ўзи емай қўшнисига едиради, ўзи киймай меҳмонга кийдиради. Андипаси ҳам, қаноати ҳам, сабр тоқати ҳам ўзинга хос. Бу қора кўзларнинг қайси бир хислатини ҳикоямга қўтсам экан? Оёқ учида юриб хоним кирди.

— Хужайин, сизни телефонга...

— Мен йўқ демайсизми?

— Айтдим. Собиқ вазирман, дейди. «Қарангчи, эшик-тешикни ёпиб, илҳом париси билан гаплашаётгандир», деб унамаятти.

Ноилж парити хонага чиқдим. Гўшақдан таниш овоз келди.

— Алло, Сайфи Солиқмисиз? Мен Лочин ақангизман. Лочин Кабиров. Собиқ вазир. Танидингизми?

Лочин Кабиров билан бир замонлар қалин эдик. Борди-келди қилиб турардик. Тўрт-беш йил бурун «ўз аризасига бинюан», деб думи тутилган эди. Менда нима иши бор экан, хайронман.

Гўё унинг қўнгиригини кутиб, ўлиб тургандай, шўхчан товушда жавоб бердим:

— Э, бормисиз, Лочинбек ака! Қалай, келингоймларни хурсанд қилиб, неварачевараларни ўйнатиб, зерикмайгина юрибсизми? Одамни жуда соғинтириб юбордингиз-ку, ака!

Лочин ака негадир киноя аралаш деди:

— Биз ҳам сизни соғиниб қолдик. Бизникига бир келиб кетсангиз, мулла Сайфилдин. Уйни алашмай топарсиз, дейман. Ховли ўйна-ўша.

— Уйни-ку алашмай топамиз-а, — деб қийшангладим, — лекин ҳозир вақт масаласи...

Лочин ака сўзимни кесди:

— Менга қаранг, акаси! Шу бутуноқ келасиз. Бошқа иложингиз йўқ. Эсингизда бўлса, бир вақтлар менга китобларингизни совға қилувдингиз. Ана шу матоҳларингизни ўзингизга қайтариб бермоқчиман. Агар бугун олиб кетмасангиз, эртага уларни Эски жувадатни носфурушнинг ошдида кўрасиз. Гап тамом!

Гўшақ «ту-гу»лаб қолди. Шадвираб ичкари кирдим. Бу ёпи қизик бўлди-ку, ноинсоф, сента биров ҳиммат қилиб китоб ёзиб берибди. Ўқисанг ўқи, бўлмаса тоқчага куйиб қўй. Селшан ош-нон сўрармиди? Сен бўлмасанг, биронта неварачеваранг китобнинг қадрига етар, шу ўқир. Тавба! Тагин носфурушга бериб юбораман деб нўлисга қилганинга ўлайми!

Бормасам бўлмайлиганга ўхшайди. Собиқ вазир бир балони бошламасин, деб йўлга тушдим. Лочин ақанинг уйини яхши билардим. Бир пайтлар бу ерда роса маинат қилганмиз. Қанча шеърлар ўқилган, қанча-қанча «Наполсон» шиналарни бўшаган. Лочин ақанинг шаънига узундан-узун алёрлар айтилган.

Ўша боғ кўчасинг элагидати нақшинкор дарвозалик ҳовлига кириб бордим. Лочин ака кўқон тилос тагида айланма креслода ялпайиб ўтирибди. Ошдида бир ликобча қоп-қора йирик тилос, гардин чойнак. У мени кўриб ўрнидан ҳам турмали. Ўтирган ерида касалманд кишидек араш жилмайиб қўл чўзди. Мен ҳам гуноҳкор кимсадек, ййманбигина ҳол-аҳвол сўраган бўлдим. Гапимиз қовушмайроқ турди. Лочин ака бир пиёла чой узатиб сўз бошлади.

— Қарасам, ҳаммаёқ китобга тўлиб кетибди. Ке, буларни бир тозалаб қўйай, дедим. Бу китобларнинг чиққанига ўн йил, ўн беш йил бўлди. Эгалари ҳам тополмай зор бўлиб юргандир, ўзларига қайтариб берай дедим. Туримми?

— Билмасам — деб мингилладим, — биров зор, биров безор дегандек...

Лочин ака оғир қўзалди. Орқасидаги тоқчадан бир даста китоб олиб, олдимга ташлади.

— Манавилар ўзлариники, — деди креслога чўкиб, — пулини берингу олиб кетаверинг.

Қазариб кулимсирадим.

— Тушунмадим, ака. Нима, сиз... Ўзимнинг китобимни ўзимга сотмоқчимисиз?

— Бўламсам-чи, — Лочин ака айланма креслода у ён-бу ён чайқалиб, ёйилиб қолди, — ҳозир бозор иқтисоди, айби йўқ. Анграйиб қолдим. Кўлим титраши, юрагим дўқиллаши, «Буни ҳудо урибди» дедим ичимда. Ўзимни босиб олиш учун бир мулдат китобларимни варақлаб ўтирдим.

— Кечирасиз-у, бу одамгарчиликдан эмас, — дедим ниҳоят, — ахир мен кўнглимдан чиқариб... сизни ака, деб самимий тилак билдирган бўлсам-у, сиз...

Собик вазир бошини кресло суянчигига ташлаб хоҳолаб қолди: — Лаббай? Самимий тилак дедингизми, азизим? Ўша самимий сўзларингизнинг нархи неча сўм бўлади, мулла йигит? Китоб ёзиб, қўш-қўллаб топширган пайтигизда ҳар бир сўзингизга цезюн сўмдан беринг, десам нима қилардингиз? Раҳмат айтиб сўраган пулимни берардингиз. Энди бизнинг керагимиз йўқ-да, тўғрими? Энди биз отдан тушгачмиз, хуллас, собиқмиз. Одамгарчилик эмиш. Илгарни купюра келавериб, остонамни тўзирдинглар, мана, икки йилдирки, ҳолинг қалай, деб биронганг келдингми? Одамгарчилик шуми?

Лочин аканинг рашидадек япалоқ бетига қараб дедим:

— Хўш, мана бу китобларингиз... э китобларимга қанча сўрайсиз? У бамайлихотир жавоб берди:

— Мен савдолашиб ўтирмайман. Каминани мақтаб ёзган ҳар бир сўзингиз учун майли, юз сўмдан бера қолинг.

Нафасим ичимга тушиб кетди. Жинни-пинни бўлганми бу ўзи? Ҳозир китоб чиқариш ўлимдан қийин бўлса, бир амаллаб чиқарган тақдирда ҳам...

Китобларимни бир-бир варақлаб, дастхатларимга кўз югуртирдим. Қарасам, бу қари тулки аллақачон ҳамма сўзларимни битта-битта санаб, пулга чакиб кўйибди. Биринчи китобда собиқ вазири ўн икки сўзга мақтабман, бу юз сўмдан бир минг икки юз сўм бўлади. Иккинчиси — икки минг олти юз сўм, учинчиси — уч минг тўрт юз сўм, энг охири марта совға қилган китобимнинг дсярди бир белини тўлдириб қўллик қилибман. Хуллас, саккиз минг тўрт юз сўмлик хушомад сўз айтган эканман.

Зора, кўнгли юмшаса, деган умидда антиқа китобфурушга мўлтираб боқдим:

— Инсоф қилинг, Лочин ака, ҳозирги пайтда бир китоб чиқар-гунча... ўзингиз биласиз...

— Биламан, — деди у эснаб, — ҳозир ҳаммага қийин. Тунов кунни газетادا ўқидим. Ёзувчиларнинг қалам ҳақи ошибди. Жалла қуриса,

орамизда бўлиб ўтган ганини хангома қилиб, бирор ерда боспирсангиз, ҳиссаси чиқиб кетади.

Ноилж кнсаа ковладим. Эрталаб хотин, уй ҳақини тўлаб келинг, деб чўнтагимга пул солиб қўйган эди. Санаасам саккиз минг чиқди.

— Мана, бори шу экан, — деб столга қўйдим. Лочин ака, майли борица барака, йўлигиз тушганда қолганини ташлаб кетарсиз, деб рози бўлди. Ҳиммат юзасидан китобларимни чиройли қилиб сувқозгога ўраб берди.

Уйга келсам, хотин ношшо шумхабар тайёрлаб ўтирибдилар. — Қуриб кетсин, ҳар кунни бир ташвиш, — деди ўзини оқлагачай, — ҳалиги Турсуибой тоғам бору Яккабоғдаги, ўшанинг ўтлини прописка қилиш керак экан. Маҳалла оқсоқолига чиқсам, кўкидан борми, келин, деб ишпаяли бетавфиқ. Шунга битта китобингизни ёзиб беринг, кейин ичига...

Хотиннинг оғзидagi оғзида қолди.

— Энди ҳеч қимга китоб ёзиб бермайман, — дедим тўқ эткизиб, — тавба қилганиман.

Хоним гапимга қулоқ солмай жаврайверди:

— Мана, мен бир китобингизга эслалик ёзиб қўйдим. Энди сиз қўл кўйворсангиз бўлди.

Қарасам, хотин тўра бир китобимни ички бетини тўлдириб оқ-соқолнинг бола-чақасиго етти аялодига ҳамду сано битиб кўйибдилар. Ўлганда олтимиш сўз чиқадди.

Дастхатимга қараб ўйлашиб қолдим. Мабодо оқсоқол ҳам ишлан бўшаб бекорчи бўлиб қолса-чи? Вазирга ўхшаб, ол омонатингни деса-чи? Унда хонавайрон бўламан-ку?

Бошимни кўтардим. Теламда хоним илжайиб турибдилар. Бир қўлида китоб, бир қўлида ручка.

— Адажониси, манави ерга бўлбулнинг тумпуғидай имзомангизни кўйворинг, илтимом-ос...

МЕНИНГ ХҲРОЗ ҚУВГАНИМ

Йигирма йил мактабда ишладим. Қарасам ёшим ўтиб борапти. Ўтлим эр етиб, қизим буй етиб, неваре кўзланган бўлиб қолибман. Ҳаракатимни қилмасам бўлмайди. Бир **ҒАФС ҚУВИМГИ** уярат юмрб, ариза ёздим. Сур-сур билан аранг мактабдан бўшаб олдим. Бўшапга бўшади му энди нима қилишга ҳайратман. Муаллимликдан борица

h s o b s s

хунарим йўқ. Лекин билагимда кучим бор. Меҳнатдан қочмайман. Уйлаб-уйлаб, катта шаҳарга жўнадим. Темир йўл вокзалининг ёнидан ижарага арзон-гаров бир уй топиб олдим. Ҳўзимга ўхшаган учта бекорхўжа бор экан, мен тўртинчиси бўлдим. Азим шаҳар, барибир азим шаҳар-да. Бу ерда бировнинг юкни бозордан олиб чиқиб берсангиз ҳам беш-ўн таппа ишлайсиз. Эришмасангиз, ўзингизни тарозга солмай инсоф қилсангиз бўлди, насибангиз топилаверар экан. Бир-икки кун ҳар кимнинг ҳожатини чиқариб, тирикчилик қилиб юрдим. Кейин ҳамхоналаримнинг маслаҳати билан мен ҳам 2-МБга аъзо бўлдим. Марказий мардикорлар бозорини улар ўзларича шунақа дер эканлар.

Тош шаҳар турамыз. Енгил хўрак қилиб, йўлга тушамиз. 2-МБ шаҳарнинг қоқ марказида. Бу бозорнинг бригадари бор. У кунга азошша шефнинг ҳақини йиғиб кутиб туради. Шеф келади, сафимизга назар солади.

— Кечагидан кўми оламинг? — деб бригадирга дўқ қилади. Кейин четроққа чиқиб бизнинг садақамизни оладио суякка тўйган бойтеватлек думини қисиб кетади. Билар ёнимизда тўхтаган машинага умидвор бўлиб қараймиз, зора биронта одам тушиб, кучимизни ижарага олса, деб кутамиз.

Ниҳоят, менинг ҳам омадим келди. Тушга яқин пушдоққина тумшугимда катта қора машина тўхтади. Ундан ёз бўлса-да, ялтироқ костюм-шим кийган бўйдор бир йигит тушди. У тўғри бизга қараб юрди. Ҳамма дувиллаб олга югурди. Бир-бирини итариб-суриб, бақиради:

— Нима ишингиз бор, ака, ест қиламиз!

— Ҳамма нарса қўлимдан келади! Савдолашмайман, мени олинг...

Мен қийрламай туравердим. Бояти йигит қий-қув қилаётганларга қис боқмади. Сочимнинг оқини ҳурмат қилдим, тикка менга қараб юрди. Яқинлаб келдию бармоғини илмоқ қилиб чақирди. Секин олшига бордим.

— Машинага чиқинг! — деди буйруқ оҳангида. Бесиштиёр юрдим. У индамай орқа ўриндиққа чиқиб ўтирди, менга негашир шофёрнинг ёнидан жой кўрсатди. Кетдик.

Йўлга тушгач сўради:

— Бир кучингизга неча сўм оласиз?

— Юмушнинг оғир-енгиллигига қараб-да, — дедим, — икки минг, уч минг. Қандай ишингиз бор эди?

— Ҳўроз сўйишни биласизми?

— Анча бўлди сўймаганимга. Илгари, ҳўрозимиз бор пайтда сўйиб турардим.

— Менинг битта ҳўрозим бор, шунга сўйиб патини юлиб берасиз. Беш минг сўм тўлайман.

— Э, бу пул кўплик қилади. Ҳўрозингизни нари борса, икки соатда саронжом қиламиз. Бизга уч минг ҳам етаси.

— Мен битта гапираман, — деди харидор йигитим, — ҳўрозни сўясиз, патини юлиб қозонга соласизу беш мингни олиб кетаверасиз. Гап тамом!

«Тамом бўлса — тамом, — дедим ичимда, — текин пул топадиган одамга ўхшайсан. Сиздан бировнинг кўзаси, тўкилган бировнинг бўзаси, менга нима, деган экан бир бечора. Шу ҳўрозингни сўйиб, патини юлишми, бўлди, бошлаймиз».

Тўхтамай юриб, шаҳар ташқарисига чиқиб кетдик. Катта бетон йўлнинг ўнг тарафидати бир маҳаллага бурилдик. У жийдазор деган мавзэ экан. Икки-уч қаватли уйларга қараганда, бу ерда товонидан тош ўтмайдиган туранамо кишилар турадиганга ўхшайди.

Баланд дарвозалик қўшқаватли уйнинг олдига бориб тўхтадик. Харидорим чўнтагидан ситаретдай қора кути-чиқариб, тугмачасини босди. Шу заҳоти дарвоза ланг очилди. Ичкари кирдик. Дарвоза-заҳонанинг ўзи бизнинг томорқача келди. Ҳовлинику, айтмаса ҳам бўлади. Гир айлана қилиб нақш-шорали иморатлар солинган. Ховлида дарахт кам, ҳаммаёқ гулу гулзор. Ҳўрада катта ҳовуз, чеккароқда баланд шийпон, икки-уч киши ўтирадиган кичкина-кичкина айвончалар.

Харидоримнинг исми Мирсодиқ экан. У мени эргаштириб, ҳовуз бўйига олиб борди. Икки йигит турунлашиб ўтирибди. Олдиларида думалоқ стол, турли ноз-неъматлар, рағно-ранг шишалар. Йигитларнинг бири семиз, қориндор, олакўз. Эгшига оқ тўр кўйлак кийиб олган. Иккинчиси чиллашир: бўйни узун, ингичка, қовунбош.

— Мана ҳўрознинг кушандаси, — деди Мирсодиқ мени кўрсатиб. — Унда бошладик, — деб хириллади олакўз ва ёнидан юз доллар чиқариб столга ташлади. Чиллашир йигит чийиллади:

— Паст кетманг, ака! Гавдангизни қаранг!

Олакўз совуқ кўлди:

— Етмаса, ёнига сени кўпиб тиквораман, хошимча!

Бу йигитлар бир нима устидан баҳс ўйнаганини пайқадим. Мирсодиқ шофёрига сўм қоқди. У шипиллаб бир уйга кириб кетдию анчадан кейин катта темир қафас кўтариб чиқди. Темир қафасла

тожиси шанабоқдай келадиган қизил-кўнғир, семиз хўроз гўдайиб турарди.

— Мана шу хўрозни тутасиз, — деди Мирсодиқ, — тутиб сўясиз. Патини юлиб берсангиз, бўлди, орамиз очиқ. Тушундингиз-а?

Бош силкадим. Чиллашир йигит яна чийилдлади:

— Тутолмайди, тутолмайди, мана кўрасиз...

Бақалоқ унга ўқрайиб қараб қўйди:

— Тутолмаса, ўрнингга сени сўйиб, табака қиламиз.

— Ва-а! Мен ориқман, бир чимдим ҳам эгим йўқ!

— Оч! — деб буюрди Мирсодиқ. Шофёр қафасли оқди. Бабақ хўроз сакраб чиқдию ҳовлининг тўридаги гулзорга қараб йўргалашди. Мен ортидан эртандим. Хўроз менга ўтирилиб қаради ва лип этиб, бир туп қалин гулнинг ичига кириб кетди. Мен нариги тарафга ўтиб кутиб турдим. Чиқавермагач, гулзорни титкилай бошладим. Шу пайт хўроз «қа-қа!» дедию ирғиб чиқиб қочди. Мен қувдим. У учиб бориб, бир пастак дарахта кўнди. Мен бир-бир босиб яқинлашдим. «Туту! Туту!» деб қўлимни чўзиб боравердим. Дарахта етиб энди ушлайин деганимда хўроз «ку-ку-қу!» деб потирлаб учдию ўн қадамча нарига бориб тушди. «Қани, қўлингдан келса, тутиб ол», дегандек ҳовуз ёнида менга қараб турибди. Ўзимча уни алдамоччи бўлдим. Ерга ўтирдим. Хўроз у ёқ-бу ёқ алангаланда туфлимни ечиб, ялангоёқ бўлиб олдим. Сакраб туриб, сиртлондай унга ташландим. Хўроз қақчаганча лангалаб қочди, мен ер чангаллаб қолавердим. Йигитлар туриллаб кулишди. Чамаси, Мирсодиқ билан чиллашир йигитнинг тили бир шекилли, иккови кўпроқ хурсанд эди.

Ярим соатча хўроз қувиб, ҳолдан тойдим. Тилим осилиб қолди. Лаънати хўроз эса ҳаланчакнинг тепасига чиқиб, менга қараб ўтирибди. У ер баланд, камида беш метр келади. Ерга энгашдим, ёлтондан кесак олиб, отган бўлдим. Хўроз парво қилмади. У менга ўхшаган ёлланма кишиларнинг қуруқ нўписасини кўп кўрган шекилли, атрофига мағрур боқиб, бир оз ўтирдию тўғри ҳовузга қараб учди. Изма-из югурдим. У нариги тарафга ўтиб, қараб турди. Мен айланиб ўтганимча яна ортига парвоз қилди. Нима қилсам экан-а бу ярамасми? Наҳот шу паррандани тутолмай мана бу олифта йигитларга кулли бўлиб қолаверсам?

Оғзим қақраб кетди. Водопроводдан сув ичиб бир четта ўтирдим. Хўроз ҳам сал нарида намойишкорона гердайиб юрибди. У тескари бурилганда ирғиб туриб ташландим. У «қа-қа-қа!» деб жон ҳолатда қочдию бир тикашли бутанинг остига кириб олди. Энгашиб пойлаб

турдим. Унинг катта тожи кўринди. Қул чўзган эдим, ортига тисарилди. Мен ҳам таваккал қилиб бутага бош суқдим. Хўроз ваналлаб бетимга чанг солдию, қўлимни чўқиб, биқинимдан ўтиб кетди. Ҳам бутанинг тиконига, ҳам безори хўрознинг тирноғига тирналиб қолавердим.

Яна бирор соат хўроз қувиб кўрдим. Бироқ унинг битта патига ҳам қўлим етмади. Буни кўриб, хўрознинг чаптастлигию менинг ношудлигимга тан бердимми, Мирсодиқ олшимга келди.

— Бугун ишингиз юришмади, домла, — деди илжайиб, — хоҳласангиз биз билан тушлик қилинг-да, кета қолинг. Мана бугунги хизмат ҳақингиз.

— Қилмаган ишга ҳақ оламанми, — дедим хижолат бўлиб, — кераги йўқ.

— Хўроз тутолмаган бўлсангиз ҳам, ярим кун вақтингиз кетди. Олинг! — У чўнтагимга пул солиб қўйди.

— Қизик бўлдию...

— Ҳа, роса қизик бўлди. Сизни билмадимю аммо биз маза қилиб дам олшиқ. Тожихондан берган тузимга рози бўлдим. Энди эртага келасиз. То шу хўрозни тутиб, патини юлмагунча келаверасиз. Мен ҳақингизни тўлаб тураман. Келиндикми?

Жўнадим. Кўчада овқатланиб, хўжрага қайтушимча кун кеч бўлди. Ҳамсояларим кўкариб кетган пешонамга қараб учирик қилишди:

— Ие, домла, нима бўлди, биронтаси билан мушглашиб келдингизми?

— Ҳа, боксга тушлик, — деб кулиб қўя қолдим.

Кечаси билан ухлай олмай тўлғошиб чиқдим. Тушимга бабақ хўроз билан унинг эгаси кирибди. Мирсодиқнинг танаси одамга, башараси хўрозга ўхшар эмиш. Кўзлари кичкина, қипқизил, бурни илмоқдай ўткир, оёқларининг тирноғи бир қарич-бир қарич. У «Ҳм, домла, қалайсиз, қаттиқ берсам ялайсиз!», деб ишшайиб кулармиш. Хўроз бўлса: «Бизнинг хўжайин йигитларнинг хўрози!», — деб одамга ўхшаб гапирармиш.

Эрталаб қасд қилиб ўрнимдан турдим. Ё бугун ўша сўйилгурни тутиб, патини юламан, ё бу ҳовлига қайтиб қадам босмайман!

Шу қасам билан Мирсодиқниқига кириб бордим. Бу сафар ҳовуз лабада кечачи гунгалак йигит, чиллашир бола, тагин иккита узун-калта меҳмонлар ўтиришарди. Мирсодиқ, текин томоша бор, деб оғайиларини ҳам чақирган шекилли-да.

Хўрозвой нонушта қилаётган эмиш, бир замон кутиб ўтирдим. Ниҳоят, шофёр йигит темир қафасни кўтариб чиқди. Курашга чоғланган полвондек ириб турдим. Мехмонлар ҳам кўзголлилар. Улар қафасда қанот қоқиб, кўкүглаб турган бабақ хўрозга қараб, кулиб-кулиб қўйишади. Шофёр қафасни очди. Хўроз пайсаллаб чиқавермади. Унгача мен олдинроққа ўтиб, пойлаб турдим. Мирсодиқ: «Ҳа, Тожихон олға!», деб қафасни тўртди. Хўроз лапашлаб чиқдию тулзор томон учди. Мен мушукдай сапчиб ўзимни унинг устига ташладим. Қўлим хўрознинг ёғочдай оёғига тегди. Бетимни атиргулнинг тиконлари тилиб юборди. Аммо хўрознинг иккала оёғидан маҳкам ушлаб тортавердим. Бир амаллаб уни ташқарига чиқариб олдим. Хўроз қайрилиб қўлимни чўкиди. Мен уни ёнша томоғидан бўғдим. Юзимдан қон оқиб, лабимга тушди. Ўз қонимни ўзим ялаб хўрлингим келди. Мирсодиқ бўлмаганда хўрознинг бўйнини қайириб, узиб ташлардим. У елиб ёнимга келди.

— Хўв пима қивотсиз?! — деб қўлимга ёпишди. Хўрозини тортиб олди, — бу шўрвага соладиган миңг сўмлик товук эмас. Уни миңг долларга олганман! Индамаса, ростдан ҳам гийқ этказиб, а? Тожихоним омон бўлса, ҳали сизга ўхшаганларнинг қанчасини лақил-лақиди.

Мирсодиқ хўрознинг бўйнини силаб, тожисидан ўлиб кўйдди. Мен дарвозахонага қараб юрдим. Ҳануз бетимдан қон оқарди. Қўлювғичда юз-қўлимни ювдим, кўчага чиқдим. Миңг долларга хўроз олиб, унга дори ичириб... мардикор ёллаб, қувдириб кўпгил-хушлик қиладиган бойваччаларга ланьнатлар ўқиб, кетиб борапман. Кўча бошига етганда ортимга қайрилиб қарадим. Баланд дарвоза олдидла ҳеч ким кўринмади.

ЗОРИЙДАН ЎЧ ОЛГАНИМ

Тақдир экан, мен ҳам тошкентлик бўлиб қолдим. Даҳаларини обдон кезиб чиқдим. Кўнглимга Юнусобод ўтирди. Ҳавоси тоза, бир томони дала, одамлари жа унақа қурумсоқ эмас. Бозордаги қоровулбетининг ҳам инсофи бор. Азонлаб юз сўм-юз сўмдан йигиб берамиз, то эртасигача гингшмайди. Бодомзор деган ерда бир кампирниқиди ижарага тураман. Эрталаб икки пиёла чойни чала-чулла ютаману бозорга йўрғалайман. Бозор шундоқ биқинимизда. Ўзим тенги қизлар, турли вилоятлардан келган опалар билан турун

қилиб харидор пойлаймиз. Матлуба деган самарқандлик онамиз бор, шўх. Икки гапининг бири култиди. Бу сафар ҳам учуриқ қилди:

— Нима бало, бутун эркак зотининг бари беланги бўлиб уйидан чиқолмай қолганми, икки соат бўлди, на гилайни, на маймоги кўринади.

Матлуба опанинг гапини эшиттандек, ёнгинамизга гийқ этиб новотранг «Нексия» келиб тўхтади. Ундан ўрта ёшлардаги пўрим йигит тушди. Бейхитёр ҳаммамиз бир-икки қалам илгари босдик.

Пўрим йигит бетимизга бир-бир боқиб чиқди, оёғимизга, кўкрагимизга разм солди.

— Сиз мол оладиган қассобга ўхшайсиз, — дедим чидамай, — неча киллолиги керак? Ишингизни айтинг, биз шунга қараб одам ажратайлик. Ховлидаги юмушларга Гулеафсар уста, домда уй йигинтиришга, мана, Рая бор. Мен бўлсам, одам сўйишдан бошқа ҳамма нарсани уйдалайман. Бир сафар оқ эчкимиз арқонга ўралиб қолибди. Қарасам, ҳаром ўладиган. Уйда ҳеч ким йўқ эди. Шартта кетмондастани «от» қилиб миндиму ошпичоқ билан эчкини бўғтизлаб ташладим. Так что, ишингизни айтаверинг.

Йигит чайналиб, миғговланди:

— Менга китобни шариллатиб ўқий оладиган одам керак...

Ёнимдагилар жим бўлиб қолишди. Уларнинг кўпчилиги мактабни битирмаган эди.

— Унда мен бораман экан, — дедим, — ишқилиб, китобингиз ўлгур қ-жикроқми? Баъзи бир хил китоблар бўлади, ўн варақ ўқимасингиздан одамни уйқу босади.

— Борганда кўрасиз. Ҳа, айтганча, иш ҳақини келишиб олайлик. — Нархи от билан туя бўлармишди? Эрталабки чойимни уйда ичиб бораман. Тушликка бир оби ёвгон берарсизлар. Кўзимнинг нурини ўзингиз баҳолайверинг.

Новотранг «Нексия»га чиқиб, йигитнинг ёнига ўтирдим. Шаҳарнинг кун ботарига қараб кетдик. Жинкўчалардан, катта қабристондан ўтиб, кўримсизгина бир ҳовли олдидла тўхтадик.

— Бу домламизнинг уйлари, — деди йигит, — у киши таниқли одам, профессор. Кулоқлари яхши эшитмайди, кўзлари ҳам хира тортган. Лекин хотиралари яхши. Биров ўқиб бериб турса, эшитганларини дарров эсла сақлаб қоладилар.

Ховлига кирдик. Йигитнинг «домламиз» дегани ўлганда саксон-саксон бешни урган, тақирбош, қоллари қув оппоқ, букчайиб қолган бир қария экан. У баланд креслода оёқларини ерга осилтириб

ўтирарди. Йигит саломлашди, мени таништирди. Домла инламай бош силкиди. Йигит бир чойшак чой дамлаб кириб, хонгахтага қўйди. Қўлимга ёстиқдай китоб тутқазди. У Зорий деган ёзувчининг «Мен нега ўлмадим» деган романи экан. Юрагим орқаега тортиб кетди. Бу савилни қачон ўқиб бўлману, қачон ҳақимни оламан?

Домла қўлига қалам-қоғоз олди. Шариллатиб ўқий бошладим.

— Хай, хай, секшироқ, — деди шогирд йигит, — сиз диكتور эмассиз, роман ўқиясиз.

— Ие, ҳижжалаб ўқийми? — дедим энсам қолиб, — бунақа ўқишда бу ерда бир-икки ой қолиб кетаман-ку?

— Романни ўқиб бўлгунингизча қоласиз, — деди йигит. Энди шошмайроқ ўқишга туштим. Йигит бирпас кузатиб турдию, «Бўпти, домлажон, мен ҳали бир хабар оларман», деб чиқиб кетди. Домла ўқин-ўқтин тўхатади, қотозига «коллизия», «ечим нотўғри», «типик характер» каби мен тушунмайдиган сўзларни ёзиб қўядию «ўқинг!» деб буюради. Хуллас, чой хўшлаб-хўшлаб, эснаб-эснаб, пеннингча аранг йигирма бет ўқибмиз. Китоб жонивор ҳам ўлгудек зерикарли экан. Зорий бўлмай зорманда қолгур бир озма ёзувчи бошидан ўтган-кетганларини эринмай бир инга тизаверибди, тизаверибди, нақ кўнглинг айшиди. Товба дейсан, галати замон бўлдим, пулинг бўлса бас, не деб ўтласанг, не деб алжирасанг, лубой босмахона ма, деб китоб қилиб чиқариб бераверали. Бушдоқ эзма-чурук китоб ёзиб одамларнинг вақтини ўтирданларнинг қўлига қўйширги чиқсин-е, дедим ичимда.

— Хўв, мулла қиз, ўқимайсизми?

Сексаниб кетдим. Чолим ола кўзларини тикиб бақрайиб турарди. Тагин биллилаб ўқий бошлашим:

— Болроқ бўлманг. Кўтирмоч болроқ эмассиз, — деди чол. Яна секинлашдим.

Деворсоатга қарасам, бир яримдан ўтибди.

— Чармадингизми, домла? — дедим, — тушлик қилиб олмай-сизларми?

— Биз сиздек студент пайтимизда кунига бир маҳал овқатланиб юраверардик. Яна бир-икки соат ўқисак, аер бўлади, бир йўла бемалол овқатланамиз.

Чолининг зикналиги жаҳлимни чиқарди:

— Мен Саргосиё деган олис юртдан Силга ўхшатан пралесирга китоб ўқиб бериб, гастрит орттиргани келган эмасман. Аввал таом, кейин калом, деган гап бор. Домла!

Домла олдидаги тугмачани босди. Чолининг ўзига ўхшаган букчайган қора кампир кирди.

— Мана бу қизга бир коса овқатнинг бўлса, бера қол, — деди чол, — қорни очибди.

Бирор соатдан кейин қоринни тўйгазиб чолининг олдига кирдим.

Қарасам, у калласини ортита ташлаб, отзини ланг очганча қотиб қолибди. Бирор нарса бўлганми, деб кўрқиб кетдим. Югуриб чиқиб, кампирни чақириб кирдим. Кампир:

— Эшжонов! Туринг, мақола тайёр бўлдимми, деб анави зорманда икки марта телефон қилди, — деб чолиши турткилади. Сунгра менга ўтирилди, — Зорий деган бир уламса ёзувчи бор, ўли банкала ишлайди. Менинг китобимни мақтаб бир мақола ёзиб берсангиз, фалон башисага текин ордер тўғрилаб бераман, деб ваъда қилганмиш. Биласиз, қизим, ҳозир ўн кунгина баннисада ётиб чиқининг ўзи фалон минг сўм бўлади. Бу киши пралесир, Зорийни икки оғиз мақтаб қўйса, сўзи ҳар ерда ўтади. Текин ордер беришса, касали билан олишарди. Сахари бор, лавлениеси бор...

Бирдан гаранг чолимга раҳимм келиб кетди. Майли, савоб учун яна бир-икки кун ўқиб берай, дедим. Қарасам, бўлмайдиган. Китобнинг эгаси келиб, жанжал қилди. Бу Зорий деталлари қовун-бош, калласи қалтираб туралитан чиллашир бир киши экан. Қўлимдаги китобга бир қараб қўйдю:

— Энди олтимининчи бетга келдингларми, баракалла! — деб шангиллади, — бунақада сиз уч ой ўқисангиз, сиз уч ой ёзсангиз... унчага камна Зорий замонавий романта аталган мукофотдан қуруқ қолар эканмиз-ла.

Домла енгил эътироз билдирган бўлди:

— Биз романининг магзини чақиб, аста-аста мутолаа қилаймиз-да, Зорий...

— Бунда магзини чақалитан нарса йўқ! — деб чинқирди Зорий, — мен турмала бошимдан ўтгаларни бирма-бир ёзиб чиққанман, холос. Сиздан дозими — тўрт оғиз таъриф бериб, Зорийнинг ушбу асари мукофотга зап лойиқ бўлибди, деб қўйсангиз бас эди. Хушангиз бўлмаса, бу ёққа беринг китобни!

Бу ёнгга чидамидим. Қарасам, бу насакат Зорий отаси телпи одамни ўтдан олиб, сувга солаётган.

— Хўв, намунча кўриқчининг шакилдонидек шакллайсиз? — дедим унга, — бир кекса олимши ҳақорат қилишга ким ҳуқуқ берди сизга?

Зорий мента ажабланиб боқди. Важоҳатимни кўриб, ҳатто бир оз довлиралди. Кейин ўнқириб берди:

— Сеп кимсан ўзи? Ўртадан чиққан чақир тиканакдай бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Мен мана бу дарлисарингизни домлага ўқиб бериб ўтиртган эдим, энди қутулаган бўлдим. Мана, мана!

Шариллатиб китобни йиртиб ташлайвердим. Зорий лўкиллаб келиб кўлимга ёпишди. Унғача ўн-ўн беш варақни гижимлаб остонага отиб юбордим. Жанжал устига шогирд йитит келиб қолди.

— Мен сизни судга бераман! — деб бақирди Зорий, — сиз бировнинг мулкига хиёнат қилдингиз, ярамас қиз!

— Сиз эса, виждоингизга хиёнат қилдингиз! Беринг судга, тезроқ беринг! Ўша ерда айтаман, Зорий деган бир товламачи муттаҳамлик қилиб, ит ўқимайдиган китобини текиш пугёвккага алманширапти экан, дейман, хайми? Қачон берасиз судга?

Зорий индамай шогирд йититга ўқрайиб қараб қўйди, ерда ётган китоб варақларини йириштириб олди-ю бир зумда ғойиб бўлди.

Кетмоқчи бўлдим. Шогирд чўнтак кавлади, хизмат ҳақимни бермоқчи шекилли-да.

— Йўлқира берсангиз бўлди, ўткан кунимга розиман, — дедим, анақа гўрсўхтанинг китоби учун олган пул ҳам ҳаром.

— Унда сизни кузатиб қўяман, — деди йитит.

«Нексия»га ўтирдиму қадрдон бозорим сари учиб кетдик.

БИРОВНИНГ ПЎСТИНИ

Бир одам теагрга тушди. Томошаниш ярмига борганда зерикди. Бир тарафдан зал совуқ, унинг устига саҳнала ўйналаётган воқеа ҳам баъкана эди. Кеттиси келди. Пастга тушди. Кийимхонага бориб, пўстинини сўради. Кийим берувчи унга ялтоқланиб боқди.

— Ие, кетолсизми, акамулло? Шундайчин яхши уйинни ташлаб-а?

— Яхши бўлса артистлар ўзи кўраверсин, — деди томошабиннинг энсаси қотиб, — пўстинни олинг.

— Боз сабр қиле-енг, акамулло! Ҳалиги ошиқ бача кўнпигини айтиб қайлигини чағириб олсинда, ахир. Мен сизга бир пиёла чой берай, ичиб туринг.

— Э, қизиқ одам экансиз-ку, амаки! Ошиқ йититингиз билан нима ишим бор? Пўстинни беринг, кетаман.

— Берамиз, акамулло, берамиз, шу дамгача бировнинг жомасини кийиб қочган мардум эмасмиз. Як нафас сабр кунед, акамулло...

— Пўстин! — деб бақирди томошабин.
Чол номига илгаклаги кийимларши нари-бери суриб кўра бошлади.

— Ҳали замон кўрувдим сабил қолтурни. Қайси гўрга кетди, ман хайрон...

Шу пайт тепадан ҳовлиқиб бир йитит тулиб келди.

— Пўстинингиз бу ёқда, — деди у ва ечиб эгасига тутқазди.

Томошабин бир пўстинига, бир актёр йититга қараб ажабланди.

— Тушунмадим. Нега менинг пўстинимни кийиб юрибсиз?

— Айбга қўшмайсиз, ака, бозор иқтисоди. Гоҳо томошабинларнинг кийим-бошидан фойдаланиб турмасак, театрда тузукроқ кийимшиш ўзи қолмади...

УХЛАТАДИГАН ДОРИ

Ким нима деса десину, аммо бизнинг дўхтирларимиз орасида ҳам ўша мақтанчоқ чет элликлар олдинга похол тўпаб кетадиган устомонлар бор. Ишонмасангиз, мана бу воқеага қулоқ солинг.

Бир кишининг аҳволи оғирланиб касалхонага тушди. Уни операцияга ётқиздилар. Жарроҳлар ювиниб-чайиниб тахт бўлишди. Энди беморга наркоз бериш керак эди. Бироқ аксига олиб, наркозчи дўхтир келавермади.

Шу пайт эшикда Шоймардон деган шумхаёл, ҳазилкаш дўхтир кўринди. У жарроҳларнинг бир нарсалар дилтир бўлиб турганини сезиб ичкари ўтди. Икки оғиз гапдан масалага тушунди. Секин беморнинг тепасига борди, энгашиб унинг қулогига шивирлади:

— Ёрисв, сизни бир йўла учта катта дўхтир операция қилмоқчи. Ўзингиз тушунасиз, уларнинг ҳар бирига битта-битта кўкидан бериш керак. Ситир-бузоқ, дегашдай, бордир уйда? Сотасиз-да, тоға. Жонингиз омон бўлса, мол тошилади.

Бемор кўзларини пирирагди, бир нима демоқчи бўлиб тамшанди ва... ҳушидан кетди. Шоймардон касбдошларига ўтирилди:

— Ана, текиш наркоз! Бир соат ўзига келмайди. Бемалол кеса-веринглар.

- Ёриевнинг касали кўричак экан, ярим соатга қолмай бажо қилишди. Бемор кўзини очганда Шоймардон илжайиб турарди.
- Ҳазиллашдик, тоға, хафа бўлмайсиз. Бир сўмингиз керак эмас, Сигир-бузопингиз ўзингизга буюрени. Ондай бўлиб кетинг.

«АЛПОМИШНИНГ ЭНАСИ»

Мастон холанинг уйи бузилди. Дўппидек бўлсада, шаҳар марказида ҳовлиси бор эди. Қирқ йиллик кўшиқлари билан тиллашиб, тўртта товуғига, Ҳасан чолга қараб умр кечириб юрган эди. Бир кунги маҳалланинг каттаси кириб эйтиди, бу ердан катта йўл ўтармиш. Шунга йигирма чонлиқ хонадон бузилармиш. Чолу кампир не дегди? Кўпчиликка келган тўй, беватан кўчада қолмасмиз, дейишди.

Ҳан-пан дегунча кампир келиш бўлиб тулган ҳовли теп-текис бўлди. Чол-кампирга икки хоналик чиройли уй беришди. Мастон хола қишда кўмир, ёзда ёғоч ёқиб овқат пиширишдан, ҳовли супуриб, қор қурашдан кутилди... бироқ бирор ойдан кейин эсрика бошлади. Бу «дом» деганида одам бекорчиликдан ўлиб қолар экан. Кампир ўйлаб-ўйлаб, бозорга чиқмоқчи бўлди. Чоли эски ҳовлиси бузилганида ҳар хил темир-терсақлардан йигиб қўйган эди. Мастон хола кичкина аравасига ўша темирларни ортди-ю, бозорга йўргаллади. Аввало, эрмак, бозорчи одамларни кўриб, ҳоври бошлади. Қолаверса, бир сўм бўлса-да, ҳарна, пенсияга суянчик.

Ана, бизнинг кампиримиз ёйма бозорга кираверишда керилиб ўтирибди. Олдидаги суўқоғола буюмларни ёйиб қўйган. Улар орасида бир-бир ярим қулоч келадиган арматурагача бор.

Шу пайт Мастон холанинг олдида бир полвон йигит келди.

— Хола, мана бу симишгизга қанча сўрайсиз? — деди бир метр келадиган арматурани қўлига олиб. Бу холага наشا қилди.

— Яхшилаб қара, болам. Бу сим эмас, темир тайёқча. Арматур дейши. Ўқловдай келадиган темирни сим лэйсан-а, болам?

— Биз учун сим-да бу, эна, — деди қулиб полвон йигит. У битта арматурани зувалалай қилиб эгиб ўйнай бошлади. Кампир порози бўлди.

— Кўрдик, билатингда кучинг бор экан, — деди хола, аммо бу савилни оладиган бўлсанг майиштирмагин-да, болам. Олмасанг, молимни бузиб нима қиласанг?

Кампир йигитнинг қўлидан темир тайёқчани олди, ситил ҳаракат билан ушн тўғрилади ва олдидаги суўқоғозга ташлади. Буни кўриб, полвоннинг кўзи чиқиб кетди.

— Йе, момой, сиз Алпомишнинг энаси экансиз, тавба қилдик, — деди. Йигит ҳамма темир-терсақни йигиштириб олди. Кампирнинг айтганидан икки ҳисса кўп пул тўладиго жўнаб қолди.

ЁЛҒОНЧИНИНГ РОСТ ГАПИ

Бобом раҳматлик ёзда сояси яхши бўлади, деб эшигимизнинг олдида бир тул мажнунтол эккан эди. Шу мажнунтол мени ёлғончиликка ўратди. У пайтлар мактабга бормас эдим. Баҳорда эди шекилли, бир кунги айвонда қанидан най ясаб ўтирсам, Шермат укам ёнимдан лип этиб ўтди. Нима қилар экан, деб деразалан қараб турдим. Шермат уйга кирди. Тўғри бориб тоқчага осилди. Тоқчада икки коса нишолда турарди. Бобом ифторлик қилмаиз, деб атайин шаҳардан олдирган эди. Шермат бир-икки уринди-ю, бўйи етмаган, бурнакдаги стулли сураб келиб тагига қўйди. Чўзилиб, нишолдага беш панжасини тикди. Энди икки марта ялаганда коса алдарилиб тушиб синди. Шермат кўрққанидан стулним унутиб кўчага қочди. Бир оздан кейин бобом кирди.

— Буни ким қилди? — деди косани кўрсатиб.

— Мен эмас... Шермат сиширди, — дедим. Бобом ишамай толга қараб кетди. Ингичка новдасини синдириб олди-ю, шип этказиб белымга бир туширди.

— Қилгилкни қилиб, ҳали ёлғон ҳам сўзлайсизми?

— Мен синдирмадим... Шерматингиз... ўлай агар... — деб хитчиндан ҳайқиб, бир ёнимга ёбошладим.

Яна бошимда новда зувиллади.

— Нега оғзинг оқариб турибди яламасанг?

Мен: «Қамишни пуфлайвериб, оғзим кўшириб кетди», лэйишга кўрқдим.

— Хуло урсинг, бобо, мен яламадим!...

Мажнунтолнинг новдаси бешинчи марта зувиллаганда юз тубан ётиб олдим.

— Жон бобо, урманг... Мен... мен яладим нишолани... — дедим йитлаб, — косаниям мен синдирдим. Нон урсин!...

— Ана энди эсинг кирди, — деди бобом, — бўйинг узилсаям ёлғон гапирма.

Бобомнинг насихатини мен ўзимча тушундим: «Ёлгон гапирсанг майли, бироқ калтак ема». Шундан кейин ишларим юришиб кетди. Бобомнинг кўзларига бақрайиб туриб ёлгон сўзлайман. Қилган ишимни қилмадим дейман, қилмаганимни қилдим, дейман. Шаф-толини мен ейман, шاپалоқни Шермат, қазноқдаги бозор ўриқнинг хузурини мен кўраман, мажнунтолнинг хузурини Шермат кўради. Нима бўлганда ҳам укам-ку, деб бир-икки марта унинг ёнини олиб роет гапирмоқчи бўлувдим, бобом толни кўйиб, олма ёғоч кесиб келди. Олма новдасининг мазаси бошқачароқ бўлар экан. Илгарилари, тол чивик еб юртганимда ирғиб туриб кетардим. Олмадан кейин остонагача эмаклаб боришга тўғри келиб қолди.

Мактабга бордим. Ўқитувчимиз эриакдаги кампирларга ўхшайдиган қари бир хотин экан. Бечора дарсада шимагадир доим олма еб ўтиради. Мени, бўйинг кичик, деб биринчи қаторга ўтқазди. Қарасам — қулдай ишлатадиган, «Исмаг, доскани ўчир!», «Исмаг, бўр олиб кел!», «Исмаг, эшикни ёп...». Бир куни доска ўчиргани латта олдиму, бориб деворни ишқайвердим. Болалар қулди, ўқитувчи уришди.

— Опа, мен шабқурман, — дедим ҳиқиллаб, — яқиндан яхши кўролмайман.

Ўқитувчининг раҳми келиб, мени энг охирти партага ўтқазди. Маза бўлиб қолди. Енимдаги бола билан парта остида бекинмачоқ ўйнаймиз, қизларнинг сочини бир-бирига боғлаб кўйиб, танаффусда чувиллатиб куламиниз. Лекин охирти парганинг ёмон ери ҳам бор экан. Ўқитувчи ўтилган дарсни аввало шу ёқдан сўраркан. Ўйлаб-ўйлаб, бунинг ҳам йўлини толдим. Дарс тайёрламай келган кушларим: «Опа, мендан сўранг!» — деб повқин соламан. Ўқитувчи сўрамайди, писиб ўтирган болаларни тургазди, улар жавоб беролмаса, қулоқ чўма қилади. Билмайдиган кунларим «Кеча... кеча», дейману кўзимни тулуклаб, бурнимни тортаман. Ўқитувчимиз ҳайрон бўлади.

— Кеча нима бўлди, Исмагжон, айта қол, болам...

— Кеча... тоғам ўлиб қолди... — дейман парташи кучоқлаб. Ўқитувчи жим бўлади-ю, бошимни сийлайди. Кейин уйга жавоб бериб юборлади. Хуллас, ёлгонга эгар-жабдуқ уриб, юганлаб, саман отдай миниб олдим. Ўннинчини битиргунча етти марта холам, тўрт марта тоғам, икки марта аммам, уч марта амаким «ўлди». Мабодо дарста беш-олти кун келолмай қолсам, Чимкентдами, Жамбулдами турадиган поччаларимдан бири ўлган бўлиб чиқади.

Мактабимизда битта физика ўқитувчиси бўларди. Баҳога ўлгилдай курумсоқ эди. Ўз ўзли булбулдай сайраб турса ҳам, сўкиб-сўкиб

аранг «уч» кўйиб берарди. Ўғлининг аҳволи шу бўлгандан кейин бизникини билаверинг. Уша зикна муаллим алаккимга: «Агар Исмаг институтга кирса, мен қишлоқдан кўчиб кетаман», — дебди.

Аттестат олгандан кейин уни кўчада кўриб қолиб тегтишдим: — Институтга кетяпман, муаллим, лаш-лушларингизни йиғиштираверинг.

— Боравер-чи, — деди хасис физик кулимеираб, — менинг аравам тайёр.

Институтга ҳужжаг топиридим. Баҳоларимни кўрган одам гўра егандай афтини бужмайтириши мумкин эди. Лекин ўша одам таржимаи ҳолимни бир ўқиб чиқса, ларҳол хўшраб мени бағрига босиши, чўнтагимга талабалик гувоҳномаси билан уч ойлик стипендияни солиб, юз-кўзимдан чўлп-чўлп ўниши турган гап эди. Негаки, таржимаи ҳолим бўйича мен дунёда соямдан бўлак ҳамсоям йўқ, бечораҳол бир етимман. Мен қип-қизил ялангоёқман. Мен ҳар кимнинг эшигида бир хизмат қилиб кун кўриб келганман. Ана энди камбағалпарвар ҳукуматимизнинг даврида олий мактабда ўқиб олам бўлмоқчиман...

Ростми-ёлгонми, менинг таржимаи ҳолимни кўриб, ректорнинг кўзилан ёш чиқиб кетганини. Нимага десангиз, у киши ҳам ёшлитда менга ухшаб (яъни ухшамай, демоқчиман) етим ўсан экан-да!

Алқисса, биринчи сентябрда чалинган кўнгироқ мени ҳам аудиторияга етаклаб кирди. Лип этиб кўз олдimgа физика ўқитувчиси келди. Нима қилди экан бечора, кўчдимикан? Тавба, дейман ўзимча, элликка кирибди-ю, икки эллик ёлгонни эшлай олмасам-я? Исмаг билан ҳазиллашувдим, деб қўя қолмайдим? Ахир, ҳамма вақт роет гапириб осонми? Одам тағармдай тўзиб кетади-қу! Рост — сиркадай гап. Сирканинг ўзини ичиб бўлмайди. Унга озгина сув қўшилса, таомни хушхўр қилади. Шунинг учун ҳам сув-ёлгон, деб кўйибдилар.

Физика ўқитувчимга: «Сизни табриклайман, институтдан йиқилдим», — деб телеграмма юбордим.

Институтда қандай ўқиганимни айтсам, барибир ишонмайсиз. «Зачётлар» бошланди дегандан «чўлоқ» бўлиб, ҳасса таяшиб оламан. Имтиҳонлар пайтида гоҳ «тутқаноқ» касалим тутади, гоҳ «азонгача квартирант кампирнинг озига сув томизиб» чиқаман. Ҳеч иложини қишлоқмасам, шартта бобомни «ўлдириб» қишлоққа кетвораман.

Мен ёлгонларимни тоифаларга бўлиб, битта дафтарга ёзиб борадиган бўлдим. Уларни домланинг фёсъл-итворига қараб ишлатаман. Масалан, агар домланинг кўнгли қаттиқ, тили аччиқ бўлса, «ўлган-

йитган» баҳонаши ишга соламан. Асов отлай пишқириб турган домлажоним бирдан юмшоқ торгади.

— Э... чакки бўлибди, — дейди лабини тишлаб, — қани, за-чёткангизни бера қолинг.

Мабодо, ёшроқ ё мурувватлироқ домлага тушиб қолсам, дафтарчамнинг «Гасолифлар, Холис хизматлар» деган бетини очаман. Мен туфайли «омон-эсон тутруқхонага етиб олган» мушгитлар аёлнинг миннатдорчилиги ё уйидаш алашиб «бўзлаб юрган бола-кайнинг кўз ёшлари»ни ёшиб-куйиб гапира бошлайман. Ёшроқ домлам бақрайиб қолади, кексароғи бош силкиб маъқуллайди. Ахйри, ўтмас аррачинг тишидай кемтик «уч»ни оламану шилт этиб тузоқдан чиқиб кетаман.

Туриб-туриб бир нарсага қойил қоламан. Мен ёлгонши циркдаги жонлёрнинг тўпидай отиб уйнайману, лекин биронта киши мени ёлгончи демайди. Аксинча, кимга нима десам, чиппа-ниш ипонади. Ҳайлаб-ўйлаб бунинг ҳам сирини топдим. Бир хил одамлар ростини ростга ўхшатомайди, исгалдир ерга қараб, қизариб гапирлади. Мен эса ёлгонни ростга ўхшатиб юбораман. Гапирганда ховлиқаман, бидирлайман, энтиқаман, куюламан, ух тортаман, лозим бўлса, кўз ёш ҳам тўқаман — ишқилиб, ростга ўхшатаман. Шунинг учунми, домлажаримнинг кўзига шумшук кўринмайман, вечер-мечер бўлса, аълочи студентларнинг биқинида ўтирмасам-да, пойгакка тушиб кетмайман, кўрселоп қизларнинг бир ажиб, ҳаёли табассумидан мен ҳам қуруқ қолмайман.

Бизнинг Туркистон тарафларда лола хазон бўлиб, атиргул очилганидан пайтда диллом чўнтакка тушди. Тушовлаган отга ухшаб, шаҳарда зўрга юрган элим, пир этиб қишлоққа улудим. Ҳузурат тажани деган киши раис эди. Ҳзи хирседай, кўнол, гапирса ўттиз икки тиши бирдай ёнар, юзишда кўзинг борми, демай қақиб оларди. Бироқ унинг қитиги қаердалигини билардим. Уч кун деганда идорага бориб, қитиқ патига тегдим.

— Султон суягини хўрламас, ака. Сиз мана шу қишлоқнинг султонисиз, — дедим кўзимни лўқ қилиб. — Сиз султон бўлганга ҳам аюв-манов султон эмасиз. Султонларнинг лочинисиз. Бир лочининг қанотида миш чумчуқ кун кўрар экан. Минг биринчи бўлиб келдик. Қанотингизга олсангиз, насибамизни териб еб юрсак. Ҳузуратжон ака...

Ёлгонимга тажанг қалпоқдай учди. Олдин эснаб ўтирувди. «Лочин»ни эшитиб, жағи қаришди-ю, қоғоз-қалам ахтариб қолди.

«Бир куни бошингни ейман-ку сенинг», деб кўйдим эшикка чиққанда.

Шундай қилиб, 2-бўлимда ишлай бошладим. Бўлим бошлиғи икковимиз дастлаб ёғ билан сувдай қўшилолмай юрдик. Қараб турсам, тагимда хандақ қовламоқчи. «Бунинг қўлидан кетмонини олиш қорак», деб ўн саккиз йил ўзимга холис хизмат қилган тилимни ишга солдим. Бир куни бошлиқ билан чойга чиқдик.

— Сиз менга жигаримдан ортиқсиз, Мансур ака, — дедим шиврилаб, — кеча туманга борувдим. Янги тап эшитдим. Раис кетармиш. Ҳўрнинг сизни тайинлашмоқчи экан. Бир қувондим, бир қувондим! Хайрият, ҳақиқат бор экан, ака...

Бошлиқ бармоғини лабига босиб, «Ҳўрага», деди, мен «сичқон» дедим. У «тушди» деди, мен «гулди» дедим. Сўнг икковлашиб «гул» деб кулишдик.

Эртасига зириллаб идорага тушдим. Раисни холи топиб, энтиқиб кирдим. Қора қозондай қоп-қора башарасига энтаниб:

— Мен сизни жигаримдай яхши кўриб қолдим, — дедим тап тортмай, — бироқ бизни етим қилиб кетасиз экан. Кеча марказга борсам, дув-дув тап. Катта хўжайин кетармиш. Ҳўрнинг Ҳузурат ака бўлармиш, деб одамлар чапак чалиб юрибди. Бу хабарни эшитдим, олдингизга қараб югуравердим.

— Агар айтганиш келса, тўрт йилда менинг Ҳўрнимда Ҳузуратсан! — деб тажанг раис креслоши бир урди.

— Айтганингиз келсин! — деб сидирилиб чиқиб кетдим.

Шу-шу, бўлим бошлиғи мўлтираб идора томонга қарайди, раис эса умидвор бўлиб туманга кўз тикади. «Қарайверсин, — дейман ичимда, — менга деса қараб кўзлари тешилмайми! Биз вазифамизни бажардик».

Ёлгоннинг кудрати мени хавфли ханлақлардан халос қилди, агрофирмагиларнинг наздида бир қарич кўтариб қўйди. Бўлим бошлиғи сув еган тол чивикдай юмшаб қолди, раис мени кўрса, қўл бериб сўрашадиган бўлди. Исмаг читтақ элим. Исматилла бўлдим. Баҳорга чиқиб, Исматиллобекка айлашдим.

Менинг Исматиллобек бўлишимни кутиб ўтиргандек, бир куни бобом, катта момом, онам, укам маслаҳатга йиғилишди.

— Мушук мов бўлди, сенинг даминг чиқмайди, — деди бобом, — кўзим тирингида уйлаб қўйи. Дардан бошқанинг жуфти яхши.

— Кимнинг эшитгини супурай, болам, кўнглингдагини айт, — деди момом.

— Уйланмасангиз жавобимни беринг! — чийиллади Шермат укам. — Үзим эртагаёқ обкеламам биттасини.

Онам олдимга бир даста расм ташлади. Мундоқ ўйлаб қарасам, йигирма бешга қирибман-у, ишқ-муҳаббат деган паризод билан бир дамгина улфат бўлмабман, қошингни тагида кўзинг борми, деб битта қизнинг юзига тикилиб қарамабман.

Онам берган суратларни қартадай чийлаб ўтирдим. Қизлар, қизлар... Оқ юз, чувак, бодомқовоқ, шахло кўз... Ҳа гўҳқиз яшар, ўн саккиз яшар... Ҳа саккиздаги қизнинг хунуги бўлмайдми, деб эшитгандим. Қиз-да! Қизнинг бари яхши.

— Нима дейсанг? — момом ҳаслимши бўлди.

Яна суратларга тикилдим. Оловдай ёниб турган битта қиз юрагимни жиз эткизди. Индамай олиб, чўнтакка урдим. Уйдагилар енгил нафас олди.

Чўнтакка тушган қизнинг исми Моҳира экан. Ҳа ёнимиздати кончилар шаҳрида тикувчи бўлиб ишлармиш. Ҳа кундан кейин беш метр лавсанни кўтариб олдига бордим.

— Мана шундан костюм-шим тикиб берсангиз, синглим, — дедим унинг қоп-қора, узун киприқларига термилиб. — Фақат тезроқ.

— Намунча шошасиз? — чимирилди қиз. — Навбати билан-да.

Мен сохта қамтарлик билан илжайдим:

— Шошмасдим-у... бир ойдан кейин Африкага ишга кетяпман. Шунинг учун сўнгги молада бўлса...

Шундай деб сипо юриш билан чиқиб кетдим. Ортимда қизлар шивир-шивир қилиб қолди.

Эртасига ательега яна келдим. Бу сафар Моҳиранинг ўзи қаршимга югуриб чиқди.

— Моҳирахон, — дедим ёлгондан ханспраб, — ишонсангиз, кечаси билан ухламай чиқдим. Тушимда бир сизни кўраман, бир Африканинг ёввойи филларини. Ҳазрати Султоннинг гумбазидай келадиган қатта филнинг устида олтин тахт эмиш. Тахтада, ипак чодир ичида сиз ўтирганмишсиз. Мен қўлимда кўнгирак чалиб, филни етаклаб кетаётган эмишман.

Қиз уялиб ерга қаради.

Ҳа чинчи келишимда қиз рози бўлди. Тўртинчи сафарда тўй куни белгиланди. «Қуёвимиз Африканинг поездида кечикмасин», деб қайнога-қайнонам тўйни шапир-шупиргина ўтказиб берди.

Чимилдиқ йиғилди, кейин келиннинг чилласи ҳам чиқди. Аммо «Африканинг поезди»дан дарак йўқ эди.

Африкага поезд бормаслигини бечоралар қайдан билишсин, Моҳира бир куни елкамга қўл ташлаб, эркаланиб сўради:

— Африкага қачон кетамиз, Исмагилла ака?

— Қанақа Африка? — дедим энсам қотиб. — Э, умми? Ие, ҳали эшитмадингми? Ҳа дамадат тўнтариши бўлибди. Ҳаммаёқ алғов-далғов эмиш-ку!

Моҳира мунгайиб қолди:

— Ёлгончи...

Бу — менинг биринчи таъна эшитувим эди. Шунча йил одамларнинг кўзига бақрайиб туриб ёлғонладим. Лекин ҳақ ким ёлғончи демаганди. Хотиним айтди. Эҳтимол, у шунчаки ўйнаб айтгандир. Бироқ, ўйласа ҳам ўйидагини деди. «Ёлгончи...» Шу бир калима сўз игна бўлди-ю, товонимдан кириб, миямдан чиқди. Кун бўйи иситмалаб юрдим.

Кечкурун ётиб ўй ўйладим. Ёшим ўттизга яқинлашди. Умрнинг ярминини яшаб қўйдик. Суйган ёрим қўйшимда, кўнгираги буйнимда.

Бир йил бўлмай ўрмалаб бош иқтисодчининг ўрнига чиқиб олдим. Қозон мой, чўмич ҳам мой, Иззат-хўрмат ҳаминқалар. Энди менга не керак? Неча йилдирки, виждонни бир лағтага туғиб, қўл етмас ерга илтиб қўйганман. Энди уни олай, очиб ичдагисини кўксимга солай. Рост гапирай.

Эртадан бошлаб росттўй бўлишга қасам ичдим. Эшикдан чиқаверишда хотиним тайинладим:

— Бугун далам келар экан, вақтгироқ қайтасиз-да, Исмагилла ака.

— Иложи йўқ, — дедим, — бугун бригадирларимизнинг туғилган куни. Ош қилмоқчимиз.

Бошқа пайтла хотинни аллаб, бир қоп семиртирдим. «Албатта келаман, жонилан!» дедиму келолмасам, оқшом миш бир баҳона толардим: далада трактор ағдарилибди, фалончини чаён чақиб олибди, шийпон ёниб кетибди...

Хотин ўксиб, устунга суяниб қолди.

Идорага келдим. Ҳовлида Мавлон ака деган эски тракторчи турган экан хонамга етаклаб кирдим.

— Менга қаранг, Мавлон ака, — дедим, — нега сиз пулингизни олмайсиз? Ҳа бойиб кетдингизми?

— Қанақа пул? — деб тракторчи ажабланди.

Дафтар варақлаб, ҳисоблаб бердим.

— Мана, мана! Уч йилдан бери йнгилиб-йнгилиб, 4381 сўм 28 тийин бўлибди. Бу — ёлан, эҳтиёт қисмлардан тежаганиншиз. Олиш керак. Бола-чақангизнинг насибаси.

Мавлон ака шартта туриб, мени кучоқлаб олар десам, аксинча, хафа бўлди.

— Масхара қилма, ишим. Отанг тенги бўлмасам ҳам, акаш қаториман. Илгари бугалпир ўн марта ҳисоблаб, бир тийин олмайсан, деган. Йўқ ердаги пулни бериб, бошимни балога куймоқчимисан?

— Кеңирасиз... мен рост... айтапман, — дедим негалир қизариб. — Мавлон ака дик этиб турди. Остонадан пўнниса қилди.

— Уят бўлади, ҳали ёшсан!

Тавба, одамларга ёлгон гапирсанг, рост дейди, рост сўзласанг, ишонмайди. Мен бу кишига ўз ҳақини ундириб бермоқчиман-у, у бўлса мени тошбўрон қилмоқчи.

Пешинда бришадиримиз ош қилди. Яхшигина торг-торг бўлди. Бўлим бошлғимизнинг сўлаги оқиб, гўлдираб қолди. Илгарилари ичиб чойнак-пиёла синдирса ҳам «Мунча ширин маст бўласиз, Мансуржон ака!» деб мақтардим. Ҳозир афтига тўғри гапни ёпиштирдим.

— Ичишни эллаёлмасангиз, нима қилардингиз расво бўлиб?

Мансур аканинг кайфи учиб кетди. Калласини чайқаб, отгиздан кўпик сочди.

— Қач-чондан... бер-ри ич-чолмайдиган б-бўлиб қолганмиз-э?... А?! — у столни бир муштлади.

— Бутун эргалабдан бери, — дедим тап тортмай.

Бўлим бошлғи қутурган тўядай устимга бостириб кела бошлади.

— Хўб-ь... П-патлар-ришгни юл-ламан, чум-чуқ...

Ўтириш ҳаром бўлди. Тарқалишдик.

Кечга яқин раис чақиртирди. Туманда йнгилиш бор экан. Мен икки оғиз гапиршим керак экан. Бирга жўнайдиган бўлдик. Раис ичкаридан масхарабозларнинг кийимига ўхшайдиган костюм-шим кийиб чиқди.

— Қалай? — деди илжайиб менга.

Бурунги вақтда пўстак ёпиниб юрса ҳам мақтаб нархини ошираверардим. Энди тўғриси яна айтдим.

— Сизга ярашмабди.

Ўрзамат ака тумтайиб, машинага чиқиб ўтирди. Марказга етдик. Мажлис бошланди. Менга навбат келганда минбарга чиқдим-у ширкатни оқ қалтак, қора қалтак қила кетдим, жамики пуқсонларни

очиб ташладим. Одамлар чапак чалди, президиумла ўтирганлардан бир-иккитаси бош сиклиб қўйди. Секин залга қарасам, раисимизнинг қовоғи осилиб, тумшуги тиззасига тушиб кетибди.

Чапақларга кўмилиб, минбардан тушдим. Ташқарига чиқсам, машина ҳам, раис ҳам йўқ. Мени ташлаб кетиб қолишибди. Йўловчи машинада аранг уйга етиб олдим.

Тонг билан раис чақиртирди. Жон ҳовучлаб идорага бордим. У кабинетда қафасдаги йўлбарсдек бетоқат юриб турган экан. «Ҳе» йўқ, «бе» йўқ, гапни сўкишдан бошладим:

— Қип-қизил аҳмоқ экансан-ку! Нима, қорнингиз тўйшимми? Сассиқ кекирдак бўлдингизми? Ё тавба! Ҳамма тўядай айби бўлса, кўйинга яширади, бу акам қилдай нарса ни филдай қилиб кўрсатади! Овора бўласан, мени йнқитолмайсан! Менинг томирим сувга етган! Чик, кўзимга кўришма! Итнинг бошини тилла товоққа солсанг юмалаб тушибди...

Эртасига вазифамдан пасайтиришди. Олдий иқтисодчи бўлиб қолдим. Бўлим бошлғи собиқ кетмонини олиб, яна тағимдан чоҳ қазишга тушди. Қани нима бўларкин, деб тағин икки кун рост гашириб кўрдим. Қарасам, бўлмайши. Сиқимлаб жамгарган обрўйимни қошлаб совурадиганман. Унинг устига вилоятдан ревизор келиб юрагимни ёрай, деди.

Ўша кунги раис йўқ экан, ревизорга югурдаклик қилиш менга тошпирилди. Тоққа чиқдик. Ревизор қўйларни у ёққа хайлади, бу ёққа хайлади, санаб-санаб, ўн иккита кам чиқарди. Кейин «хўш?» дегандай менга қаради. Мен гапнинг ўнги боласини айтиб кўя қолдим: — Энди, ревизор ака, меҳмон-пеҳмон келиб туради. Шуларнинг оёғига қурбон бўлган-да, қишлоқчилик...

Ревизор икки кўлидан тўрт бармоқ ажратиб «панжара» ясади. «Панжара»нинг тешигидан тиржайиб менга қаради. Бўлгимга суяк тиқилгандай, нафасим чиқмай қолди. Чунки раис ҳалиги «панжара»га тулса, ёлғиз ўзим зерикаман, дамка ўйнаб ўтирамиз, деб мениям чақириб кетиши мумкин-да! Негаки, ўша ўн икки кўйнинг бир илти бизнинг томонимиздан ҳам ўтган.

«Қайласан, кўксимдаги гаҳарим?» деб дарҳол ёлгонлашга ўтдим:

— Ҳазиллашдим, ревизор ака! Сизни бир синаб кўрмоқчи эдим. Ҳалол экансиз. Минг раҳмат! Ҳалиги ўн икки кўйнинг олти тасини бўри еб кетибди, тўртгаси жарга кулаб ўлибди, иккитасини... иккитасини тўғнғиз отиб юрган овчилар билмай отиб қўйибди. Уларни ундриб олдик. Ишомасангиз, ана, зоотехникдан сўранг.

— Хуло урсин, рост! — деди зоотехник даг-даг титраб.
— Бу бошқа гап, — деди ревизор папкасини ёлиб, — күй бўлгандан кейин бўри ейди, жарга қулайди.

Хуллас, ревизор шарафига яна битта кўйни «жарга қулагиб» ўлдирдик. Далолатнома туздик. Тиш қовлаб, кекириб қишлоққа қайтдик.

Эртаси кунни оқшом ҳовлида ётувдим, шилдираб зоотехник кириб келди. Икки шишаси бор, қўлтиғида тўрт килоча гүшт.

— Мени бир ажалдан олиб қолдинг, Исматишпа, — деди йиғлаб-сираб, — сен бўлмаганда онамни учқўрғондан кўрувдим.

Алламаҳалгача улфатчилик қилиб ўтирдик. Зоотехник кетгач, ўтириб танамга ўйлашим: «Хўш, ҳорманг энди, мулла Исматишпабек! Рост гапириб қайи бўларкан? Махжунтолнинг новдаларини унутдингизми? Ёлгон гапириб ош еган яхшим, рост гапириб тош еганми?» Сийнамдан «Ош!» деган нидо келди.

Азонлаб бориб Мансур акадан узр сўралдим: «Мен ушанда аҳмоқлик қилган эканман, Итдай ичиб, нима деганимни билмабман. Гуноҳ қилиш — кичикдан, кечириб — каттадан, сиз улуг одамсиз», деб этагига ёпишдим.

— Бўпти, бўпти, тентак, костюмни йиртасан, — деди у юмшаб. Гузарда ҳалиги кекса тракторчини кўриб қолиб, униям тинчтидим.
— Мен янглишибман, Мавлон ака. Бизда бир тийин оласингиз йўқ экан.

Шўрлик тракторчи суюниб елкамга қоқди:

— Шунақа бўлсин. Ёлгон гапирма, ишим.

Раис билан ҳам ярашиб олдик. Ревизор воқеасини эпиттандан кейин у мен билан яна кўл бериб кўришадиган бўлди.

Шундай қилиб, аслимга қайтдим. Сурий овозини эшитса, товоши қичийдиган дорбоздай ёлгон гапирмасам туролмайман. Ёлгон гапирсам, еганим ичимга тушадди, тиникиб ухлайман, кунгилм худ бўлиб юради.

Бобом айтмоқчи, тўн ҳам, файтон ҳам мешики бўлиб қолди. Қирқ кун деганда қайтиб ўз ўрнимга ўтирдим. Бир йилдан кейин Ўразмат акага чорва буйича ўринбосар этиб тайинландим.

Бебахо ёлгонларим турганда шунақа «тайинландим» кетаварардим-у... лекин бўлмади. Бир кун тонг саҳарда ёниқ қора машина келди-ю, раис икковимизни ўтказиб олди-кетди. Ҳалиги ревизорнинг панжара-бармоғи эшигизда бўлса керак. Бу хатни мен ўша панжара ичидан ёзипман.

Нариги хонада Ўразмат ака ўтирибди. Зериксак, бирга шашка ўйнаймиз. Баъзан атайлаб ютқазаману, уни мактайман:

— Мен сизни отам деганман...

Ўразмат ака бармоғини ўлағайлаб қулади:

— Ҳа, ёлгончи...

ДОКА РЎМОЛНИНГ ҚУРИШИ

Кунбеткай қилиб солинган уйнинг узунроқ равонига бир-бирига орқа ўтириб чол билан кампир ўтирибди. Олдиларига дастурхон ўрнига кўл сочиқ ёзилган, биттадан чойнак-пиёла, нон қўйилган. Улар бир-икки кундан бери араз, гаплашмайдилар. Чойдан қуйиб, бир хўшлайди-ю, чол аста ух торгашди, кампир қилт этиб тулутини ютади. Иккаласининг ичи пишиб кетган, иккаласининг ёрилгиси келади, бироқ гурур йўл бермайди.

Шу пайт ташқардаги оёқ товуши эшитилди. Чол-кампир умилвор бўлиб эппика қарашди. «Назарали!» деб ён кўшниси Ҳайдар ота кырди.

— Ассалому алайкум, яхшиллар!

Чол ҳам, кампир ҳам индамади. «Келинг» дегандай бош қимирлатиб қўйишди.

— Қалай, ўйнаб-қулиб ўтирибсизларми? Уч кун бўлди, кўринмайсан, Назарали? Нима гап, тинчликми деб...

Чол ҳам, кампир ҳам кўл сочиқнинг попугини ўйнаб, ҳамон тек ўтиришибди. Ҳайдар ота тўхтаб қолди. Кейин илжайди:

— Ие, ҳа, нима бўлди? Яна ораларингдан ола мушук ўтшимми? Оббо-о! Қариганда ёш болашай тумтайиб... Таваба! Шу тобла неварачевараларингдан биттаси келиб қолса, нима деган одам бўласанлар? Хўш, Ҳалимаҳон, нима бўлди?

Кампирнинг кўзига ёш келди. У чолига ияк қоқди:

— Нима бўлганини анави қоқвошдан сўранг! — деди овози титраб. Чолдан ҳам дарров «алик» қайтди.

— Йўқ, нима бўлганини шу тиши йўқдан сўра! Тарикча гуноҳим бўлса, айтсин!

— Айтаман ҳам!

Чол-кампир ўтирган бўйларича Ҳайдар отага ўтирилдилар. Ҳалимабону ирғиб туриб, кўшичисига қурпача солди, бир пиёла чой қуйиб узатди. Сўнг арзи-ҳол айтди.

— Айланай уста, бу ўртоғингизга бир бало бўлди. Қариганда қони қуюлдим, қайлам? Бирам тажанг, бирам бесабр... Сал нарсалар лов этиб ёнади-кетди.

— Ўтлаятти-да, бунга ишонам, — деди Назарали ота. — Кейинги вақтларда сал... — у бармоғини чаккасига қисиб, бурши, — шунчақароқ бўлиб қолган.

— Шонманлар, жанжал нимадан чиқди ўзи?

— Мирмишилдан, Икки кун бўлди. Абетга нима қилай, даласи. десам, юмшоқроқ нарса бўлсин, деди. Унда мирмишил қовура қолай. селини мўлгина қилсам, аччиқ чой билан еб олар, десим. Мирмишилни оби-тобида қовуриб, ботар-ботмас қилиб сув солдим-да, биқ этиб қайнаши билан устига товоқ бостирдим. Токнинг тагини теша чопиқ қилиб қуювдим. Икки йўлгина райхон ўтказсам, ёзда одам бўйи бўлиб, гуркираб ётса, боз шу чолнинг шўрвасига асқолади-ку, десим. Райхон қўчатни экиб бўлиб, ошхонага кирдим. Қарасам, мирмишил сал тагига олибди. Газ ўлгур допиллаб кетганим, нима бало бўлган... Хуллас, бир лаган қилиб, мурч-пиёзлаб сузиб кирдим. Бу тўрам қошиқни шундоқ солиб, лаганини бир атларди-ю, овқатми бу, похолми, деб олди-урди, олди-урди...

Кампир рўмолининг учига кўзини арғди. Ҳайдар ота ялт этиб ўртоғига қаради:

— Ҳўв, менга қара! Сени нима жин урди? Муштдек кампирга қўл кўтариб ўтирибсанми ҳали?

— Эсинг жойидами ўзи? Ҳозир хотин урадиган замонми? — тўнғиллади Назарали ота. — Бурунга бир чертиб қўйсанг, қиёматга довор қувар буларинг... Хонтахта четила пиёла турган экан, шундай... тирсагим тегиб кетиб...

Ҳайдар ота «Сиз нима дейсиз?» дегандай Ҳалимабонуга юзланди. Кампир шошиб ёқасига туфрлади:

— Тавба қилдим... Оғзида илми билан ёлгонни суздай ичди-я... У этакларини ҳилпиратиб, ичкарига кириб кетди. Салтан кейин лагтага тутилган нарса кўтариб чиқди. Жаранглашиб Ҳайдар отанинг олдига қўйди.

— Мана, кўринг, уста ака! Қулочкашлаб отди денг пиёлани, шкафнинг ойнаси кунпаякун бўлди. Уйга кириб қаранг, бир кўзига парда тутиб қўйибман. Қизим Москвадан олиб келиб берган ликопчалар ҳам синди, ойим раҳматликдан қолган мана бу жонон пиёла ҳам бир сиқим бўлди. Мана, мана! — у пиёла синиқларини устанинг олдига суриб қўйди. Ҳайдар ота собиқ пиёланинг бир

бўлагини олиб, томоша қилди. Нозик мўйқалам билан чизилган суратда бир-биринга дон бераётган икки қушнинг калласи тасвирланган эди. Уста уларга маҳулиё бўлиб қолди. Назарали ота, бу кампирнинг ённи олмасин, деб қочриқ қилди:

— Саккиз еридан чегаланган сополни пиёла деб юрибди...

Ҳалимабону муросага келишни ўйлаб ўтирувди, биноқ чолнинг кейинги гапи жон-жонидан ўтиб кетди. Назарали ота гўё пиёла баҳона, марҳум қайнопасини масҳара қилгашай эди. Ҳалимабону ҳам «отнинг бошини» қўйди:

— Ун саккиз еридан чегаланган бўлса ҳам, яхшидан қолган ёлгорлик эди. Ҳар сафар лабимга оборганимда онагинамнинг нафаслари келарди... Ўргилдай, уста, қирқиға чидадим, қирқ бирига чидамадим. Ортиқ мажолим қолмади. Қилдан қийиқ ахтарши. Бир ёстиқ қўйсанг, паст дейди, икки ёстиқ қўйсанг, балалт дейди. Калишнинг паатаги йўқолса ҳам мендан кўради. Кулук ўлтур акилласа, овозини ўчир, деб бақиради. Мен кучукка ангилла, деб ўргатиб қўйибманми, жон уста, ит бўлгандан кейин Хуради-да.

Ҳайдар ота бўшаган пиёлани Ҳалимабонуга узатди. Назарали ота шуни пойлаб турган эди, дарров ўз чойнагидан чой қуйиб чўзди. Уста илжайиб, иккинчи «рақиб»нинг чойини олди. Кампир пиёла сипини лагтага тута бошлади. Чоли устага имлади:

— Ўзини айби йўқмикин, сўрач? Нимага шўрвага сочидан қўшиб солиб бераркин? Илиш-товоқдан нуқул сузма ҳиди келади. Кампир силтаниб ўрнидан турди.

— Айтинг ўртоғингизга! Сузма ҳиди келса, энди келташир. Қиз вақтимда қанақа сочим бор эди. Нақ тўпинимга тушарди. Сочингиздан атир иси келади, деб бармоғига ўраб ўтирарди ўзи. Бу кишини кимсан — Назарали домла қиламан, деб шу аҳволга тушдим. Ҳа, шундоғ деб айтинг, ўртоғингизга! Бўлди, жонимдан тўйдим!

Ҳайдар ота қараса, бўлмайдиган, иш чаппасидан кетаяпти. У сақраб турди:

— Уй-рўзгор бўлганидан кейин ҳар хил тап ўтади. Гоҳо пиёла синилад, гоҳо овқат тагига олади. Арзимаган нарсадан бунақа бўлиб ўтирсанлар... Маҳалла-қўй эшитса, кулмайдами? Ундан кўра мен ҳозир қўлинг ўртисин қилиб битта ош дамлай, бултурги мусал-ласдан қолган бўлса, Назарали ертўладан олиб чиқсин, яраш-яраш қўлайлик, дока рўмолни қуритайлик. Нима дединг, Назар?

Чолнинг ярашгиси бор эди, негаки айб ўзидаш ўтган, бунинг устига ҳадеб чой билан нон кавшайверип жонига теккан эди. Шундай бўлса ҳам:

— Анави тиши йўқдан сўра, — деди ҳамон паст тушгиси келмай.

Хайдар ота кампирга қаради:

— Лаббай, Ҳалимаҳон!

Кампирнинг ҳам кўнгли эриб турибди. Сиртида койиса-ла, ичида чолига раҳми келарди. Бироқ «рақиб»ига бирдан таслим бўлгиси келмаши:

— Ошни еб, кучга минса, яна дўмбирасини чалади, биламан, — деди иккиланиб.

Булар муросага келмайди шекилли, деб Хайдар ота хўшлашди:

— Ҳай, майли, ўзларинг биласанлар. Омон бўлинглар. Апоқ-чапоқ пайтларингга кирарман.

У кўчага чиқиб ўйланиб қолди: «Ишқилиб, қариганда дард-кашингдан айирмасин экан. Булар эллик йилдан бери бир-бирига суйқалиб, бир-бирини искаб ўрганиб қолишган. Бунақа хуршайиб ўтираворишса, эзилиб кетали-ку? Бир иложини қилмасам бўлмайди. Нима қилсам экан?.. Э, топшим.»

Назарали отанинг кенжа қизи Дилором қишлоқдан йигирма чақиримча нарида, қончилар шаҳарчасида турарди. Хайдар ота мактабга тушиб, Дилоромга телефон қилди. Даданг билан ойниг неварасини соғинибди, тез олиб келиб, кўрсатиб кетмасанг бўлмайди, деди. Кейин, мен тилпон қилганимни айтма, деб тайинлашди.

Бу гап пешиндаги гап эди. Кечга яқин Дилоромхон ўглини кўтарганча, ҳовлиқиб кириб келди. Гарчи Хайдар ота, тинчлик, деган бўлса ҳам, у ойимларга бир нарса бўлганмикин, деб хавотирда эди.

Чол тўрт қават кўрпача солиб, «Иброҳим Аҳхам»ни ўқиб ётган эди, қизининг кирганини сезмади.

— Ассалом, ада... — Дилором боласини бир четга ётқизди-ю, югуриб бориб даласини кучоқлади. — Яхши ўтирибсизларми? Жим бўлиб кетдинглар, бир хабар олай, дедим. Ойим кўринмайди?

— Юргандир-да, ивирсиб, — деди чол энсаси қотиб.

— Қарай-чи, ҳовлида бўлсалар керак.

Дилором чиқди. Чол чўзилиб неварасига қаради. Пишиллаб ухлаб ётибди. Аста туриб қўлига олди, суйиб эркалади. Чақалоқ уйғониб

келиб, йиғлади. Йургалаб кампир кирди. У «Вой, неваратнам келибди-ку!» деб чоли тарафга бир қалам босди, лекин аралиги эсига тушиб, тўхтаб қолди. Бола чириллаб йиғлай бошлади. Кампир югургилаб келиб, неварасига қўл чўзди:

— Бу ёққа бERING! Бола кўтаришни ҳам билмайсиз, — деди зарда билан.

— Сен билсанг бўлди, — деди чол кампирининг гап отганига суюниб.

Бувисининг қўлига ўтган заҳоти невара тинчиди. Ҳалимабону бола баҳона, чолга гапирга кетди:

— Неваратнамнинг қўлчасини қайриб қўйибсизда, бобоси... Нолир ўғлим, ботир ўғлим... Қани, бобонгга салом бер-чи. Ашшалом, бобожон, дегин, бувимни хафа қилшангиз, шоқолингизни юламан, дегин...

Бу — кампирнинг сулҳ таклиф қилгани эди. Чол бажонидил уни қабул қилди:

— Ваалайкум ассалом, ўғлим. Бобом энди тажанглик қилмайди, ле бувингга. Ёзда сизни Тошкентга обориб, тилла тиш қўйдириб беради, дегин...

Дилором кирди. У ойиси билан кўришиб бўлиб, сўради:

— Қоринларингиз ҳам очтандир, мен овқатга ушлаб юборай, нима пиширай, ойи?

Ҳалимабону неварасининг юз-кўзидан ўна туриб, деди:

— Аданг бечора кечалан бери норинни соғиндим, деб ўтирувди. Гўлтни мўлроқ солиб, норини қил, болам.

Назарали ота ҳам неварасига ёпишиб жавоб қилди:

— Йўқ, аччиққина шавла қилақол, қизим. Онанг шўрлик юмпоққина есин, қийналмасин... Айтганча, Хайдар отангниям чақир...

Муғомбирона илжайиб, Хайдар ота кирди. У ҳеч нарса билмагандай, Дилором билан ҳол-аҳвол сўрашди.

— Э, қуллуқ бўлсин, кўз ойдин! Дилоромхон қизим билан невара келиб, уйларингга офтоб чиққандай бўлибди-ку! Дуруст, дуруст...

Хайдар ота ўтириб, дуога қўл очди:

— Қани, омин, тўрт кўз тугал бўлсин, ишқилиб, ҳеч кимнинг офтоби ўчмасин, ҳамма вақт чараклаб турсин!..

КОЗОН БОШИДАГИ ХОТИН

(*Бўлиб ўтган ва бўладиган воқеа*)

Эрталаб бошланган баэм тунига бориб, авжга чиқди. Нақш-нигорли улкан меҳмонхона. Ноз-неъматдан столнинг бели қирсил-лайди. Тўрда, диванни тўлдириб уй бекаси — Опа ўтирибди. Ўртача икки аёл капалакдай чарх уриб ўйнайди. Опа магнитофоннинг қулоғини бураб қўйди. Насиббахоннинг эрка овози янгради: «ёқасиз, жоним, ёқасиз...»

Қора кишимнинг сувига тўйинган хошимлар қўшиқ шилдатидан эс-хушини йўқотиб қўйгандек бўлди. Озода билан Дилдора бир-бирига муқом қилиб, ер денсинар, рақс зарбидан шифтдаги хайбатли қандил тебраниб-завқданаар, Опанинг биқинида ўтирган аёллар мастона кийқириб, чапак чаларди:

— Ҳаҳ, майда қаламларингдан, Дилдорим!

— Ўзим ўргилай сендан! Бир куни куёв турани ҳам ёқиб, кул қилмасанг бўлди!

Нихоят, Опа девордаги баркандек тилла соатга кўз қирини ташлаб олиб, қарс урди:

— Ҳув, ойимчахонлар! Бўлди қилинглар энди. Хўжайиннинг келадиган вақтлари бўлиб қолди.

Озода хансираб келиб, креслога чўқди.

— Энди одамнинг балани қизиган эди-я, Опа. Кайфнинг белига тепдингиз. Уҳ...

Опа бармоғини илмоқ қилиб, ҳамтовоқларини имлади:

— Бу ёққа келинглар. Почтагиз келгунча мана бу рўйхатни битирайлик. Кейин қўлларига тугқазамиз.

Ҳамма Опанинг оғзига тикилиб, жим бўлиб қолди. Опа қошларини чимирди:

— Демак, қолган ўринлар... Ҳм-м, бозор, лесхоз, лунапарк, меҳбаза...

Биринчи бўлиб Озода қаққиллоқ Опани елкасидан қучоқлаб, ялинишга тушди:

— Қулингиз бўлай, Опажон! Бир йилга, атиги бир йилга бўлса-да, бизнинг хўжайинга солиқни бериб туринг. Иморат ўлгур битмай ётибди, икки қизим бўй етиб турибди. Сал қалдимизни ростлаб олайлик.

— Солиқдан оғиз очма, солиқ бўлими катта куёвга ваъда қилинган.

— Унда автозаправкани бера қолинг.

— У ер ҳам бацц. Жавлон акамлар ҳоким бўлмасдан илгари аванс-ларини олиб қўйганлар.

Аёллар чувиллашга ўтди:

— Ким экан у?

— Пешонасида шохи бор экан-да, элдан бурун заправкага эгаллик қилиб олибди.

— Уми? — дед Опа Озолага қаради, — у ҳам сенинг эрингга ўхшаган боши думалоқ, бути айри бир махлуқ. Гапларинг бўлса, ана, хонимчалари...

Хонимлар ялт этиб, бир чеккада оёқларини чалиштирганча, керилиб ўтирган Муножотга қарашди.

— Вой, манави қилтириқнинг эрими? — деди Озода кўзларини ола-кула қилиб. — Писмик! Ошни дамлаб, дамтовокни бостириб қўйиб... тиржайиб ўтиришишга ўлайми?

Муножот ишдамай голибона кулиб қўя қолди. Озода аста Муножотнинг олдига келди, унга синчиклаб разм солган бўлди. Сўнг столдан бир шиша минерал сув олиб келди-да, тақ эткизиб олдига қўйди. Муножот садаф тилларини ярқиратиб илжайди:

— Були юраги куйташларга беринг, Озодажон! Хулога шукур, бизнинг юрак жойида.

— Бу сизга эмас, хоним. Эрингизга берасиз. Ахир бешинга сув қўшмаса, Опанинг қарзларини узолмасдан беллари узили-иб кетмасин, лейман-да, оновси!

Озода чўрт бурилди-ю, пишиллаб Опанинг олдига борди:

— Заправкаям қулоғини ушлаб кетибди. Энди бозорни берасиз!

— Йе, қандоқ қилиб сента бозорни бераман? — деди Опа эснаб, — бозор, бу — бозор...

Озоданинг жазаваси тутди:

— Бозорми, қора мазорми, билмайман! Берасиз, делим, берасиз! Бермасангиз, ҳозир ўзимга ўт қўяман! Ҳов, гугурт беринглар менга, гугурт!

Муножот ўтирган еридан зарҳал бир нима чўзди:

— Гугурт йўғу, мана, заживалка бор, — деди масхараомуз, — бўлаверадими, ўртоқжон?

Озода жаҳл билан унинг қўлидан заживалкани юлиб олди-ю, эшикка қараб юрди:

— Ҳозир ҳовлига чиқаман-у... тирик мангьалга айланаман!

Озода остонага етганда тўхтади. «Биронгаси, қайт изингга», дермикин, деганшдек ўтирилди. Дилдора Оланинг қулогига шивирлади:

— Биласиз-ку, у жиншини. Сал, нақароқ бўлиб қолган. Бозорни бериб кутулинг. Кимсан — ҳокимнинг уйида фалончи ўзига ўт қўйибди, деса, эшитган қулоққа яхши эмас.

Опа, бир лаҳза лабини тишлаб турди-да, Озодани чақирди:

— Хўй, пенх, бу ёққа кс.

Озода истар-истамас Опага яқинлашди.

— Бозорнинг солиғи катта бўлади, биласан, а?

Озодага жон кирди:

— Биламан. Бозор етти хазинашиг бири, — деб билдилади, — олти бўлаги сизники, еттинчиси бизники. Невараларингизнинг сунига тўйини ўтказиб... Қизингизни узатиб... Ота-онангизни кўмиб... Тфу. Ҳажта обориб-обкелиш мана, бизнинг гарданимизда!

Хуллас, Озода дўқ-пўписа билан бозор директорлигини илиб кетди.

Опа қўлидаги қозга нималарнидир беллилаб қўйди-да, пинжигга суқилиб ўтирган Дилдорага ўтирилди:

— Хўш, Дилдорим, сенинг эрингга қаерни берсак экан?

Дилдора лабини буриб, ширинлик етмай қолган қизалоқдай араз қилди:

— Берганингизни бераверинг. Барибир, мойли жойлар хомталаш бўлиб кетди.

— Сенинг эрингга, ҳм-м... дормехбазани берамиз, — деди Опа. Дилдора ўтирган сридан ирғиб тушди:

— Иби! Энди бизнинг хўжайин келиб-келиб, ахлат ташувчларга бошлиқ бўламми? Уруғларим эпитса, қулмайлими?

Опа эркалаб, Дилдоранинг елкасидан қўчди:

— Ўзинг ҳам ўлғудай гўл экансан. Чиройи бўлмаса-да, чирори бўлсин, деган гап бор. Пулнинг бари мана шу ахлатнинг ичида-ку, жинни! Вилоят бўйича, биласанми қанча ахлат ташийдиган мошин бор? Ўлганда қирқадир? Ҳар бири ойига беш мингдан берса, қанча бўлади? Ўн мингдан берса-чи?

Дилдора қўлларини пастга қилиб, ўзича ҳисоблашга тушди: «қирқтаеи ўн мингдан... тўрт юз... йигирма мингдан...»

— Майли, Опа, сиз нима лесангиз, шу.

Опа оғзини қийшайтириб, масҳара қилди:

— «Майли, опа...» Пулдан қўйлак-лозим тикиб қийганингда бизни ҳам эслаб турсанг бўлди.

Шу пайт равионда эркак кишининг йўтали, гурейллаган қалам товуши эпитилди. Озола:

— Вой, поччам келдилар! — деди-ю, шипиллаб бориб жойинга ўтирди. Аёллар дарров сергак тортди, кийим-бошларини тузатиб, сипо бўлиб олишди. Уй бекаси ўршидан туриб, эшикка қараб юрди.

Савлағ тўкиб Жавлон кирди. Гулрухсораларга қўз қирини ташлаб олиб, илжайди:

— Салом, салом... Жамоат жам-ку? «Дугоналар, бормисиз, омонмисиз?» деб бир базми жамшид тузибдилар-да? Ҳа, дуруст, дуруст...

Аёллар овчини кўрган ҳуркак қушлардай, бир жўмла папир-путур тарқаб кетишди. Жавлон тўрга ўтди. Қреслога оғир чўкети, Шлясанин олиб, хонтахтага ташлади. Уҳ тортди. Бегойим эрининг ёнбошига келиб суйқаланди.

— Ҳм, хўжайин, кайфиятингиз йўғроқ? Чарчашингизми? Ваҳ-лироқ келар экансиз, бир оғиз телефон қилмайсизми, ўзим бирон нима пишириб қўймайманми. Иккитагина туҳум солиб келайми?

Эр бош чайқалди. Хотин хавотирлашди. Қўнгли алланечук бўлди. Кейин, зора рўйхатини кўриб, лимони чоғ бўлса, деган хаёлда бир варақ қоғоз олиб келиб, эрининг олдига қўйди.

— Мана, хўжайин ўзимизнинг одамларга жойларни бўлиб чиқдик. Бари сиз айтганингиздек бўлди.

Ҳоким қоғозга бефарқ назар солди. Фамтин қулди.

— Боллабсиз, хоним, — деди. Бир оз сукутдан сўнг лавом элди, — яна битта жой керак бўлиб турибди.

Бегойим сергакланди:

— Кимга экан? Ҳамма ўринларни тақсимлаб... кўювдигу?

Ҳоким хотинининг безовта кўзларига тикилди, уни елкасидан қўчди:

— Менга ҳам битта жой керак, хоним...

Бегойим сийланиб эрининг кучоғидан чиқди:

— Э, боринг-е! Ҳазилингиз қолмади-қолмади.

— Бу сафар рост айтятман. Паттамызини беришди. Эртага янги ҳоким сайланашди.

Хонимнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. У эрига нафрат билан тикилди. Кейин бурчакка қараб югурди. Бора солиб катта столда тахланиб ётган совға-саломни кучоқлади. Ипак тасма билан бойланган улкаш қутига бошини қўйиб, хўшграб юборди.

ТУЯ ЛҮК-ЛҮК ЭТАДИ...

Жаннатхон эшикни аяйлаб очди-ю, мушукдай овоз чикармай ичкари кирди. Бир лаҳза кесакига суяниб турди. Кейин охишта томоқ кирди. Ҷрол Мардиевич нозик йўтал соҳибсини таниди. Аммо ўзини газета ўқиганга солиб ўтираверди. Жаннатхон чилласи чиқмаган келинчақдай истиғно билан эрқаланди:

— Бизни ташлаб, номард, сизга йўл бўлсин?!

Меликулов аста бош кўтарди. Жаннатхонни энди кўраётгандек унга суқланиб қаради. Секретарь қиз магазин витринасидаги манекенга ўхшарди. Бел бир тутам. Қизгиллаблар ибод билан қимтинган. Тимқора жоду кўзлар «Ака, менга раҳмингиз келмайдими?» — дегандек хумор-хумор боқади. Меликуловнинг баланига чумоли ўрмалагандек бўлди.

— Келинг, Жаннатхон, — деди у тулпуғини ютиб, — яхши қиз бўлиб юрибсизми?

Жаннат-манекенга жон кирди. У қийшанглаб тўрға ўтди. Ярим варақ қоғозни Ҷрол Мардиевичнинг хом кусакдек кўкиш бурнига тақаб сўради:

— Марҳамат қилиб айтсинлар-чи, муҳтарам Меликулици, манави васиқангизни қаншоқ тушунасак бўлади?

Меликулов қоғога кўз югуртириб олиб, Жаннатхоннинг захар-хандали кўзларига қаради:

— Ҷзингиз ёзиб, Ҷзингиз билмайсизми? — деди тунгайиб, — буйруқ бу. Тўрт-беш кун чўлга бориб келишим керак экан.

Жаннатхон: «Хайрият!...» деди-ю, гурс этиб полга чўккалади ва икки кўллаб Меликуловнинг тиззасини кучоқлади.

— Жон ака, ўриглай сиздан! Мениям ола кетинг! Даврингизда бир уйнаб олай. Дунёга келиб нима кўрдим, Битта ниёниста эрнинг калтагидан энди кутулдим. Ишга келсам — тўрт девор, уйга борсам — тўрт девор, чўлни тушимда ҳам кўрмаганман. Олакетинг, йўқ деманг, акажон!..

Меликулов ўтирган ерида креслосини нижирлатиб кетига сурылди:

— Жинни бўлмаг, Жаннатхон... Биров кириб қолиши мумкин. Туринг ўринингиздан!..

Жаннатхон Ҷрол акасини оёнига баттар ёпишди.

— Тепсангиз ҳам турмайман. Обкетасизми? Хўп дей қолинг!.. Меҳмонхонада оёқларингизни уқалаб ўтираман. Чой дамлаб бераман.

Нима десагиз қиламан. Тур десагиз — тураман, юр десагиз — юраман. Жон Ҷрол ака, бир марта хўп денг. Наҳотки Жаннатхонингизга раҳмингиз келмаса?

Меликулов ҳақкираб эшикка қаради, ўрнидан турмоқчи бўлди. Бироқ Жаннатхон чаққонлик қилди. У иртиб туриб Меликуловни бошидан кучоқлади-ю, куч билан Ҷзига тортиди. Ҷрол Мардиевичнинг хумдай калласи шилк этиб қизнинг қорнига ёпишди. Жаннатхон бошлигининг юз-кўзини зўр бериб исеяққина қорнига ишқар экан, жон ҳолатда шивирлади:

— Ҷрол Мардиевич... Бир мартагина хўп денг. Мени ташлаб кетманг. Ахир борган ершигизда ҳам эрмак керак-ку? Кулингиз бўлай, Ҷрол ака! Обкетасиз-а? Ха денг!..

Меликулов сузонгич новвосдек бошини сарак-сарак қилиб гўлдиради:

— Каламни кўйворинг, Жаннатхон... Хўв, бўлди энди, ҳазиллашманг!..

— Кўйворашиган... аҳмоқ йўқ! — деди ҳансираб Жаннатхон, — аввал хўп денг, кейин... буюшатаман. Сочингизни ҳам тараб кўяман.

Меликулов бир-икки юлқинди. Бироқ бошни бўшаголмади. Бу аёл нозиккина бўлгани билан кўллари омбурусдек экан. Ҷрол Мардиевичнинг салобатли, бир илората йўл-йўриқ кўрсатиб турадиган тилла боши ҳозир ана шу нозик жувоннинг қорнида асир тушиб ётарди.

Жаннатхон бор кучини тўллаб Меликуловни Ҷзига тортиди: — Охириги марта сўраялман сиздан! Мениям олакетасизми командировкага ё йўқми?

Ҷрол Мардиевич бошини кутқаролмаслигига кўзи етган, кўлини ишга солди. Жаннатхон: А-а-а!» — деб чинқириб юборди-ю, сагчиб тушди. Меликулов дарвор креслога миниб олди. У терлаб кетган эди, дастурмол олиб юз-кўзини арғди.

— Уф! — деди пишиллаб, — э, ҳазилингиз ҳам бор бўлсин, Жаннатой. Нафасимни қайтариб юбордингиз. Қорнингиз худди... қайноқ грелканинг Ҷзи экан. Биров кириб қолса нима дердингиз, тентак?

— Хўжайининг бошини массажд қиялман, дердим-да. Гипертонингиз бор, ҳамма билади. Ха, айтмоқчи, Ҷрол Мардиевич, командировкада ҳар кун бир соат-ярим соат Ҷзим массажд қилиб кўяман. Қалай, кўлим ёқдими?

— Хе, кўлингизни жин урсин! Бошимни гангитиб юбордингиз-ку... қани тароқ?

Жашнатхон улоқдай ирғишлаб қабулхонага чиқди-ю, катта елим тарақ олиб кирди. Жилангглаб хушомад қилди:

— Үзим текислаб қўйми, Үрол Мардиевич?

— Бу ёққа беринг! — деди аразлаб Меликулов. — Үтиринг! —

Жашнатхон лип этиб пастак стол ортига утди, қалам-қоғоз олди.

Номига «Задание-1» деб ёзди. Сўнг одобли ўқувчидек бошлиғининг кўнчиб турган япалоқ бетига тикилди. Үрол Мардиевич сочини шошмай тарақлади, чирт эткизиб четга тупурди, кейин чимирилиб Жашнатхоннинг илтижо аралаш жовдираб турган кўзларига қаради.

— Үзимга ҳам буйруқ ёзайми, Үрол Мардиевич? — бидирлади жувон. Меликулов жеркиб берди.

— Эсингиз жойидами ўзи? Мен сизни нима деб олиб кетаман? Ходим бўлмасангиз. Жилла курса бухгалтер бўлсангиз экан.

— Қизим десангиз-чи, Үрол ака?

Меликулов бош чайқачи.

— Бўлмайди. Сиз отасига эргашиб юрадиган ёшдан ўтдингиз. Сиз тенгилар бола-чақасининг иссиқ-совунига қараб уйда ўтирибди.

— Унда хотиним дедг. Хозайкамиз чўлу биёбонларни кўрмаган эди, бир айланиб келаман, деб изимдан эргашди, дей қолиш. Майлими?

«Хотин»ни эшитиб Үрол Мардиевич чўчиб тушди.

— Үйлаб гапиряписизми? Одамлар нима дейди, қаригацца кўгирчоқ ўйнамай ўл, дсмайдимми?

— Ажаб бўпти! — керилди Жашнатхон, — ҳозир ёш қизларга ўйланиш мода. Кўрганлар ҳавас қилади сизга. Фалончисвининг ёшгина, хўрозқаншдай хотини бор экан, дейди.

Жашнатхон қоғоз-қаламни кўтариб ўрнидан турди. Бир кам элик эмас, олтиши ёшдаги одамнинг ҳам юрагини ўйнатиб юборадиган нозик адо билан сўради:

— Үрол ака, аэропорга иккита билет заказ қилаверайми? Қайси рейсга бўлсин? Эртароғи тузук, а?

Меликулов енгли хўрсиниб деди:

— Хафа бўлмайсиз, синглим. Сира иложи йўқ.

Жашнатхоннинг ранги ўзгарди.

— Қўтигимни келтирманг, Үрол Мардиевич! — деди совуқ товушда, — биласиз-ку, мен ҳақ деган еримдан қайтмайман. Яхшиликча обкетмасангиз, самолётнинг думига осилиб бўлсам бораман!

У чўрт бурилди. Эшикка етгаша масхараомуз кулимсиралди:

— Ха, айтмоқчи, азонлаб Салмонов телефон қилувди. Хўжайин курортдан келибди, йўқсвай олмашик, деди. Яқинда бир машина бўлиб келинармиш.

Жашнатхон эшикки секин ёшди. Үрол Мардиевич бошини чап-галлаганча ўйлашиб қолди. Бу ёш жувоннинг сўнгги гапи унга «ғиди-биши қилмай меням олакет, бўлмаса сирингни очаман», деганшдай туюлди. Салмонов йирик бир хўжаликнинг директори эди. Меликулов анча йилдан бери у билан қатиқ ялашди. Директор йилига бир неча марта Үрол акасини зиёрат қилиб турарди. Ҳар гал бир баҳона тонади. Набиралик бўлибсиз, деб келачи, туниган кунда ё байрам олдида йўқлаб қўяди. Салмонов ҳар гал келганида Меликуловнинг уйига қўт-барака кириб қолаши. Буни кўпчилик билмаса ҳам, Жашнатхон билачи. Чўшки Меликуловнинг «ички-ташқи» алоқалари мана шу қалширгочнинг боласидай бижилдоқ, жувон орқали битачи. Шунинг учун у Жашнатхоннинг эркаликларини кўтараш, илтижоларига йўқ демайди. икки-уч кундаб ишдан жавоб бериб юборарди. Бултўр хатто сиртдан институтга ҳам киритиб қўйди. Ишқилиб у ҳар ерда лақилламай, тилини тийиб юрса бўлди, деб умид қилди. Лекин Жашнатхон тобора ҳадидан ошаяпти. Бугун командировкага обкетасиз, деб турибди. Эртага сиз билан курортга бораман, деса нима бўлади? «Ҳе ука бўлмай ўл, Салмонов, — деб сўкинди ичида Меликулов. — Берган қўйингги илтиги томонимдан заҳар бўлиб ўтли-ку? Жашнат деган манави дўза-хидан қандоқ қутуламан энди, укагар?»

Соат ўн иккига занг урди. Жашнатхоннинг чапгалидан чиқиб кетолмаслигига Меликуловнинг ақли етди. Үйлаб-ўйлаб ахири у таваккал қилди. «Ке, шу сафар хўп дей. Қизилқумдан омон-эсон қайтсам бир иложини қиларман. Илтариғи сурбет шофёрдай, буням алдаб-сулдаб бир ёққа жилдириб юборарман, Вақт кетаяпти, ҳали билет ҳам олинмади».

Үрол Мардиевич қўнгирчоқ тугмасини босди. Хўмрайиб Жашнатхон кирди.

— Бу ёққа келинг. Үтиринг, — деди Меликулов.

Жашнатхон истамайгина столга яқинлаши-ю, стулни мишат билан суриб ўтирди. «Яна ваъзхонликимми?» — деганшдек бошлиғининг юзига қаради.

— Бўпти, мен сизни олиб кетаман, — деди Меликулов, — лекин битта шартим бор...

Жаннатхон севинчдан иргиб турди. Қуралай кўзлари порлаб кетди.

— Вуй, ростданми? — деди боладай эпикчиб, — Қандай ажойиб одамсиз-а, Ўрол ака! Бу яхшичилигингизни ўла ўлгунимча унутмайман! Климнингиз бўлиб бораман?

— Ҳар қалай жазманим бўлиб бормайсиз, — деди Меликулов энсаси қотиб, — мен сизни қариндошим дейман. Институтда ўқийди, чўл географияси билан танишгани келди, дейман.

— Вой, майли, сиз нима десангиз...

— Бидилламай гапга кулоқ солинг. Ҳозир дўхтирга бориб уч қушга балнишни оттиринг. Бирор баҳона топарсиз.

— Топаман. Шу кунларда ўзи нервим кўзиб, ёмон бўлиб юрибман.

— Мен билан кетаётганингизни биров билмасин. Ҳозирдан айтиб қўй, у ёқда ҳам инжиқлик қилверсангиз ўйлаб ўтирмай ортингизга қайтариб юбораман. Келишдикми?

Жаннатхон кула-кула ўрнидан тураркан, ўнг қўлини кўксига қўйиб таъзим қилди.

— Бир оғиз гапингиз, акажон! Чизган чизингиздан чиқмайман. Боя айтдимку, юр десангиз — юраман, тур десангиз — тураман.

Энди руҳшатми бизга? Аэропортта телефон қилайми?

Меликулов киприк қоқди. Жаннатхон хонанинг ярмигача ёнбошлаб борди-ю, у ёнга югуртилаб чиқиб кетди.

Салдан кейин чой кўтариб кирди.

— Тўқсон беш! — деди чойнакка чой қайтариб, — сизга атаб тишимнинг қавагида асраб юрувдим. Иссиқ-иссиқ ичинг, давлас-ниенгиз тушале.

Жаннатхон эпикка борганда нозаниб сўради:

— Қайси кўйлагимни кийай эртага. Ўрол ака? Молний кийишсам, чўдагилар кулмайлими?

«Кафанингни киймайсанми!» — нижинди ичела Меликулов. Сўш товушини чиқариб деди:

— Одмироқ бўлаверсин. Биз ширкка бораётганимиз йўқ.

Меликулов шундоқ деди-ю, кўнгли бир оз тинчиди. Лекин томошанинг каттаси ҳали, қизилкумнинг қоқ ўртасида бўлишичи хаёлига ҳам келтирмасди.

Эртасига Жаннатхон элдан бурун аэропортта чиқиб олди. У дамадам соатига қарайди, бетоқат бўлиб Ўрол Мардиевични кутали. «Мени алдаб бошқа йўлдан кетиб қолса-я», деб ҳалликсирайди.

Ниҳоят, катта сариқ портфелини саланглатиб келаятган Меликулов кўриши. Жаннатхон отасининг дийдорига ипик боладай унинг ошига югуртилаб борди.

— Келдингизми, Ўрол ака? — деди ялтоқланиб, — кечикиб қолармикансиз, деб бирам кўрқим... Хайрият!

Жаннатхон хунюмад юзасидан Меликуловнинг портфелини кўтариб олди, ўзининг сумкасиши унга берди. Бир туп сада тагидаги ола-була курсига қараб юрдилар. Одамлар чап ёнига қийпайиб семиз портфель кўтариб кетаётган пиначидай қиз билан аёллар сумкасини боғичдан шалваратиб олган бақалоқ кишига қараб кулиб қўйишарди.

Жаннатхон портфелни тап эткизиб курсига қўйди, қўлларини сиптади:

— Нима бало солгансиз, билегимни узиб юборай деди-я!

— Тош, — деди Меликулов маънос жилмайиб, — қизилкумга борганда ё сизнинг бопингизга ураман ё ўзимнинг.

Жаннатхон энкайиб парақлаб қўлди.

— Вой, мен ўлай! Шундан шуша тош орқаламасангиз... у ёқда топилмайлими?

Ўрол Мардиевич тамшаниб қизга бошдан-оёқ разм солди. Унинг оёғида ўкчаси баланд оқ туфли, эгинида ёқаси катта ўйилган енгсиз ҳарир кўйлак, соч «лайлак уя» шаклида ҳафсала билан турмакланган. «Чўл шамолида кўйлагинг зонтик бўлиб шарманда қилмасайди», деб қўйди ичида Меликулов.

— Бу ётидан ташвишланманг, — деди қиз гўё унинг фикрини ўқитандай, — сумкаша атлас кўйлагим бор. Рўмолни шу ёқдан оларман.

Жаннатхон умрида самолётга чиқмаган эли. Самарқандга боргунча шерининг кулоқ-миясини еди. Самолёт сал «танлаб» юборса, дол солиб Меликуловга ёнишали. «Вуй, анави машиналарни! Худди ўрмалаб кетаётган туғурт қутисига ўхшайди!» деб шангилдайди, гоҳо люкка пешонасини тираб, оппоқ булутларга қўл силтайди, ўз-ўзидан қичқираб кулади.

Уларни дабаба билан кутиб олишди. Жаннатхон лип этиб биринчи машинага чиқиб олди. Меликулов, бу шайтон ҳар балони ўтлаб юрмасин, деб Жаннатхоннинг ёнига ўтирди.

Машина Регистонга етай деганда Жаннатхон ўнг томонга қараб қичқириб юборди:

— Бибиҳон! Ана, Бибиҳон!

Меликулов: «Оғир бўлинг», дегандек унинг оёғини босиб қўйди. Қиз тирсаги билан Ўрол Мардиевичнинг биқинига бир туртди.

— Нега ёғимни босасиз? Бибихон эмасми? Бибихон! Суратини кўп кўрганман.

Меликулов ўсал бўлиб мезбонларга изоҳ берди:

— Бу синглимиз яшаганининг уруғларидан, яъниким илонбош. Самарқандни кўрмаган эканлар, бир айлашиб...

Жаннатхон Меликуловга еб кўйгудек бўлиб қаради:

— Нега илонбош бўлар эканман? Вой, саватбош-эй!

Ўрол Мардиевич қовоғини солиб, ёлғондан пўнса қилди:

— Жаннатхон, портфельдаги нарсанингизда турибдими?

— Кўркимай қўя қолинг! — деди Жаннатхон яйраб, — аллақачон очиб кўрганман. Тош тугул балоям йўқ экан. Ҳаммаси қоғоз!

Гапга тушуниб мезбонлар кулиб юборишди. Меликулов ҳам беихтиёр уларга кўшилди.

Самарқандда энгилгина тушлик қилиб, яна йўлга тушдилар.

Уч соатларда бир томони тоққа, бир томони саҳрога тутанган қадим кентга етиб келишди. Катталар «шаҳсан Меликуловнинг ўзи» теклиришга келатганини аллақачон эшитишган эди. Меҳмонларни шаън-шавкат билан кутиб олишди.

Уларга маҳеус дачадан жой ҳозирлаб қўйишган экан. Лекин, Меликулов кўнмади.

— Эски меҳмонхонага туша қолайлик, шу ёқ тишчроқ, — деди мезбонларни ажаблантириб. У «Дачага келди-кетди кўп. Мана бу ярамас тагин бир хунар кўрсатиб, шарманда қилмасин», деб чўчирди.

Эски меҳмонхона кўримсиз бўлгани билан орасагина эди. Тоғ яқин. Атрофдаги қалин қайрағочзордан гир-гир шабада эсади. Чап томонда бозор. Меҳмонхона сиртида бўйрадек булоқлар қайшайди. Ховли ўртасидан бир ариқ булоқ суви оқиб ўтади. Чалов босган ариқда бир қарич-бир қарич «авлиё» баллиқлар эркаланиб сузади. Суви бўйилаги суриларда чекка қишлоқлардан келган чўпон-чўлиқлар чойхўрлик қилишадди.

Меликулов билан унинг «қайинсишглиси»га атаб икки хос хона ясатишди. Бирор соатга дастурхон афроғина туман казо-казоларидан ўн човли киши тўпланди. Стол дид билан безатишган, одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарсани бор эди. Жаннатхон дастурхонга қаради-ю: «Вуй!» — деб чапак чалиб юборди. Тўрдаги стулга ўтиб ўтирди.

Базм авжига чиқа бошлади. Алёр устига алёр айрилди. «Ўрол Мардиевичнинг пойи қаламлари учун, у кишининг чорвадорларга кўрсатаётган гамхўрлиги учун, ой деса — ой, кун деса — кун дегулик гўзал Жаннатхон учун...»

Меликулов анор суви араштирилган шаробдан бир қултум ютиб қўйиб, сипо ўтирибди. Ёнидагиларнинг саволларига ё бош қимирлатиб қўйди, ё қисқагина жавоб беради. Жаннатхон эса яйраб кетди. У кафтлариши ишқалаб ҳар таомдан бир тоғиб кўрар, аччиқроқ ё совуқ бир шима эса, дунжида айлантириб, «ў-ў!» деб ҳаммани кулдираб, тоғо «Ис, олинг, хўжайин, бунақа нарсалар Тошкентда тоғилмайди», дея Меликуловни ўсал қиларди.

Алёр айтиш навбати Жаннатхонга келди. У анча ичиб, кайфи ошиб қолган эди. Шампан тўла қалаҳни кўтариб ўрнидан турди. Меликулов унга кўз қириши ташлади-ю: «Йиқилиб тушмаса гўрғайди аҳмоқ!» — деб қўйди. Жаннатхон мастона тебраниб гап бошлади:

— Хурматли-ли эркаклар-р!!! Мен шу қалаҳни... сиздай мард, меҳмондўст ва ... соғлом эркаклар учун ичилишни истаймай! Э... эркакларни эҳтиёт қил-лайлик! Негаки... негаки, хуллас, яшасин эркаклар!! Олдики!

Мезбонлар кула-кула энди қалаҳ кўтаришмоқчи эди, қиз кўрсаткич бармоғини чайқаб пўписа қилди:

— Йў-ўқ... Бун-нақаси кетмайди! Мен... тикка туриб ичилишни таклиф қиламан. Қани, турдик!

Ғала-ғовур қилиб ўн эркак баравар кўзгалди. Меликулов ҳам ичида Жаннатхонга минг лаънат айтиб, ўришдан турди. Жаннатхон шаробни бир кўтарди-ю, қалаҳни тақ эткизиб қўйди. Қалаҳнинг таглиги узиллиб тушди.

— Ҳечқиси йўқ, бўлади, — деди номига ичиб ўтирган хўшёр бир йигит ва қалаҳ синигини йиғиштириб олди.

— Ўтиринг-лар-р!! — буюрди Жаннатхон. Ўн эркак яна гўглаб жойларига чўклилар. «Хайрият, — деб ўйлади Меликулов, — Энди бу маймундан қутилалган бўлди. Хозир стулга ағдарилиб тушадди».

Дарҳақиқат, Жаннатхон тани бирпас пойинтар-сойинтар тагириб ўтирди-ю, «вой бошим»лаб ётоқхонага кириб кетди. Бир оз ўтириб мезбонлар ҳам тарқалишди. Жаннатхон, суви, деб гингшиганда Меликулов икки думалоқ уйку дорини майдалаб ичириб юборди: «Зора шу билан эргалабгача тошдай қотиб ухласа.»

Эргалаб Ўрол Мардиевич чўчиб уйғонди. Юзларига ёмғир томчилаётгандек эди. У сескашиб кўзларини очди. Тепасига Жаннатхон йиғлаб ўтирарди. Меликулов энгаси қотиб кўзларини юмиб олди. Бунни кўриб, қиз хўнграб юборди.

— Мени кечиринг, Ўрол ака... Кеча эсимни еб қўйибман... Сиз... сизни шарманда қилдим. Энди оғзимга олсам, ҳар нарсани бўлай. У-в-в...

Меликулов кўзини очди.

— Йўқ, яна ичинг! — деди кесатиб, — зиёфатнинг каттаси бугун бўлади. Чўлда думалаб-думалаб ичишингиз мумкин!

Жаннатхон стулдан туриб каравотга ўтирди.

— Нима қилай, — деди хиқиллаб, — бунақа маишатни тушимда ҳам кўрмаганман. Хурсанш бўлганимдан олашурибман, олашурибман... Сиз ҳам бир оғиз кўй демасбиз.

— Сизга кўй деб бўлармиди? Кўй, деган одамни закуска қилиб еб юборадиган аҳволда эдингиз!

— Майли, булар иш бўлди. Энди сиз айтгандек сизилиб, законий бўлиб юраман. Кечирдингиз-а, ўролжон ака? Бир оғиз кечирдим дегн, етди-а, сизга бунга бўлай!

Қиз тўсатдан аслига қайтди, ўйноқлаб хушомат қила кетди.
— Бош оғрингиз тутмадимми кечаси? Қўлларингизни уқалаб кўйимиз? Келинг!

Жаннатхон Меликуловнинг иссиққина биллагини тўшақдан суғуриб олди-ю, ҳафсала билан уқалай бошлади. Ўрол Мардиевич қизнинг тароқ тегмаган сочига, ичкиликлашми, уйкуданми кўпчиб кетган тиниқ юзига қаради-ю: «Йилганда ҳам чиройлик-а лаянати, — деб кўйди, — бир ўйни туллатиб ўтирадиган сийёқнинг бор. Отанг тенги одамга хушомат қилмай сен ўл, қариганда кўгирюқ ўйнамай мен ўлай илойим».

Аёл кулрати олдила жаҳонгир Искашар ҳам дош беролмаган. Ўрол Мардиевич жаҳонгир эмасли, илжайиб ўрнидан тура бошлади...

Чошгоҳдан ўтганда чўлга жўнашди. Жаннатхон бу сафар Меликуловнинг йўлини пойлаб туриб бошқа машинага чиқди. У ҳар балони сўйлаб, яна ўрол акаси билан жикиллашиб қолишдан кўрқарди.

Изень экилган яшил яйловлар, саксовуллар чайқалиб турган кумтепалликлардан ўтиб, икки соатларда беноён дашт ўртасига келиб тўхташди. Атрофда уч-тўрт қора ўтов, омонат қурилган молхона, ўтов олдидаги тош ўчоқлардан қувоқ тутун чиқади. Сал нарида ердан бош кўтармай ёйилиб юрган кўкиш қўйлар кўринди. Одамнинг бетига кум уфириб, шамол увларди.

Меҳмонларга катта бир ўтовдан жой қилишган экан, Меликулов биричи бўлиб остона ҳаттали. Жаннатхон бир чеккага ўтиб, ўтовши томоша қилиб ўтирди. Икки учига кашпа тикилган узун қозиқ-лунтилар, қўлда тўқилган даста-даста гулдор гиламлар, керагага осл-

ган бурама олқор мугузи, ўтовнинг тепасидаги чангарақ-туйнук — бари унга ажиб ва афсонавий туюларди.

Хўжалик раҳбарлари ҳисоб бера бошлади. Жаннатхон уларнинг ташига бирпас қулоқ солиб ўтирди-ю сўради:

— Кўчқор билан кўйнинг нима фарқи бор, бари бир эмасми?

Ўтов эгалари ишмай бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди.

— Нага миқ этмайсанлар? — билдилади Жаннатхон, — фарқини билмайсанларми?

Меликулов заҳархандани кулимсиради:

— Кўчқор, бу — мен, сиз — кўйсиз, Жаннатхон тушундингизми?

— Тушундим, — деди қиз ва тарақлаб кулиб юборди. — Сиз кўчқормисиз? — деб сўради бармогини битиз қилиб, — Сиз-а? Шохингиз йўту? Сузганингизни ҳам кўрмадик. Бўлди, бундан кейин сизни Кўчқор ака дейман. Вой, не могу, ўлиб қоламан!

Жаннатхон кула-кула ташқарига чиқиб кетди, Меликулов ўзи билмай қармоққа тушиб қолганига пушаймон бўлди.

Жаннатхон ўчоқ бошига борди. Узун кўйлақ кийиб, 103-кўзини ўраб олган тўлагина аёл овқат пиширарди. У: «Келинг, пошшоқиз», дея Жаннатхоннинг елкасига қоқиб қўйди. «Пошшоқиз» чорноядаги саватдан ёнгоқдек курут олиб оғзига солди. Қозон тўла қайнаётган гўштга қараб сўради:

— Мулча овқатни нима қиласиз хола, озгина бўлса етди-да?

— Мехмон бор, — деди аёл, — қолса болалар ер.

— Болаларингиз кўлми?

Аёлнинг ўн иккита боласи бор эди. Лекин у ирим қилиб биттасини камайтириб айтди.

— Худо берган ун битта, тилаб олганим ҳам бор.

Жаннатхоннинг кўзлари ола-кула булиб кетди, қурутта тикилиб қолай деди.

— Бу-уй!.. Қандай боқасиз нунчасини? Кўйларингиз ҳам кўлпир, а? Бирон юзта бордир?

— Билмадим. Кишим билали.

— Чақиринг-да, кишингизни!

Аёл индамай кулиб қўйди.

Ўчоқ бошига бирин-бирин ўн чоғли қора-қура, ялангоёқ бола тўлланди. Улар «сўвқўйлақ кийган опа»ни ётсираб, ажабланиб томоша қилишарди. Жаннатхон хултак чалиб, бирпас уёқ-буёққа аланглаб турди. Кейин қўлини пешонасига қўйди-ю: «Вой, туя!» деб бақариб юборди.

— Опа, минмайсиэми? — деди тортиниб бир болакай.
— Минса бўлаёми? Тишламайми?
— Йг тишлайди, туя тишламайди, — билангонлик қилди бола.
— Бўламаса опкелинлар-да! — буюрди Жаннатхон. Болалар чувиллашиб югуришди. Салдан кейин кулоқчин кийган ушоққина киши туясини етаклаб келиб, ўтов ёнидаги сайхонликка чўктирди. Болалар текин эрмак тоилганига севиниб, гир айланиб туришди. Жаннатхон хавотирланиб туяга яқинлашди. Кўрқиб икки қадам чекинди.

— Қандай мишад бунга, амаки, нарвони йўқми?
— Йўқ-да, янга, — узр сўраган бўлди туякан, — бисмилло дейсизу оёқни соласиз.

— Келинг, ушлашворинг!

Туякан Жаннатхонни кўлтигидан олди. Қиз ўрқачлар устига ташлаб қўйилган наматга ўтириб улгурмай туя туриб кетди. Жаннатхон чинқириб ўрқачни кучоқлади. Унинг товушини эшитиб Мелиқулов ўтов тирқишдан мўралалди. Жаннатхонни кўриб тижиниб, сўкинди. Хаёлига хулук бир фикр келди: «Наҳот мен ҳам анави туяга ўхшасам? Шарманда!..»

Жаннатхон ўзини босиб олди. Агрофга қараб кула бошлади.

— Ҳайё, ҳайт, туяжон! Кетде-ек Топкентга!.. Хўв, амаки, намунча имиллайсиз, тезроқ юрмайсизми?

Туякан илдамлади, туя ҳам лўкилланга тушди.

— Тезроқ! Тезроқ! — деб бақирди Жаннатхон. У энди кўлларини кўтариб: «Ур-ре!» — деган эли, мувозанатни йўқотди-ю, бир томонига оғиб кетди. Жон ҳолатга яна ўрқачга ёпишди.

— До-од! Ўлде-ем!

Туякан югуриб келди.

— Ташланг, янга, мен ушлаб оламан.

— Йўқ, ётқизинг ордонангизни, — ийгламсиралди қиз, — ҳозир ўлиб қоламан!

У шундай деб ўрқачни қўйиб юборди. Шилқ эгиб туяканининг кўлига тушди. Туякан «Бу сардобани нима қиламан?» — дегандай ҳайрон бўлиб гузар, қиз эса унинг таёқдай кўлларига оқбалиқдай типирчилаб ётарди. Бу манзарани кузатиб турган Мелиқулов:

— Анави лаънатишни чақиринг, Валижон, — деди ерга қараб, Пойгакла ўтирган йигит шивиллаб чиқиб кетди.

Жаннатхон туяни, туяканини қарғай-қарғай ўтовга кириб келди. Унинг сочлари тўзиб кетган, уст-боши жиққа хўл эди.

...Меҳмонхонага ярим туша қайтишди. Мелиқуловнинг асаби таранг, ёмон сўз айтиб юборишдан ўзини зўрга тутиб турарди.

— Сиз ҳеч олам бўлмадингиз-бўлмадингиз, — деди плашини ечиб отаркан, — тамом, сийлаганини сипир билмас экан. Топкентта борайлик, биринчи куннёқ ҳайлаб юбораман!

Жаннатхон белини ушлаб, хелланиб каравотга яқинлашди:

— Мени-я? Сиз мени ким деб ўйлайсиз? Мен сизга бояги чўпоннинг эчкисимидим, «Кур-ей, ҳайт», деса кетаверадиган. Мени кимсан — Жаннатхон дейдилар!

— Кўрамиз, — гезарди Мелиқулов.

— Кўрамиз, — деди Жаннатхон ҳам ва таре-турс юриб ўз хоҳасига кириб кетди.

Биров елкасидаги юкни усталлик билан ерга қўяди, биров пошудлик қилиб ташлаб юборади-ю, лат ейди. Мелиқулов ҳам, Жаннатхондан кутулиш йўлини кўп ўйлади. Охири таваккал қилмоқчи бўлди. Лекин қош қўяман деб, кўз чиқаришига сал қолди. Улар Қизилқумдан жумала қайтишди. Душанба куни Ўрол Мардиевич ишга чиқди. Кабинетига кирдию хурпайиб ўтириб олди. Икки кундан бери чаккаси лўкиллайтиди, юрагини жезтирноқли бир кимса аёвсиз тимдалайди. Бу жезтирноқлар Жаннатхонга тегишли эканини эслаб, Мелиқуловнинг кўнгли багтар гаш бўлди. Уетма-уст кўнгиноқ тугмасини босди. Секретарнинг қораси кўринмаши. «Ҳалиям ноз уйқуда шекилли, — нижиши Мелиқулов, — соат ўтдан ошди. Дарағи йўқ. Жуда ўлигини ташлаб олди менга. Асли айб ўзимда. Эркалатиб юбордим. Қизик, нега шунақа бўлди, а? Илгари бир ишорамга юз думалаб кетарди. Кейинги пайтда кимга айтяпсан, демайди. Хоҳласа айтганингни қилади, хоҳламаса йўқ. Нима бўлди?»

Мелиқуловнинг кўз олдига чўл, Жаннатхонни миндириб лўкиллаб кетаётган туя келди. Бир сонияда бошига кулоқчин кийган, кўримсизгина, қотмадан келган қорача туякан ўрнида Салмонов пайло бўлди. У ҳадеб Жаннатхонга муқом қилар, Мелиқулов ўтирган ўтовни кўрсатиб, пиқ-пиқ куларди... Ўрол Мардиевич ёмон туш кўриб ўйгонгандек, бошини сарак-сарак қилди. «Ҳайдаман! Иккалангни ҳайлаб юбораман!» — деб ўлағайлади ўзича. Худши шунга пойлаб тургандек эшик охишта очилди. Жаннатхоннинг шодон чехраси кўринди. Эғнида жинси шим, қизил кофта, оппоқ бўйида болроқдек ёприк шода марварид. «Ака, менга бир қаранг!» — дегандек, эшикка суялиб турибди.

Меликулов уни ённга чақирди, олдига бир варақ қоғоз ташлади.

— Манг, ёзинг!

Қиз қалам олиб, бошлигининг оғзинга тикилди.

— Нега лаллайиб ўтирибсиз, бўлмайсизми?

— Айтинг-да ахир, нима деб ёзай?

— Ишдан бушаш ҳақида ариза ёзинг!

Жаннатхон қозонни жаҳд билан нари сурди.

— Боринг-е! Нега бўшар эканман? Менга шу ер ёқади. Ўлсам ҳам бўшайман!

— Сизга бу ер ёқishi мумкин, — деди Меликулов столни чертиб, — аммо сиз бу ерга ёқмайсиз. Яхшиликча бўшамасангиз, мажбур қиламиз. Билиб кўйинг.

Жаннатхон ирғиб турди. Курка товукдек кекирлагини чўзиб шангилаши:

— Беко-орларни айтибсиз! Мен законни сиздан ҳам яхши билман! Кодексни сув қилиб ичиб юборганман! Мажбур қилармиш-а? Аввал ўзингга боқ — сўнгра ногора қоқ!

— Менинг тилим қисик жойи йўқ, — деди эснаб Меликулов, — билганингиздан қолманг. Қўрқмайман.

Жаннатхон столни айланиб ўтиб, Меликуловга яқинлашди.

— Ҳо-о, шунақа денг? Мана, каттакон бир идоранинг бошлиғисиз. Виждонни ўртага қўйиб айтинг-чи, мени неча марта ўнгансиз?

— Бир марта, — деди Меликулов ўзини босиб, — турғилган кўннингизда пешонангиздан ўпганман. Ҳамма туювоқ эди.

— Тўғри, — тасдиқлади қиз, — ҳамма туювоқ эди... Аммо... ҳеч ким йўғида ҳам ўпганлар, десам-чи, нима бўлади? Худога шуккур, эмансипация деган процесс бошлангандан бери аёлларнинг гаши қилич кесалдиган бўлиб қолди. Айтайми?

— Айтаверинг. Фойдаси йўқ. Қайтага ўзингиз шарманда бўласиз. Ғунажин кўзини сузмаса ва ҳоказо... Яхшияси, савдолашмай ариза ёзинг. Сиз ўтирган ўрнингизга муносиб эмассиз. Хулқ-атворингиз но'юр. Сиздақа кимсалар керак эмас бизга.

Жаннатхон биллики, хўжайин уни бўшатамай қўймайди. Шунинг учун ётиб қолгунча отиб қол, қабилида хужумга ўлди:

— Хулқим но'юр бўлиб ҳалигача бировга зиёним теккаши йўқ. Мабодо ўйнатиб келганингизни миннат қилаётган бўлсангиз — хуш кўрдик! Энди Қизилқум туғул Олтинқумингизга ҳам бормайман! Мен сизни бунчалик баткана деб ўйламовдим. Хўш, номулосиб қалрларга келсак, идоранингиздаги одамларнинг тенг ярми ўз ўрнида

эмас. Жаноблари бошчилик қилаётган мана шу даргоҳда қамалиб чиққан ўғри ҳам, хотинбозу шёниста ҳам, арпа билан бутдойнинг фарқига бормайдиган чаласавод агроном ҳам бор! Тилимни қичитиб нима қиласиз? Чой-чилимингизга қарайдиган югурдакларингиз нечта? Бештами? Ўптами? Сиз жа-а ҳақиқатгўй экансиз, аввало ушаларни бўшагинг эди!

— Хўв, оғзингизга қараб гапиринг! Ўзингиздан-ўзингиз нима деб валдираясиз?!

— Мен кўрган-билганимни айтяпман. У ённи сўрасангиз, ўзларинишг орқа-боши ҳам тоза эмас. Қизингизни қандай қилиб инстигута киригганингизни... Саломоннинг йилига неча марта уйингизга келиб-кетишини... Дадашев деган йўқ одамга ойма-ой мукофот ёзиб беришингизни, ҳаммасини билман. Ҳатто отанишинг ўлигини ҳам ишхонадагилар кўмиб беришди-ку? Ёлгон дедиг-чи?

Жаннатхон жинси шимининг киссасидан тўрт буклаган қоғоз олиб Меликуловнинг башарасига отди:

— Мана, ҳаммасини ишга тизиб кўйибман. Ўқинг! Мендан сизга эсдалик!

Қиз чўрт бурилиб эшикка қараб юрди. Ўрол Мардиевичнинг япалоқ бети аввал кўкарди, кейин қизарди. Лаблари пир-пир учди.

— Ярамас! Хонин! — деб бақирди у, — ўзимсам, сени турмада чиритаман! Мана кўрасан!

Жаннатхон ўтирилди, дарров «салом»га «алик» олди:

— Фақат битта шартим бор. Турмага бирга борамиз. Ўзим каллангизни массаж қилиб ўтирмаман. Ахир давленнингиз бор, ака...

— Йўқол кўзимдан!!

Эшик ҳарсиллаб ёпилди. Ўрол Мардиевич шалоқ егандек бўлди. Боши айланиб, бадани қизили. Юраги гушллаб ура бошлади.

У тортмадан дорни олиб ичди. Алча вақтгача мунигни жағига тираганча шифтга тикилиб ўтирди. Кейин эшик оғзидаги қоровул орқали шофёрини чақиртириб уйига жўнади.

Меликулов икки кун кўрпа-гўшак қилиб ётди. Қон босими кўтарилибди. Ҳар сафар дорни ичмоқчи бўлиб стакан чангаладагида сувдан сурати фарингтадек, сийрати чаёндек бир қизинг акси кўринаверади. Бу қизнинг жон олгучи... йўқ, кўзларини эмас, сўзларини эсласа, ёниб кетай дейди. Дадашев меники эмас, бош илженерники. Ўзи толган, ўлик-тиригига ҳам ўзи жавоб беради. Хўш, идоралари думбулсаволларга келсак... бунақа одамлар ҳамма ерда бор. Аммо, Саломовга ўхшаганларнинг соғини сиз камайтирсам бўларкан.

Халини сабилни ҳам (пора дейишга тили бормали) озроқ олсам тузук экан. Салмонов ҳам гирт аҳмоқ. Бировга туймадай яхшилик қилса, туядай қилиб кўрсатади. Оғзининг танооби бўш».

Меликулов отасининг таъзиясини хотирлади. «Тўри, бобойнинг ўлигини кўмишга тумашагилар қарашворилиши. Бунинг нимаси уяг? Ўзим ҳам бир амаллаб кўмардим» ака, отахонни бизга беринг, биз ҳам савобталабмиз, деб туришгач... нима қилай?»

Дунёда одамнинг ёлғиз ўзи қиладиган юмуш бор, бировга юкласа ҳам бўладигани бор. Масалан, биров учун туш кўриш, сувда сузиш ёки йиллаш мумкинми? Меликуловнинг наздида мумкин эди. Шунинг учун у, марҳумга кимнинг кўмгани барибир эмасми, ишқилиб кўмилса бўлди-да, деб ўйларди.

Хуллас, икки кун ётиб, ўрол Марлиевичнинг топган ақли шу бўлди: «Жаннатхонни, албатта, бўпатин керак. Лекин унинг қўтиқ патита тегмай, алдаб йўлга солиш маъқул. Мушукнинг белини силасанг, думини ликиллатади».

Саллан кейин у қадрон креслосига жойлашиб ўтирди-ю, кўнгироқ тутмасини босди. Жаннатхон кирди. Одатдагидек эшикни ёпиб, суяниб турди.

— Бери келинг, — деди Меликулов очиқ юз билан. Қиз стулга келиб ўтирди. Бошлиқ илжайиб жимжилонини чўзди:

— Яраш. Ўрага сичқон тушди.

Жаннатхон тилла тишларини ярақлагиб ғамгип кулди, ишчамай бармоқчасини узатди.

Меликулов ёқимли, куюнчак товушда гўё сирини очган бўлди:

— Гап бундай, Жаннатой. Мен бошқа ишга ўтаяман. Жойлашиб олсам, кейин сизни ҳам обхстаман. Ҳар қалай, синаштамиз, бир-биримизни тушунамиз. Шунинг учун мендан олдин бўшаб, тахт бўлиб туринг.

Жаннатхонга кинода бош рол теккан актрисадай ўйноқлади:

— Ҳа, ёлгончи! — деди бармоғини силкиб, — ни-ни эткизиб алдаб кетмоқчисиз-а? Биламан сизни...

Меликулов ажабланиб елка қисди.

— Ёлгон айтсам, ана, тепамда чироқ!

— Бе-е! Ҳозирги одамларга ишониб бўлармиши? Улар чироқни ўчириб худониям алдаб кетаяпти-ку!

— Мен кетсам, бу ердагилар сизга кун бермайди. Хўп деиш. Сизнинг фойдангизни ўйлаяпман, Жаннатхон!

Жаннатхон ҳам икки кун ўйлаб, бир қарорга келган эди:

«Бу қовоқбош барибир бўшатади. Дод деганим билан фойдаси йўқ. Боринг-ки, ҳалиги қозоғини кўтариб министрликка чиқдим.

дей. Нима қиларди у ердагилар. Нарн борса, Меликуловга хайфсан боради. Ишдан бўшагншса, яна бошқа ерга қўйишали. Балиқни дегнзлап олиб кўлга ташлагандек гап. Барибир балиқнинг насн-басн бутун. Меликуловга ўхшаганлар ёмонлиққа олса, ҳар бало қилиши мумкин. Ўзим бир сағир бўлсам. Орқамда «Бизнинг Жаннатхон қалай, яхши ишлаб юрибдимми?» деб турадиган ишонган кишим бўлмаса. Ййиб турганда берадиганини олай-да, идорасига бурнимни қоқай».

— Майли, мен бўшайман, — деди қиз жиддийлашиб, — лекин ҳаққимни тўлайсиз. Бекор юрадиган кулларим учун.

Меликулов аввалига суюниб кетди. Аммо «Ҳақ»ни эшитиб, афтини бўриштирди.

— Қанча тўлай, э, пулни қаёқдан оламан?

— Билмасам. Тонасиз-да. Мукофотингизни беринг. Қарз кўтаринг. Мен рози бўлдим-ку? Кетмайман десам нима қилардингиз.

— Тўри. Яшанг, Жаннатхон! — деб юборди ўрол Марлиевич шошгаддан. Сўнг каловланиб, стол тортмасини икки марта очиб ётди. Чўтақларини пайнаслади. Бенихтиер сейфга қаради.

— Очиғ сейфни! — Амр қилди қиз. Меликулов калит олиб ўрнидан турганини билмай қолди. Жаннатхон лип этиб унинг ёнига борди.

Сейф шарақлаб очилди. Меликулов қора туйнукка қўл юбориб, бир даста пул олди. Тишини суғуриб бераётандек, минг азобда қизга чўзди:

— Манг. Бировнинг омонати эли.

— Пича кўшинг, — деди қиз ҳансираб, — сиз билан бошқа кўришмаймиз энди. Одам етти ёт бегона отарчига ҳам қўстиради бу пулни. Тўрт йил қатиқ ялашдик.

Меликулов иккиланди. Ниманидир ўйлаб турди-ю, яна бир чангал пул олиб, Жаннатхоннинг кўлига ташлади.

— Мана. Ҳар йилнингизга юз минг сўмдан.

У жаҳл билан сейфни ётди. Жойига келиб ўтирди. Жаннатхон пулли дарров қоғозга ўраб олди. Креслога яқинлашиб, ўнг бетини тутди:

— Ўпини!

Меликулов чўчиб, калласини тортди.

— Ие, ие, жинни бўлмаг, Жаннатхон...

Қиз гўё ҳадиксираб шивирлади:

— Тезроқ бўлақолинг. Биров келиб қолади.

Меликулов: «Шу балодан кутулай», деб ўйлади, номига қизнинг бетиغا лабини теккизиб кўйди. Қиз иккинчи юзини ўтирди.

— Энди бу ёридан.

Меликулов дарров ўтди-ю! «Бас, жўнаш!» дегандек қўл силтади. Қиз хохлаб кулди.

— Қўлга тушингизми, Меликулов! Гувоҳ йўғида ҳам ўпар экансиз-у? Энди нима дейсиз?

Ўрол Мардиевич ўзини йўқолиб кўйди. «Бўшамаса-я? — қўрқди у, — пулини олди, ўпичини берди. Кетмайман, деб оёғини тираб турса-я?»

— Қўрқмасинлар, собиқ хўжайин. — деди қиз кулгидан тўхтаб, — мен гапдан қайташган номардлардан эмасман. Илдорангиз ўзингизга буюрсин. Жаннатой омон бўлса, ҳали гул кесади. Чао!

У голибона юриш билан чиқиб кетди...

...Ҳамма нарсаниш ибтидоси, интиҳоси бор. Умри тугаса, чипор ҳам йиқилади, булоқ ҳам курийди, анвойи тулчамбар хор-ҳасга айланиб, суғириндига тушади. Замоннинг зайли билан Меликулов ҳам отдан тушиб, пиёда бўлиб қолди. Кеч куз. Ёмгир шивалаб ёнапти. Ўрол Мардиевич плашининг ёқасини кўтариб, автобус бекатига турибди. Илҳақ бўлиб йўлга қарайди. Шу пайт ёпичасига гизиллаб қизил «Жигули» келиб тўхтади. Рулда сочини чамбарак қилган сулув бир қиз ўтирибди. Қиз ўнг ёнбошига энгашиб Меликуловни чакирди:

— Хўв, ўртоқ пиёда, ўтирсинлар, ташлаб кетаман!

Ўрол Мардиевич машинага қараб юрди. Шахт билан эшикни очди. Рулда илжайиб ўтирган Жаннатхошни кўрди-ю, бир зум ўйланиб қолди. Сўнг эшикни қарсиллатиб ёлди.

Жаннатхон қаттиқ газ берди. Машина куч билан олдинга сапчилди. Сўлжайиб турган Меликуловнинг башарасига, уст-бошига дой сачратиб кетди.

ДАДАНГА САЛОМ АЙТ

Тунов кунни чипта олгани вокзалга чиқсам, собиқ курелошим Элмуродни кўриб қолдим. Қўлида катта сарик портфел, янги вокзининг нақш-нигорли шифтига ашқайиб турибди. У телеминатюрала чиққанган бақалоқ артистга ўхшаса-да, доим олиб-югуриб юралитган кувюк йилти эди. Шунинг учун кўпшча ҳазиллашиб Элмурод дедик:

Секин бориб биқинилан тургудим:

— И-и, оғзингни юм, Элмурод, пашша кираши.

Элмурод ялт этиб ўтирилди.

— Ҳалиям қитмирлигинг қолмабди, ҳарфхўр! — деди ёлғошан қоchoқ солиб. Қучоқлашиб кўришдик.

Элмурод Наманганнинг олис бир қишлоғида ўқитувчи бўлиб ишлар экан. Уч кунлик семинарга келибди.

— Уйга обкестай, оқаси, — дедим жипига тетиб, — офтобда ўтириб бир қаттиқ ялашамиз.

У қўл силтади:

— Ке, кўй, бошимни қотирма. Ҳозиргина биттасининг ўтакасини ёриб келаяпман, жула кўнглинг ийиб турган бўлса, иккита морожний олиб бера қол. Ичим ёниб кетяпти. Ушгача посзд келиб қолади.

Айхор бўйидаги кафета бориб, четроққа ўтирдик. Элмурод кула-кула боляги «ўтакаси ёрилган» оламни айтиб берди.

— Болаларга совға-сўғом ола кетай, деб бозорчага кирсам, Миржалилши учратиб қолдим.

— Қайси, анави Мирзатеракми? Олиффта?

— Ҳа, — деди Элмурод, қошиқча билан морожнийни аралаштириб, — қўлини орқасига қилиб айланиб юрибди.

— Унинг ипи йирик, — дедим, — профессорнинг қизига уйлашган. Қўша-қўша дўкон очган.

— Шунақа экан. Хуллас, мени кўрди-ю, уйга опкетаман, деб ёпичини олди.

Ўқиб юрганимизда Элмурод билан Миржалил кўп ҳам чиқина-вермапти. Ҳайрон бўлдим.

— Ҳм, тинчликми? Қайқдан кун чиқибди? Миржалилнинг бу-нақа... ёмон одати йўқ элику?

— Коса тағида ним коса бор, дўстим, — деб кулди Элмурод, — баҳорда у хотини билан дам олгани Чортоққа борган экан. Мени йўқлатибди. Қўлимдан келганча хизмат қилдим. Почтаютага олиб чиқдим. Фовасойларни айлангирдим. Ишқилиб, хурсанд бўлиб кетишии шекилди.

— Тупунарли. Энди мен ҳам одамгарчилик қилай, дегану, есини кўярда-қўймай уйига олиб кетган. Топшимми?

— Йўқ, — бош чайқади Элмурод. Олдинига ҳалоб қистайверди. «Хотин ҳалигача сени тилдан туширмайди. Мақтагани мақтаган. Бизниқига кетамиз. Зўр-зўр оғайниларим бор. Беш-олттигасини қақираман. Новчасидан битта олиб келиб, тонг отгунча майдалаб ўтирамин», деб туриб олди. Соатга қарасам — икки. Кечкурунча бўлман-ку, деб рози бўлдим. «Майли, Мирзатерак! Сенинг гапиг сингунча, шайтоннинг бўйни узилсин!» демайманми? Бирдан Миржалилнинг қовоқ-тумшуги осилиб кетди.

Мен кулиб юбордим.

— Халиям солдалигинг қолмаган-да! Шунинг қуруқ манзиратига ишониб ўтирибсанми, овсар?

Курседошим ух торгди:

— Қайлаң билдай. Аввал ишондим. Кейин олифтарачилигини пайқаб қолдим, қайсарлигим тутди. Шу қилганингга, поездан қолсам ҳам уйингга борганим бўлсин, дедим.

Элмурод битта ликобчани бўшатиб, нари суриб қўйди. Олдиға иккинчисини тортиб, давом этди:

— Хуллас, судралишиб кўчага чиқдик. Трамвайда кстамизми, жўра десам, биз томонда трамвай нима қилади, деб жеркиб берди. Унда автобусга чиқайлик, дедим. Миржалил менга, бу жиши бўлганми, дегандек қарали.

— Шунақа пайтада автобусга чиқиб бўладими? Одамни қара! Минди-минди бўлиб ётибди. Бу сенга Чортоғнинг эмас. Тошканнинг бир мақалласида ўнга Чортоғнинг одами туради.

— Ҳай, унда энг осони такси. Ҳозир тўхатаман, — делиму йўлни кесиб ўтмоқчи бўлдим. Миржалил снгимдан торгди.

— Иш расво. Шу десанг кичик ўғил жуда шўх чиқди. Эрталаб кўчага тўп ўйнаётган экан, бир бола оёғига тепибди. Тўпиги ёрилиб кетибди. Шунга мўмиё излаб кстаётган эдим.

— Э, чакки бўпти, — дедим кўнгли учун, — палакат-да палакат. Иссиқ-иссиқ шўр пахта босса тузук бўлиб кетади.

Миржалил мени ўглидай уришиб берди:

— Шўр пахта қайнатишга олов керакми ахир?

— Газ ўтмаганми уйларингга?

— Худога шукур, оқма газим бор, — деб керилди у, — бироқ уч кундан бери келмай қолди. Чой кўйиб ичишга ҳам зор бўлиб ўтирибмиз.

— Электр бордир?

— Икки кун бўлди у ҳам йўқ, Кабел узилганмиш.

Э, дўстим, бизнинг кўрғап кунимизни сўрама, — деди афсусланиб, — уй совуқ. Учоқ ёқшига ўтин қолмабди. Мағзишдан консерва-понсерва олиб кириб еймизу, қоронғу тулмасдан кўрпага шўнғиймиз. Уч бола, эр-хотин, ҳаммамиз бир уйла тиқилиб ётибмиз. Имюрат чаё. Бир ёқда уста ишляпти. Шунақала меҳмон келиб қолмаса гўрғайди, деб хотин ташвишда.

Қарасам, у мени остонасига ҳам йўлатмайдиган. Аҳмогингни топибсан, барибир уйингга бораман, деб қўйдим ичимда.

— Менга қара, Миржалил, — дедим, — ҳозир тўғри Эски жўбага тушамиз. Мен икки кило гўшт, тўртта шам, битта ксроғаз, беш литр керосин оламан. Студентлик йилларимизни эслаб бир яйраб ўтирагимиз. Биласан, мен унақа поэтик меҳмонлардан эмасман. Кетдикми?

Миржалил чайналди:

— Майли-ю, лекин биласанми, кейинги пайтларда ошқозон сал чағоқроқ... Ичолмаяпман.

— Ким сенга ич, даяпти? Ҳали айтган оғайинларинг бор-ку? Машина тўхатайми?

— Шошма-чи, — деди Миржалил иккиланиб. Кейин шап этиб пешонасига урди, — ис, бугун уйда хотин йўғ-у! Азонлаб оймларни кўриб келаман, деб ўтирувди.

— Унда йўл-йўлакай келиши ҳам ола кетамиз.

— Қизикмисан? Қачон менга машина келар экан, деб кутиб ўтирибдими? Ойисиникидан акашикига ўтиб кетган бўлиши керак. Қайноғам Франция, Италия қилиб айлашиб келибди. Ҳали ўзим ҳам кўра олмадим.

— Жула соз! — деб ўрнимдан турдим. — Бир йўла табриклаб ўтамиз. Хурсанд бўлади. Машина тўхатайми?

Миражалилнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Майли-ю, мен меҳмондан қочадиган номард эмасман, биласан, дедим...

Ўтқилчи машинага кўл кўтаргани энди йўл четига чиқувдим. Миржалил бақариб юборди:

— Ис, оғайин! Манавини қара! — у чўнтагидан бир шода калит олди. — Эрталаб эшикни қулфлаб чиқаверибман! Видеомангитофоним сайраб ётганли, газ ўчоқ ҳам ўчмаган эди. Уйим куйди. Кечирасан, оғайин, мен чолдим!

У шоша-пиша кўлимни қисди-ю, лўкиллаб кетди. Кўчасинг нариги бетига ўтиб олиб қичқирди:

— Ҳўв, Элмурод, бемалол бўлиб келгин-а, дўстим? Етиб олиб бир отамлашамиз! Хайр! Далангга салом де!

— Хуллас, профессорнинг куёви қочиб кетди, — деди Элмурод ва соатига қараши-ю, ирғиб турди. — Ие. Наманганнинг поезди ҳам қочиб кетишига сал қолибди-ку!

У портфелини кўтариб югурди. Анча ерга бориб ўтирилди:

— Ҳўв, қитмир, бемалол бўлиб бир боргин! Сув кўшилмаган қатиқдан ичиб келасан!

БИР ПУФ КАМ БЎЛИБДИ

Бир йилги қулога шогирд тушди. Анча мулақат устоздалик қилгандан кейин устоздан фотиҳа олди ва ўзи мустақил ишлай бошлади. Бироқ ҳарчанд уринмасин, ясаган сопол илишлари устозиникидек чиройли чиқмади. Ниҳоят, у бош эгиб устоз ҳузурига келди.

— Уста, ясаган кўзаларим сизникидек чиқмаяпти, — деди ер чизиб. Устоз шунақа бўлишини биларди. Кейинги пайтда шогирдиниш, энди биз устага зор эмасмиз, ўзимиз уста бўлдик, деб керилганини эшитган эди. Шунинг учун у шогирдга кўза ясашнинг кўлгина сирларини ўргатдию, аммо синов учун битта сирни яшириб қолди.

— Нима бўлди, қани бир четидан айт-чи, — деди устоз. Шогирд ёзгирди:

— Ҳамма айтганларингизни қилдим, уста. Аввал лойни пишитдим, Сўнгра уни яхшилаб ийлашдим. Кейин тобига келсин деб, «дамлаб» қўйдим.

— Кейин?

— Кейин чарха қўйиб, кўза ясадим. Сўнг уни офтобга қўйиб қўйдим?..

— Хўп, хўп?

— Ундан кейин хумлонга солиб қизаргунча пиширдим. Яна офтобруйга қўйдим. Яхшилаб қуритмоқчи бўлдим-да, уста.

Уста «маъқул», деганшдек бош ирғатди.

— Кейин десангиз кўзага тул сола бошладим. Бироқ қанча уринмай, сизникига ўхшаб ялтираб чиқмаяпти. Бир маслаҳат беринг, нима қилай, уста?

Устоз кинояли кулди:

— Э, бир пуф қолиб кетибдию, ўғлим?

Шогирд ҳайрон бўлди:

— Қанақа «пуф» уста?

— Ахир хумлондан чиқариб, офтобга қўйгашдан кейин кўзани яхшилаб пуфлаш керак. Шунда унга илашган чанг-чунг кетади. Бўлмаса, бўёқни яхши олмайдди, демак кўзанг ялтирамайди.

— Бу тапни илгари айтмагашингиз, уста.

— Айтмабмидим, э, эсим қурсин, — деб маъноли кулмисирали уста. Шогирд бир нарсани англагандай бўлди. Ҳеч қачон устозга шак келтириб бўлмас экан. Устоз отангдек улуғ, деган нақл ҳам бежиз айтилмаган экан...

Бу ибратли ҳикоятни Навоий бобомизнинг мана бу сатрлари билан яқунлагим қелаши:

Агар шогирд шайхул-ислом, агар қозилар,

Агар устоз андин рози — Тангри розидур.

УСТОЗЛАР ЁДДИ

романни баравар мақташга тушди. Муаллифни Толстой билан Қолирийга тенглаштирилмаса-да, ишқилиб шуларнинг ёнига яқинлаштириб қўйишди.

Ниҳоят, мажлис аҳли бир оғиздан қарор қабул қилди: мазкур роман ўзбек адабиётининг улкан ютуғи деб топилсин, журналга тавсия этилсин, рус тилига ўгирилиб, тезда икки тилда босиб чиқарилсин...

Хайбат райси «Хеч кимда сўз йўқми?» дегандек хонага кўз югуртирди. Ҳамма мамнун, гўё улғур бир ишни адо этгандек, тантанавор илжайиб ўтирарди. Шу пайт худди ёш студентдай ниманибгина Абдулла ака кўл кўтарди. Райс, «Сиз гапирмасангиз ҳам бўларди-ку» дегандек Абдулла акага норози қиёфада бир зум қараб турди-ю, «Сўз севимли ашбимиз устоз Абдулла Қаҳҳорга!» деди баланларпоз оҳангда. Абдулла ака шошмай ўрнидан турди, рўпарасига тикилиб, жим бўлиб қолди, сўнг қўлидаги шاپалоқдай қоғозга кўз тапплади. Ҳамма жим. Хонага оғир сукунат чўккан. Чехралардаги бахтиёр табассум сўниб, унинг ўрнини ҳаликкамин, таънагами ўхшаш галати бир ифода эгаллаган.

Ниҳоят Қаҳҳор эшитилар-эшитилмас товушга гап бошлади:

— Биз бекорчи кишимиз. Фақат ўзимизнинг асаримиз билан оворамиз. Шунда ҳам ёлчитиб тузукроқ бир нарса ёзолмадик.

Ўтирганларнинг тюзига қон югурди. Абдулла ака нафас ростлаб давом этди:

— Ўрғоқ Фалончининг елкасила бутун бошли мамлакат ташвиши турибди. Шу ташвишлардан вақт орттириб роман ёлган экан, отасига раҳмат.

Жамоатга жон кирди. Одамлар бир-бирига қараб аста-аста бош силкири, «Ана, ҳагто Қаҳҳорнинг ўзи ҳам бизни қувватлаяпти, аслида роман зўр-да», дегандек бўлишарди. Абдулла аканинг одалари шунақамиди ё фикрини жамлаяптими, тагин шифтга тикилиб бир дақиқа жим бўлиб қолди. Мен райсининг кўзига тушмай, яна чой буюриб қолмасин, деб бурчакка тикилиб олдим. Абдулла аканинг гапидан кейин хушимга келдим.

— Одамнинг олдига бир булак гўшт, гурунч, ёғ, сабзи қўйиб, мана шу палов десангиз, у ейдими? Йўқ, емайди. Нимагаки, бу ҳали палов эмас, паловнинг масаллиғи... Романинг масаллиғи ёмон эмас экан. Ҳамма нарса бор. Фақатгина пишириш керак. Хурматли ёзувчимиз ғайрат қилиб ҳалиги масаллиқни паловга айлантирса, ўқувчи таъби тортиб ейлиган таом бўларди...

ТЕМИРЧИНИНГ ЗАРГАР ЎҒЛИ ПАЛОВ БЎЛМАГАН МАСАЛЛИҚ

Илгари қаламкашлар орасида бир пақд юрарди: «Абдулла Қаҳҳорнинг ўқувчиси ҳам кўп, душмани ҳам кўп». Албатта, бу гап бир ёқлама, лекин унда жиндай ҳақиқат ҳам бор. Абдулла Қаҳҳорнинг душманлари ким эди? Улар адабиётни текширишхонага айлаштириб олган бир тўда чўбукқаламлар, адабиёт даргоҳига «яшнаб турган асар билан эмас, болта кўтариб» кирувчилар. Йилма-йил конвейр усулида ёстиқдай китоб ёзиб, ўқувчи ҳафсаласини пир қиладиган адабий мардикорлар эди. Абдулла Қаҳҳор халқ елкасида ўтириб, халқни танимайдиган амалпарастлар, шамол эсан томонга қараб буриладиган маддоҳ-мунаққиллар, салла ол, деса калла оладиган унгуер пришибевилар ва умуман, ҳаётимиздаги жаминки ҳуснбузар унеурларни жинидан ёмон кўрар эди. «Гап келганда отангни аяма» деган ибора гўёки атай Абдулла ака учун тўқилгандек эди. У киши рост сўзни ҳар қандай шаронгда, ҳар қандай шаклда ва истаган кишининг бстига дангал айта олар эди.

Бир мисол. Тонкентда ер қирмирлаган йил эди. «Адашиб» Ёзувчилар уюшмасига бориб қолдим. Катта бир кабинетда тор доиралаги мажлис бўлаётган экан. Йўлакда уюшма раҳбарларидан бирини кўриб қолиб саломлашдим.

— Келганинг яхши бўлди, — деди у — чой ташиб тур. Баҳонада Абдулла аканинг сўзини эшитиб олсан.

Чойнақни олиб қабулхонага зингилашдим. Дам-балам «Чой олиб келайми» деб мажлисхонага мўралайман. (Аслида Қаҳҳор домланинг тапини эшитмай қолмай, деб хавотирламади).

Мажлис анча чўзилди. Хонада ўн чоғли казо-казо ёзувчи. Тўрда, деворга қапиштириб қўйилган стулда Абдулла ака ерга қараб хаёлчан ўтирибди. Гўё чойнақ бўшашини кутган бўлиб, остонага омонатгина чўқдим. Бир ёзувчининг янги асари муҳокама бўлаётган экан. Ҳамма

Абдулла ака яна нимадир деди. Бироқ эслаб қолмадим. Чунки бирдан шовқин-сурон бошланди, боядан бери нозик табассум қилиб Қаҳҳорнинг оғзига тикилиб ўтирган кичилар ўзаро гап талашиб, бир-бирини ниманидир маъқуллаб, Қаҳҳорни бутунлай унутиб юбордилар.

Мен чой олиб кирганимда мажлис раиси муҳокамага яқун жасётган экан.

— Раҳмаг, устоз! — деди у Абдулла ака томонга таъзим қилиб, — сизнинг қўлмағли фикрларингизни инобатга оламиз. Шундай қилиб, ўртоқлар қароримиз яқил: китоб нашриётга тавсия этилсин.

— Журналга ҳам, — деди кимдир.

— Ҳа, ҳа журналга.

— Рус тилига таржима...

— Албатта таржима бўлади.

Мен олиб кирган чойни ҳеч ким ичмади. Абдулла ака ёлғиз ўзи кўчага чиқиб «Волга»сига ўтирдию жўнаворди. Мажлис аҳли аниқгина йўлакда нималарнидир қизгин муҳокама қилиб, тарқалмай турди.

Ҳалиги «палов бўлмаган масаллик» катта бир амалдорнинг романи эди.

АЛЁР

Олтимшинчи йилларнинг ўрғаси. Радиога ишлайман. «Ёшлик» радиостанцияси энди ташқил этилган пайтлар. Раҳбаримиз — Рустам Раҳмонов. Раҳматлик куюнчак инсон эди, лекин бировга озор бермасди. Бирон нарсадан ранжиса ё кўнгли тўлмаса, биз ёшларни ҳам эркалаб «шунақа эмас-да энди, ака» деб кўярди.

Бир куни Рустам ака дам олгани Дўрмонга чиқиб кетди. Дўрмон у пайтлар жуда обод эди. Ёзувчиларнинг бу ижод боғи баҳордан то қузгача гавжум бўларди. Бу ерда Миртемир, Шайхзола, Иззаг Султон каби адабиётимиз оқсоқолларини ҳам, энди атак-чечак қилиб адабиётга кириб келаётган ёшларни ҳам учратиш мумкин. Айниқса ёз фаслида Дўрмоннинг гир-гир шабадаси, оқар сувлари истаган кишини соҳирадек ўзига чорларди.

Шанба келиши ҳамон Рустам аканинг ортидан Дўрмонга қараб югурдик. Бизни боғ сайридан кўра устозларнинг ажойиб-ғаройиб хангомалари кўпроқ қизиқтирарди.

— Зап вақтида келлингиз, — деди Рустам ака мени кўриб, — бозорга тушадиган одам тополмай турувдим. Бугун бир ошхўрлик

қилайлик. Мана бу пулли олишгу, бозор қайласан, деб зингиланг, ака.

Битта бозор кўрган ошнамни ёшимга олдим. Хаш-паш дегулча Қибрайдан ошнинг харажатини қилиб чиқдим. Рустам ака асли андижонлик эмасми, яхши пазанда эди, паловхоҳгўраниш-ку, йўргалатиб юборарди. Ҳазил-хузул билан бир пасла сабзи-пиёзни тўграб ташлади. Биз ўчоққа ўт ёқиб, ўша машхур арувон тағина жой қилдик.

Ошхўрларнинг кимлиги ҳозир ёдимла йўқ, ҳар қалай аксарияти оқсоқоллар эди. Рустам ака дамтовоқни бостирган, олагдагилек, мутойиба аралаш деди:

— Мен шакароб тайёрлаб турай, унғача сиз бир укам бўлинг у Абдулла акани ошга айтиб келинг.

Юрагим шиг эди. Рустам ака, Абдулла Қаҳҳорни чақириб келинг, дётган эди! Қаҳҳор домланинг ҳовлиси шушоқ рўпарада, эллик қадам ҳам чиқмайди. Аммо... Абдулла Қаҳҳорни ошга айтиб боргани ким бетлайди. У кишининг кўлини олиб юзига қарагани улча-мулча катталар истиҳола қиларди-ю, бизга ўхшаган эндилигиа йўртга ҳикоя ёзган ҳаваскорга йўл бўлсин!

— Ҳм, азизим? — деди Рустам ака иккиланиб турганимни кўриб, — шунақа эмасла энди. Ош тағига олиб кеташи-я!

Гуриллаб ёниб турган оловга яқинлашаётган кишидек, секин домланинг дарвозаси томон юрдим. Эшикка бориб тўхтадим. Ўзимни зўрладим. Бўлмалди. Оёқ илгари босмади.

Бир оз туриб қайтиб келдим.

— Айтдингизми? — деди Рустам ака. «Йўқ» дегандек бош чайқалдим.

— Қойил, — деб кулди Рустам ака, — тагин бу укам ҳажвий нарсалар ёзали. Юракдан ҳам берган экан. Бўлти, дастурхонни тузатиб туринг, ўзим айтиб келаман.

Рустам ака дўмбиллаб чиқиб кетди. Анчалан кейин Абдулла акани бошлаб келди.

Домлани кўриб ўтирганлар дув кўзгалди. Абдулла ака бош силкиб саломлашган бўли, кейин тўр томонда тикка таъзим қилиб турган Александр Удаловга қараб, мийитила маъноли кулиб қўйдилар.

Шу ўринда адабиётга энди кириб келаётган ёшларга, умуман янги авлодга Александр Удаловнинг кимлигини билдириб қўйишим керакка ўхшайди. Сир эмас, неча ўн йиллар мобайнида Ўзбекистон давлатиғина эмас, ҳатто адабиётимиз ҳам собиқ иттифоқ томониладан

бошқариб келинди. Ўзбек ёзувчиларининг нимани ёзиб, нимани ёзмалигича Масков аралашарди. Маслаҳат, босмачилар, деб тамга босилган ўзбек фидоийлари ҳақида ёзилса, албатта уларни ёмонлаб ёзиш керак. Ўтмишда ўзбек халқи фақат зулматда яшаган, унинг ёруғ кўни ҳам, жаҳоншумул тарихи ҳам бўлмаган, дунёга Беруний, Улугбек, Навоийларни берган бу халқ илму фанни Европадан ўртанган эмиш ва ҳоказо. Удаловга ўхшаганлар ана шундай яққа-ҳокимлик, аниқроғи новинистик мафкураининг Тошкентдаги вакиллари эди. Милынаков, Бородин, Владимиров каби каттароқ ёшдаги миссионерлар эса, Удаловнинг қўлигига суз пурқаб турарди. Бир суз билан айтганда, улар Масковнинг Тошкентдаги кўз-қулоғи, ё ошқора ё хуфя назоратчилари эди. Абдулла Қаҳҳор уларни жиннидан ёмон кўрар, ўзга ёзувчилардан фарқли ўлароқ, ўз фикрини дангал, кўпчиликнинг олдига ҳам айтаслар, оқибатда Удаловларнинг қаттол ва хавфли душманига айланиб қолган эди.

Алқисса, тик турганлар ўтирди. Ош сузилди. Кимдир дастурхон четига қўйилган коньякни олиб, олма пиёлаларга бўлиб чиқди. Шу пайт Александр Удалов ёнбошидан китоб олиб, Абдулла акага чўзди:

— Янги романим чиқди, Абдулла Қаҳҳорович. Сизга атаб олиб келдим.

Абдулла ака китобни менсимай қўлига олди. Номини ўқиб, тағни сирли кулиб қўйди. Бу сирли кўлунинг сирини биз кейинроқ билдик. Китоб «Сабр косаси» («Чаша терпения») деб аталарди ва яқин ўтмишимизга бағишланган эди. Гўёки маҳаллий бойлар зулмидан сабр косаси тўлиб кетган ўзбеклар бир ёқадан бош чиқариб, инқилоб қилишга отланган эмиш...

Қаҳҳор домла китобни бир варақлаб муаллифига қайтариб берди. Қўлига пиёлани олди ва дастурхонга қараб алёр айтди:

— За наше терпение. Ўзбекнинг сабрига балли.

У ҳеч ким билан уриштирмай «култ» этиб коньякни ичди, жиззалан олди. Мен, Удалов нима қилар экан, деб қараб турдим. Чунки у Абдулла акашеч улуг ёзувчидан икки оғиз табрик, бир жуфт илиқ суз кутган эди. Қаҳҳор эса Қаҳҳорлигича қолди. Дастурхон устида ҳам Масковнинг тили узун, қўли узун хос вақилини аямади, уни мулазам қилди, миллатини ерга ургани учун ўчини олди.

Удалов энди оғзига олиб борган пиёласини ерга қўйди-ю, илмай туриб кетди. Назаримда бировлар саросимага тушди. Чунки «Дўрмондаги ўтиришда фалончилар ҳам бор эли» қабилидаги гаплар ҳув керакли ергача этиб бориши эҳтимолга яқин эди.

— Олинлар, — деди Абдулла ака ошга қўл чўзиб, — битта пашшахўрда камайди.

Ўша кўни Абдулла битта рақибини мағлуб этиб, ўзи бир ёшга қаригандай бўлди.

АДАБИЁТ УЙИНИНГ ЭШИГИ

Ёзувчилар уюшмасида ўзига бино қўйган, илжик бир ёзувчининг янги асари муҳокама бўлиши керак экан. Бунни бизга уюшмачани «қўлогимиз» сўказди.

— Роса жанг бўлса керак, — деди у, — мажлисида Абдулла Қаҳҳор ҳам қатнашар экан.

Эски Первомайек кўчасидаги уюшманинг зали чоғроқ эди, кўпинча жой етишмай сомелар йўлакка чиқиб кетарди. Шунинг учун мажлисдан анча илгари бориб, залнинг орқароғига ўрнашиб олдик.

У пайтлар ажиб замонлар экан. Президиумда мажлисни бошқарувчи-ю, яна биттагина котиба бўлар, Ойбек, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор каби алломалар ҳам пастда, биринчи қаторда ўтиришарди. Муҳокама бошланди. Ҳозир эсимда йўқ, уюшма котибларидан биттаси мажлисни олди, муҳокама бўлаётган асар, унинг муаллифи ҳақида икки оғиз тапшириб, навбатни танқидчиларга, алибларга берди. Биров у деди, биров бу деди, ишқилиб, янги асарнинг фазилати-ю қусурлари ҳақида билганича сўзлади. Муаллиф мишбардан кўзини узмайди, ҳар нотикқа луқма ташлаб, ўзини ёқлайди, гўёки касбдошларининг тағини назарга илмагандек, истеҳзоли илжайиб қўяди.

Ниҳоят, «Сўз — устоз Абдулла Қаҳҳорга!» деган садо янгради. Абдулла ака одатига кўра, шошмай қўзғалди, аста-аста юриб минбарга чиқди. Залга кўз югуртириб, бир неча сония жим бўлиб қолди. Сўнг қўлидаги гугуртдай қоғозга қараб олиб, паст тошушда ган бошлади:

— Биз ёш вақтимизда Қўқонда паkana Махсум деган китби бўларди. Шу Махсум иморат солса, эшигини ўзининг буйига мослаб қурдиар эди. Меҳмон келса, бошини эгиб ўтишга мажбур бўларди, акс ҳолда пешонасини эшикка уриб гурра қилар эди...

Енгил кулги бўлиб ўтди. Абдулла ака бир лаҳза сукут сақлаб, давом этди:

— Фалончиев шунча вақтини сарфлаб китоб ёзибди. Хайф умр, хайф қалам-қоғоз! Бугун аер боши эмас, ҳатто ўттизинчи йил ҳам эмас. Биз лазерлар, электроника асрида яшапмиз, инсон космосга қалам қўйди. Бас, шундоқ экан, бугунги ўқувчига маърифат — фойдалали нарса, ўқитган киши ўқимаган кишидан юқори турали, деб ақд ўргатиш кулгили туюлади. Бу — худди офтобнинг, сувнинг, тоза ҳавонинг фойдалали эканлигини исботлашга уринишдек бир гап. Алабиёт — пакана Махсумнинг уйи эмас, алабиёт уйининг эшиги баланд бўлиши керак. Бу эшикдан Асқад билан Мамарасулдек ўрта бўйли кишилар ҳам, камина билан Гафурдек мушайроқ қоматли оқсоқоллар ҳам бемалол кириб-чиқиб турадиган бўлсин. Афсуски, Фалончиев тажрибали ёзувчи бўлишига қарамай, бу китобни ўзининг бўй-бастига ўлчаб ёзибди. Эшикни бузиб, бошқатдан қуриш керак.

Шу пайт муаллиф ирғиб турди. Хайъатга қараб қўл силтаб бақирди:

— Мен Қаҳҳор домланинг гапларига қўшилмайман! Бу хусуматдан бўлак нарса эмас! Мана, қаранглар, мен пакана эмасман...

Дарҳақиқат, муаллиф пакана эмас эди. Лекин унинг мажозни тушунмай лақмаллик қилганига залдагилар мириқиб кулишди.

ХАЙ, ХАЙ, ХАТО ҚИЛМАНГ!

Устоз Абдулла Қаҳҳорнинг 60 йиллик тўйи арафасида «Гулистон» журналида у кишининг рангли суратини беришимиз керак экан. Сураткашимиз Семён Безносов билан Абдулла аканинг Дўрмондаги дала ҳовлисига қараб жўнадик.

Эрта баҳор. Энди ялпизлар ниш уриб, Дўрмон боғлари яшил тусга қираётган пайт. Устозникида биздан бошқа мухлислар-у мухбирлар ҳам бор экан.

Сурат олиш навбати бизга келди. Семён ака Андижонда катта бўлган, ўзбек тилини яхши билар, чаққон ва ҳазилкаш киши эди. У Абдулла акани ҳар мақомга солиб суратга ола бошлади. Адиб гоҳо китоб барақлайди, гоҳо олис-олисларга ўнчан тикилади ёки энди эшикдан кириб келган мухлислари билан кўришали.

Сурат олиб бўлиб, кенг айвонга, меҳмон ёнига чиқиб ўтирдик. Ўша кунни Абдулла аканинг кайфияти яхши экан шекилли, ўтган кетган қизик ҳангомалардан айтиб, ўта жилдий саволларга ҳам мутойиба билан жавоб бериб, ҳаммани кулдириб ўтирди.

Бир пиёла чойдан сўнг, «иззатимизни билиб», кўзалдик. Шу пайт «Ассалому алайкум!» деб яна меҳмон кириб келди. Улардан бири домлага таъзим қилди-да:

— Олтмин баҳорингиз билан табриклаймиз, устоз! — деб қўл чўзди. Абдулла ака ёлтондан қовоқ солди.

— Хай, хай, хато қилманг! — деди кейин, — олтмин эмас, эллик баҳор, ўн еттинчи йилгача баҳор бўлмаган, баҳор инқилобдан кейин бошланган.

Меҳмонлардан баъзи бировининг ранги оқарди, бировлар эса, мириқиб кулди.

Мана шу кичкина гап ҳам кейин алибинг бошида калтакка айланши.

ДҮШПИ

Фаргона томонларга йўлим тушса, Абдулла Қаҳҳорнинг «Ўт-мишдан эртақлар» ёки Кибриё ошанинг «Чорак аср ҳамнафас» китобчасини ола кетаман. Қўқон апрофидаги Яйпан, Ултарма, Рапқон, Қудаш каби қишлоқларни қайта кезиб, Абдулла аканинг болалиги ўтган йилларни эслагим келади. Е бўлмаса, уша мушфиқ ва жонсарақ аёл — Кибриёхонимнинг Абдулла Қаҳҳор деб чеккан заҳматларига яна бир кур офарин айтман.

Биз Кибриё она билан яқин эдик. Айниқса, мен Ёзувчилар уюшмасида ишлаган йилларим у киши билан тез-тез кўришиб турардик. Қунда-кун ора мен сим қоқар, ҳафта сайин ошани зиёрат қилишга уринардим. Ишларим кўпайиб, сал кечиксам, ошанинг ўзлари ярим ҳазил, ярим чин оҳангида гинаҳонлик билан телефон қилар, «Машлоно, улуг адибне бевасине қўлидан як пиёла чой ичгани вақтлари истифода этмайдими?» деб куларди. Мен уэр айтардим ва «Буюк устознинг зукко бевасита саломлар бўлсин» деб бир тарафи музей, бир тарафи хонадонга айлантирилган файзли ҳовлига кириб борардим. Она раҳматлик ниҳоятда уста пазыша эди. «Мана бу домлангиз хуш кўрадиргон сомуса, бушиси ялпизлама, маша сулпатир», деб дастурхонни тўлдириб ташларди. Тушлик баҳона, тарих ҳақида, хусусан, мумтоз алабийетимиз, тил жилолари, қаламкашларнинг тилимизга эътиборсизлиги борасида куюнчак фикрлар айтиларди. Кибриё опа форс, рус, ўзбек тилларини мукамал эгаллаган, айниқса, тиллардаги муқобиллик (синоним) масаласида ман-ман деган тилшунос олимдан қолипмасди.

— Бизнинг ота-боболаримиз уч тилда бемалол гаплаганлар: арабий, форсий, туркий. Хозир-чи? Баязи шўринг қургур ёзувчи битта ўзбек тилида эшлаб ёзомайди. Номини чиққан бир ёзувчингиз уялмай-нетмай «Катта муҳаббат» деб ёзибди. Муҳаббат қовун эмас, унинг катта-кичиги бўлмайди. Ўзбеклар чин муҳаббат дейди, асл муҳаббат дейди. «Катта муҳаббат» — бу ўрнечадан ўтирилган ибора. Тунов кунини бир таклифномага кўзим тушди. «Сизни лутфан таклиф этамиз» дейилибди. «Лутфан» дегани, бу — аслида таклиф этишга арзимайсизу, ammo марҳамат юзасидан сизни ҳам чақира қолдик. дегани. Биз гоҳида чиройли сўзларга махуёе бўлиб кетиб, кўнглимизга келган нарсани ёзаверамиз, бечора меҳмон «лутфан» таклиф этилганига хурсанд бўлиб зиёфатга ошиқади. Тилга эҳтиёт бўлиш керак, тилга қоқилган одам ўзини ўнглай олмай қолиши мумкин.

Бу сафар Катта Фаргона канали бўйидаги бир оромгоҳда дам олардим. Ёзнинг чилласи. Кибриёе ошанинг китобчасини варақлаб ётиб, кўзим илчибди. Туш кўрибман. Тушимда болалигимга қайтибман. Ўртоқларим билан катта анҳор бўйида ўйнаб юрган эмишман. Баҳор, ҳаммаёқ чаман бўлиб туллаган. Биз ўйин билан бўлиб, бир сайхонликка бориб қолдик. Бу ер бозор экан. Лекин ниматашир асосан чолон, белбоё, дўшпа каби кийимлар сотилаяпти. Лўмбиллага, чиройли бир аёлнинг қўлида бир тахлам дўппи. Аёл бошига ҳам чуст дўшпа кийиб олган. Шу пайт қаердандир оппоёқ сочларини ярқиратиб Абдулла Қаҳҳор пайдо бўлди. У тўғри ҳалиги аёлнинг олдига келди. Дўшпаларини битта-битта олиб кўрди. Аёл нимадир деб жовдиради ва чиройли марғилоний нусха дўшпини Абдулла акага кийдириди. Домла тагин битта-яримта дўшпини кийиб кўрган бўлди-ю, биттасини танлади. Аёлнинг этагига жаранлаганиб бир ҳовуч кумуш танга ташлади. Аёл шарақлаб қолди. Абдулла ака чўрт ортига бурилди ва анҳор ёқалаб кета бошлади. Биз у кишига эргашдик. Абдулла ака кичкина бир кўприкдан ўтиб, оппоёқ бўлиб гуллаган катта боққа қадам қўйди. Бизлар боққа киргани ҳадимиз сизмай тўхтаб қолдик. То Абдулла аканинг салобатли бўйлари кўрнмай кетгунча у кишининг изидан ҳавас билан қараб турдик.

Қушлар чуғуридан уйғониб кетдим. Тушимнинг таъбирини ўйладим. У чарақлаб турган ёз офтобидек равшан эли. Агар аёлларни илҳом париеи деб тасаввур қилсак, Абдулла ака ўша пари қўлидан шараф тожини кийиб, Ўзбекистоннинг абаллий гулгун боғи — алабийёт оламинга кириб кетганлиги чин ҳақиқат эмасми?

АТИРГУЛНИНГ БИР ҲОВУЧ ҲИДИ

«ВЭФ» транскрипцияси буради, қозоқча концерт бўлаётган экан, бирчас қулоқ солиб турди-ла. «Ширинларгүй» деди. Чоҳрасига маъсум табассум югурди. Ниятимни айтдим.

У «Яхши» деб бош силкиди.

— Тайёр шеър бўлса олиб кетмоқчи эдим...

— Тайёр шеър... йўқ эди. — деди аста. Назаримла жиндай хижолат чеккандай бўлди. Гуё анчадан бери янги нарсга ёза олмай юрибди-ю, буни мен тагин эслатиб кўйгандек эдим.

— Унда ёзиб берасиз.

Миртемир ака сал энгашди, ўнг кафтини қулогига тутди. Илти-мосимни қайтардим. У қашдини ростлади, бошини силкиб, «хўп» ишорасини билдирди.

— Кўп бўлди «Гулистон»да чиқмашим. Ёзиб бераман. Беш-олти кундан кейин бир қайриласанда...

«Қайриладиган» куним келганда қутиммаган воқеа юз берди. Миртемир ака тоби қочиб, шифохонга тушиб қолди. Кўргани бордим. У бир ўзи бир хонага ётар, дераза ёнига қўйилган баланд каравотнинг бош томонда дид билан тахланган қалам, дафтларлар, журнал ва китобчалар, қатга-кагга шишаларда дори-дармонлар саф тортиб турарди. Миртемир ака «болам»лаб, «бўтам»лаб меҳмон қила кетди. Унинг вақти хуш эди, дам-балам турган ҳамширалару врачларни бирор қизиқ гап айтиб кулдирад, ўзи ҳам хузур қилиб куларди. Шундай суюнчли дақиқаларга соя солгим келмади, шеър дардида турган бўлсам-да тилимни тийдим. Миртемир аканинг ўзи гап очди:

— Мен журналларнинг олдида уятлиман... Шу туппа-тузук юрганийдим, бирданига бундоқ бўлиб қолди... ҳозир хийла яхшиман. Шеърни ёзиб бераман, қоралаб қўйганман. Тунда, соат ўн бирлардан кейин дўхтирлар хоналарига кириб кетади. Шунда беркитиб оз-оздан ишлаяпман. Бир кунни дўхтирим кириб қолиб, уришти. «Ахир мен бу ишдан роҳат қиламан, ишласам, енгил тортаман», десам ҳам қўй-мади... Худди атаблаб қилгандек, дўхтирлар навабчилик қиладиган хонанинг рўпарасига ётган эканман. Алдаб бўлмаганми. Уларнинг кўзидан узокроқ ерга кўчмоқчи бўлиб ўтирибман...

Миртемир аканинг гапларини эшитиб, унинг содалити ҳақида баъзи бировлар айтиб юрадиган хангомаларни эсладим.

— Нега куласан? — деди у ҳам беихтиёр илжайиб, — чиндан ҳам бошқа ерга кўчмоқчиман. Алиса хонимни аллаб бўлмайди...

Алиса хоним — Миртемир акаши даволаётган врач экан.

ШЕЪРИЯТНИНГ БОБОДЕҲҚОНИ

Миртемир ака шеър зарғари. У сўзни мисқошлаб ўлчаيدди, ёзалиган гапини етти эмас, етмиш ўлчаб, бир кесали. Бу ойдай аниқ нарсга. Лекин... Ҳаммамизга маълум ошдий сўзларга ўзгача бир сехр бағишлай олаётган бу шоир қандай ишлар экан — кўпдан шунни ўйлар, мавриди келса, унинг шеър ёзишини, бирор асарига сайқал беришини қузатсам, деб ҳавасланардим.

Ниҳоят, шундай кун келди. «Гулистон» журнаliga Миртемир акага бағишлаб махсус саҳифалар бериладиган бўлди. Ундан шеър «ундириш» менга топширилди. Ишдан вақтлнроқ чиқиб ишчилар шаҳарчасига қараб кетдим.

Қиш чиқиб борапти, кўчаларда қор эрий бошлаган. Қари акация буточларига ёпишиб қолган шалпоқдай хўл қор парчалари шалпоқлаб йўлла тушади, паршон йўловчиларнинг бошига урилиб, қий-чўв кўтаради. Троллейбус деразасидан шалаббо асфальтга тиклилиб, ҳайлчан кетяпман.

Биз ёшлар, ўз уйимиздай, эмин-эркин кириб борадиган шишам-тига файзли ҳовли. Баҳордан кузаккача бирин-бирин потраб очил-ладиган уфори туллар ҳали уйқуда. Ёзда оқ, қирмизи, нушти бўлиб кўз қамаштирувчи бу туллар худди хонадон соҳибининг байтларига ўхшайди. Уларга тикилса, одамнинг ёшлиги, ёшликдаги тотли, ҳануз дилни жониллатадиган ёниқ туйгулар эсга тушади, юрак ҳаприқади...

Ичкари кирдим. Миртемир ака кўришмайди. Гагста-журнал варақ-лаб ўтиравердим. Анчадан кейин аста кириб келди. Эгнида иссиқ жун кўйлак, куранг берет.

— Э, мулла Саъдулло! — деди жилмайиб, сўнг олати бўйича қайта-қайта ҳол-аҳвол сўради. Хонадаги буюмларга бир-бир тегиб чиқди. «Минск» маркали улкан, эски приёмникни қўйди, уни ўчириб,

Уч-тўрт кун ўтиб, шифохонага яна келдим. Остона хаглаб, ҳол-аҳвол сўрамасимланоқ Миртемир ака ёзлажак шеърдан тапирди.

— Мана, уч вариант ёзиб қўйдим, — деди қалич кўкиш лафтарни қўлга олиб, — бир пушасини яхшилаб ишлаб бераман. Ҳали жипдак хомроқ... Ол, бўтам, анави олма-ларни арчиб ўтир...

Уша кунни мен Миртемир аканинг бир ижодий сиридан воқиф бўлдим: у бўлажак шеърларини олдин поэтик сояма ҳолида қоралаб чиқар, оҳори кетмаганлари билан алмаштирар экан. Сочмалар стук санъаткорнинг «чиғирини»дан юз бор, минг бор ўтиб, асл шеър билан бўйлашадиган даражага етгач, шоир уларни қофияга, вазнга солар, улар учун илгаридан ҳазирлашган либосга бурқаб, оққа кўчирар эди. Сўнг яна меҳнат, яна сайқал бериш бошланади: «бақчи ношдалар» қирқилади, ярим томчи ҳам «сув» қолдирилмайди, жаранг тордай чертиб қўрилади, сўзларнинг бўй-басти чамаланади — ҳар қайси ўз ўрнидами, шираси синалади — тахир эмасми, чучмал эмасми... Ана ундан кейин шоирнинг ўзи эркалаб, ҳазиллашиб айтадиган бу «шиғир» эл хизматига сафарбар этилади. Миртемир аканинг шеърларидан ажиб бир тароват уфуриб туришининг, бу шеърларнинг «тўқилган»лиги сезилмай кетишининг сирини шунда бўлса керак...

Хуллас, ваъда қилинган шеър унадиган бўлди. Миртемир ака шифохонадан чиққан эди.

— Эрталаб уйга кел, биргалашиб ёзамиз, — деди у бир кунни. «Биргалашиб ёзишни» эшитиб, чўчидим. «Ҳазил қилганга шекилли. Мен шоир бўлмасам... Шеърят бобилаги илмимиз ҳам ҳаминқада... Буёғи қандоқ бўлди?»

Йилит иши таваккал. Пешинда етиб бордим. Миртемир ака ташриф буюражак «соавтори»ни кутиб, безовталаниб турган экан. Каттакон столга юзма-юз ўтирдик. Миртемир ака ранго-ранг қаламда, турли хил ручкада чизавериб, бўялиб кетган қоғозларни олдига ёйиб қўйди. Гажақдор араб алифбесидоғи ёзувларга боқиб гапнинг рости, этим увишди: шоир битта шеърга шунча ишлов бералдими?!

Миртемир ака шеъриниш хомлигидан яна шикоят қилди. «Агар қистамаганларингла яна беш-олти кун устидан кўрип керак эди», деди. Сўнг диққатини жамлади-да, билинар-билинмас ноҳушлик билан деди:

— Қани ёздик.

Миртемир ака гоҳ кўтарилиб қарайди (тўғри ёзаяпманми-йўқми?) «ж»ни яхши ўхшатолмаيمان шекилли, ручкасини олади-ю, «жафодийда»даги «ж»нинг белидан зарб билан уриб, узун тасқча

ўтказди. Шундан кейин қаерда «ж» келса, ўзим «Кўнимча таёғ» низиб кетаман. Буни кўриб, Миртемир ака кулади.

«Шеъримиз» соатнинг милюдай ўта секинлик билан борапти. Миртемир ака хатимини лаҳза сайин таъқиб этади, пуқта, вергул-ларигача кузатади, унутиб қолдирсам, дарҳол эслатади, ўзи эса сатрларга оро беради. Менинг назаримда «тайёргина шеър»ни қайта-қайта ўзгартиради...

Шу алпозда не машаққатлар билан шеърнинг икки башлиши ёзиб битирдик. Учунчи банд етигашпроқ шекилли, силлиқ кетди:

Кўгу оёғига солдилар занжир,

Неча гал овлоқда сурдилар мени,

Номардик ва зўрлик, найранг, қалби кир,

Тошборон қилдилар урдилар мени...

У дарҳол тайинлаши:

— «Тошборон» деб ёз. Тошборон — топ ёмғирдай ёнишди, дегани.

Бировлар «тошбўрон» деб нотўғри ёзди.

Давом этдик:

Кўшогздай талай отдилар ёху,

Олис Шарқда кўйдим ўтхоналарда...

Ёвгон ошимга қатдилар огу,

Юз ўлдим Сурхонда Фарғоналарда.

— Сурхонда деймизми ёки Хоразмда тузукмикан? — сўради Миртемир ака.

— Сурхон яхшироқ шекилли. — дедим эҳтиёткорлик билан, — ҳар ҳолда Фарғонана оҳанглош. Таъкид ҳам бор.

— Тўғри, — деди у, — мен ҳам шунга уйланган эдим.

Миртемир ака қўлэмасига бир оз тикилиб қолди. Кейин яна қироат билан янги башши айта бошлади:

Бир дунё яратдик — янги, бемисол,

Менинг елкамдайди не оғир тошлар,

Кун сайин армонлар, барҳақ, баркамол,

Йўлда қолиб кетди не эзгу бошлар.

Шу ерда қизик бўлди. Мен шеърнинг ички ритмикасига, мусиқийлигига берилиб кетиб, «эзгу бошлар»ни «азиз бошлар» деб ёзиб юборибман. Миртемир ака буни сезиб олиб, эскартирди. Мен хатомни

тузата бошлашим. Бироқ, Миртемир ака нималарнидир пиширлаб турди-да, «Тўхта-чи «азиз бошлар» ҳам ёмонга ўхшамайди», деди. Унинг илтимоси билан охириги сатрни қайта ўқидим.

— «Йўлда қолиб кетди» деймизми ёки «Йўлимизда қолди?» яхшимми? — У менга синчков тикилди.

— Менга, масалан, «Йўлда қолиб кетди» маъқул...

— Бўлмаса ўқувчига маъқули кетаверсин...

Бу — менинг учун айтилмаганини билардим. Миртемир ака ҳалим табиатли, кўнгулчан одам. Лекин у бадиий ижодда кеч қачон кўнгулчаллик қилмаган, хусусан, ўзига нисбатан қаттиққўл. Агар менинг фикримга қўшилган экан, бу унинг ҳурматлаганидан далолат бўлса керак.

Шеърнинг сўнги бандита ўтдик. Миртемир ака хомаки нусхаларни шилдириб, варақларни агариб, аяча ўтирди. Сал овозини чиқариб, бир-икки сатр ўқиб кўрди.

— Бу ҳамма биланган гаплар. Поэтик ифода керак, — деди ранжиб. Шеърнинг хулосасидан кўнгли тўлмаётгани пундоққина кўриниб турарди.

У бир четида шاپалоқдай жой қолган варақни олдига суриброқ кўйдила, шитоб билан ёза кетди. Анча ўтирдим. Кейин худди маъшуқасига севги ихор қилаётган йигит ҳолатини кузатаётгандай, хижолат бўлдим. Аста туриб, ташқарига чиқиб кетдим.

Қайтиб қаргашимда шоир ҳамон ёзарди. Бирпасдан кейин бошини кўтарди, енгил руҳ билан:

— Мана энди эшит-чи, — дедию ўқий бошлади.

— Яхши чиқибди, — дедим ёзишга ҳозирланиб.

— Маъқулми? Ундай бўлса ёзамиз, — Миртемир ака диктовкага чоғлашди. Оққа кўчириб чиқдим. Сўнг шеърни бошидан охиригача баландроқ овозда, Миртемир аканинг қироатига тақлид қилиб ўқий бошладим. У баркамол санъаткорга хос тийрақлик, агар таъбир жоиз бўлса, ижодий рашк билан қуроқ солди шеърига. Ўзининг шеърдан кўра менинг сунъий қироатим кўпроқ маъқул бўлди шекилли, кулиб қўйди. Яна қалам-қоғоз олиб, нималарнидир чиза кетди. Бир сатр кўнгулга ўтирмабди. Ўша мақбул бир сатрни излаб, камиди ўн беш вариант ёзиб чиқди. Ниҳоят, дилдагини топди шекилли, енгил тин олиб, қаддини ростлади ва «у ёруғлик бўлса, мен шуъласиман» деган сатрдан кейингисини «Эй, элга элдош дил, элдек қувонгил» деб ўзгартирди. Шу биргина сатр бугун бир шеърга ажиб бир

ўйноқлик, қувноқлик бахш этгандай бўлди. Назаримда, сўнги байт катта қандил эди-ю, унинг бир лампочкаси ёнмасди, ҳалиги сатр билан ўша лампочка ҳам ёнди, шеър бирдан нурлашиб, чарақлаб кетди...

Шеър битди. Уни тўрт буклаб, чўнтакка урдим. Редакциянинг топиригини бажарганимдан шод эдим. Миртемир ака мени кузатиб кўчага чиқди. Қоронғи тушиб қолган. Осмонда қорамтир-бинафша ранг булутлар кезади. Салқинроқ шабада эсади. Миртемир ака ҳавога тикилди.

— Баҳорий булутлар... Кўкларм яқинлаб қолди.

Бекалда у яна шеърдан шикоят қилди:

— Қиёмига етмайроқ қолди. Асқадга айт, яхшилаб тузатсин, албатта тузатсин...

Бу гап менга нашға қилди. Кампашипиз ҳам гоҳо-гоҳо у-бу нараса машқ қилиб юради. Лекин яширишнинг ҳожати йўқ, кўпинча қўләмаримизнинг сиёҳи қуримасдан уни тезроқ чоп эттиришга, дарҳол пов-шув кўтаришга уринамиз. Борди-ю, аксинча бўлгандачи? Миртемир акадани Бардош билан Инсофнинг юзлаш бири, борингизи, ўндан бири бизда ҳам бўлганча-чи? Эҳтимол, асарларимизнинг умри бойчечак умрига ухшамаган бўлармиди?...

Ниҳоят, шеър ҳам чиқди. «Гулистон»нинг яши солишни қўлтиқлаб, Миртемир аканинг уйига кириб бордим. Бироқ, у журналини аллақачон олибди, шеърни ҳам кўриб чиқибди.

— Сизнинг кўнгулингиз тўлмай турибди, одамларга маъқул бўляпти-ку — дедим ҳазиллашиб.

— Майли, раҳмат, — деди Миртемир ака жилдий, — китобга киритаётганимда қайта ишларман... Қани, мена-чевадан олиб ўтир, бўтам.

Миртемир ака эшикка юзланиб, кенжагой қизи Гулнораши чақирди:

— Қақажон, битта чой дамлаб кел, қизим...

АНОЙИ ЭМАС ЭКАН

Миртемир ака ўзбекнинг ўзидек солда, жайлари ва донишманд эди. У кишининг ҳалимдек юмшоқ кўнгли, тўпорилиги ҳақида қалам аҳли орасида латифалар юрарди. Шулардан биттаси мана бундай.

Домла шаҳардаги катта бир идорага бошлиқ бўлиб қолибди. Юзлаб одамларнинг тақдир қўлида эмиш. Бир кунни у киши ўзлари хуш кўрадиган «Краснопресненская» деган сигаретни тутатиб ўтирса, хузурига бир аёл кирибди. Миртемир ака азадан ниҳоятда илтифотли эди, хусусан аёлларнинг иззатини жойига қўя биларди. Домла ҳалиги аёлга тўрдан жой кўрсатибди, чой куйиб узатибди ва ҳол сурабди. Аёл эридан шикоят қилибди. Ушнинг эри Миртемир ака раҳбарлик қилаётган ташкилотда ишлар экан.

— Хўжайин кунига, кунора ичиб келадилар. Рўзгордан барака қочди, болаларга тинчлик йўқ, кўни-кўпнидан уялиб ўладиган бўлдим. Куёвингизни бир тартибга чақириб қўйсангиз, домла...

Миртемир ака ора-чора «Вой, бетавфиқ», «Вой, нойнсоф» деб турибди. Аёлни овутган бўлибди.

Энди латифанинг охирига қуроқ солинг. Арзғўй аёл йиғлаб-сиқтаб бўлгандан кейин Миртемир ака уни даҳлизгача кўзатиб чиқибди. Болаларингизга у-бу олинг, деб бир сиқим пул берибди ва лебди:

— Қуш куйинманг, сиқилдим. Ҳар бир аёлнинг бошида бор бу савдо. Қуёв бола бир кунни инсофга келиб қолар. Беш болашгиз бор экан, на чора, бир амаллаб янаб турасиз энди...

«Куёвни тартибга чақириб қўйиш» ҳақида оғиз ҳам очилмади. Аслида «Миртемир директор», «Миртемир амалдор» деган сўзлар нечоғлиқ гайритабиий туюлса, Миртемир аканинг биронга қаттиқ-қуруқ гапирини ёхуд танбех бериши ҳам ақла сизмас эди.

Мен бу латифани шунчаки, устознинг соддалигини тасдиқлаш учун келтирганим йўқ. Латифа баҳона бир воқеа эсимга тушди.

Миртемир аканинг мухлислари орасида ёши ўтинқираган бир шoir бор. Аслида уни шoir дейишга ҳам тилингиз бормасди. Нетаки, бу қофия устасининг ёзганлари икки томчи сушдек бир-бирига ўхшаш, кўпинча баландпарвоз чақирқиқлардан иборат бўларди. Масалан, бир шеърда у шундай дейди:

*Қўлуғ бўлсин, пахтакорлар, хирмонингиз,
Бу дунёда ҳеч қолмасин армонингиз.*

Бу чўбукқалам Миртемир акага яқинроқ ерда турарди. Шунинг учун домлага суйқаланиб келаверар, баҳонада ёзган-чизганларини Миртемирдек сўз заргарининг назаридан ўтказиб олишни ўйларди. Мен неча бор Миртемир аканинг учи ўткир қалам билан лабини буриб, бу ҳайбарақаллачи назмгўйини «шиғирларини» бўяб ўтири-гагини кўрганман.

Бир кунни китоб дўконига кирдим. Қарасам, ўша шoirи замоннинг китоби чиқибди. У пештахтала ярқираб ётарди. Муқовасига ҳавас қилиб кўлга олдим. Барақладим. Юратим шув этди. Китобга Миртемир ака сўзбоши ёзибди! Кўзларимга ишонмай, қайта-қайта имзога боқдим: «Миртемир, Ўзбекистон халқ шoirи». Тик турганча мухтасар сўзбошини ўқиб чиқдим. «Ўлут алломалар ҳам алашар экан-да, — дедим ичимда, — кимсан Миртемир бўлатуриб, шу халтурачига оқ йўл тилабди».

Орадан бир оз вақт ўтди. Бир кули айлашиб Миртемир акашкнга бордим. Анчагача миқ этмай ўтирганман шекилли, домланинг ўзи тан очди:

— Ҳм, нима гап? Бугун парвозинг пастроқ кўринадими?

— Биз сиздан хафамиз, — дедим отасидан аразлаган боладай писандалик билан.

— Э, тагин нима бўлди? Биздан бирон хатолик ўтибдими?

— Фалончневнинг китобига сўзбоши ёзиб берибсиз-ку? Фалон-чнев ундоқ шoir, бундоқ шoir, деб. Миртемир акага нима бўлди, деб ҳамма ҳайрон.

— Ундай бўлса, мен ҳам сенларга ҳайронман, — деди Миртемир ака жилмайиб, — сўзбошини яхшилаб ўқиб чиқинглар. Миртемирнинг жиндай соддалиги бўлса бордир, аммо у бировлар ўйлагандек аноий эмас.

Домла тоқчадан ўша шoirнинг китобини келтириб, олдимга ташлаш:

— Мана, қайта ўқиб чиқ-чи, шoir дебманми, йўқми?

Сўзбошини ситчиқлаб ўқий бошладим. Икки қарра ўқиб чиқдим. Таваб! Миртемир ака қўлписини «қўшиқчи» деган, «назмгўй» деган, «шеърят ошини» деган, лекин бирор ерда «шoir» деганган эди! Қойил! Ёшлар китобга қараб ўқий олмайдиган нарсани кексадлар сувга қараб ўқийди, деганлари рост экан-да...

Китобни қизариб столга қўйдим, Миртемир ака менга танбех бермади, аксинча ўзини оқлаган бўлди:

— Кўздай кўшним, не қилай, бўтам? Кунда-кунора шеър кўтариб киравериб, безор қилиб юборди. Ўзи ёмон одам эмас. Лекин шеърларини ўқиб бўлмайди. Ахир қўшничилик ҳақини тўлаш керак-да, а лаббай? У ёгини сурасанг, одамнинг юзи иссиқ, Биров кўзингга мўлтираб қараб туриб, мадад сураса йўқ дёлмас экансан. Ке, куй, бу гапларни, чойдан қуй, бўтам...

БИР АРМОН

Етмишинчи йилларнинг ўртаси эди. Иш билан овора бўлиб, бир ойна Миртемир акадан хабар ололмадим. Бир кунни миш истихолода билан йўлга тушдим. Ўзимча ҳар хил баҳона излайман, ёлгон ишлатиб бўлса-да, домланинг кўнглини олишни ўйлайман. Миртемир ака одамсевар киши эди, шунинг учун эшигиндан меҳмон узилмасди. Қачон борсангиз дастурхон ёзилди, домла ё меҳмон кузатаётган, ё бировни қаршилаётган бўларди.

Ҳеч нарса кўрмагандай эшикдан ишайиб кириб бордим. Миртемир ака бир уйғур шоирини кузатиб ҳовлига чиқаётган экан.

— Келдингми, бўтам, ичкари кириб чой ичиб тур, — деди у ва ёш шоирни қўлтиқлаб кўчага чиқди.

Уйга кириб ҳовлига қараб ўтирдим. Ана, Миртемир ака эшикни аста ёпиб ичкари кирди. Ҳовли саҳида сочилиб ётган қоғоз парчаларини, чўп-хасни битталаб териб олди. Уларни волопровод ёнидаги эски челақка ташлади. Сўнг қўлини ювди. Анвой бўлиб очилиб турган гулларни ҳовучлаб-ҳовучлаб искади, сўнг одатига кўра, снгил елка учириб қўйдию ичкари ўтди. Ўрнимдан турдим.

— Ке, бўтам, — деди тўрдаги жойга ўтиб, — кўришмайсан, тинчликми? «Муштум»да нима гап?

Менга «худо берди». Ишнинг тинглигиндан, «шиқоятчи»ларнинг жанжално муаллифларнинг «галваси»дан гапириб, ўзимни оқлай бошладим.

Миртемир ака ёқимли жилмайди.

— Ёлгонлаб нима қилсан, бой бўлур! Келишга вақтим бўлмалди, деб қўя қол-да! Ол, еб ўтир.

Осон қутулганимга қувониб, дастурхондаги тансиқ меваларга ҳужум бошладим. Миртемир ака газета ўқишга тушди.

— Тунов кунни бир ҳикоятгни ўқидим, — деди газетадан кўз узмай, — маъкул. Дард бор.

— Тили қалай экан? — дедим мақтов кутиб. Миртемир ака бестимга қараш, қулаймай-ёнмай деди.

— Чиласа бўлади. «Хушрўй қишлоқ» дебсан. Жойни хушрўй деб бўлмайди, оламга айтилади хушрўй деб. Кейин, бўлар-бўлмасга мақол, мажоз ишлатаверибсан. Инмаикки меъеридан опса, меълага

тегади. Ўн саккиз яшар қизинг хусни ўзи билан. Ортиқча зеб-зийнат унга ярашмайди.

Чойшакни бўлатиб, пиёлани бир четта қўйдим.

Миртемир ака табиатан қувноқ киши эди, ҳазил шеърлардан ҳам анча-мунча битган. Шунинг эслаб эркалик қилгим келди:

— Бизга ҳам бир нарса ёзиб беринг. «Муштум»да сира чиқмагансиз. Миртемир ака ўрнидан турди. Токчадан бир варақ олиб, олдимга ташлади.

— Ма, ўқиб кўр. Маъкул бўлса, берарсанлар.

Шеърнинг номи эсимдан чиқаёзибди. Алашмасам, «Олақарга» деб аталарди шекилли. У яхшилик ва ёмонлик, вафо ва хиёнат ҳақида эди.

Шеърни чўнтакка уриб яна хиралик қилдим:

— Шундай катта шоирдан биттагина шеър ундириб борсам... ишхоначилар қўлмайдами? Бунинг ёнига тагин бир нима қўшиб беринг. Мақола бўлсаям майли...

Миртемир ака пешонасини силаб ўйланди.

— Нима ёзиб бераман, — деди секин, — «Муштум»га бир нарса ёзишнинг ўзи бўладими?

Рози бўляпти, айниб қолмасин, деб бўш келмадим.

— Майли, ўтириб ёзишга вақтингиз бўлмаса, айтиб турунг, мен ёзиб ола қолай.

Ёнимни қовладим. Ручка йўқ экан. Миртемир ака ҳазиллашди:

— Шундоқ дориломон замонда бечора мухбирларнинг ручкаси ҳам йўқ. Бу қашдоқ алолатсизлик! Дафтаринг борми?

— Бор, деб блокнотимни олдим.

— Яқинда Мирзанўлга бориб келдим, — деди Миртемир ака, — шу ёқда кўргашларимдан икки оғиз айтай. Кемтик ери бўлса ўзинг тўғрилаб чиқарсан.

У туриб нари-бери юрди. Кифтини учирди. Сўнг айгишга тушди:

— Ёз. «Пашша». Уч нуқта...

Шариллатиб ёза кетдим. Назаримда бу мақола шоирнинг кўпдан бери юрагида тугиб юрган армонларини тўқиб олиш учун бир баҳона эди. Анчайин нашадан бошланган гап, поклик, ички, ташқи маданият, социал иллатлар, халқимизнинг табаррук анъаналарини асраш каби муқаддас туйғуларга бориб тақалиши керакдай эди. Лекин ён дафтаримни етти бети тўлай деганида «Ассалому алайкум» деб эшикдан икки меҳмон кирдию мақола узилди. Миртемир ака мени ҳам унутиб, меҳмонларга кучоқ очди:

— Э, келсинлар, келсинлар...

Халини шеър «Муштум»да босилиб чиқди. Лекин мақола чала қолиб кетди. Уни битказиб беришга Миртемир аканинг вақти ҳам, имкони ҳам бўлмади.

Бир куни борсам, мукка тушиб газета ўқиб ўтирибдилар. Миртемир ака бир кучоқ газета-журналга обуна бўлган эди. Москвада қардош республикаларда чиқадиган турли йўналишдаги матбуотта муштарий эди. Нонулталан кейин албатта янги келган газета ва журналларни бирма-бир varaқлаб чиқар, бу ҳам бир неъматда, руҳий неъматсиз яшаб бўмайди деди.

Миртемир аканинг талати олатлари бор эди. Газетани ўқиб бўлгач, унда таъзияномами, бирон кимнинг сураганими бўлса, йиртиб олар. «Хар хил нопок ерда ётиб, оёқости бўлмасин» деб кўярди.

Бу сафар ҳам қайсибир газетани берилиб ўқиди, негадир бош чайқаб қўйдди, кейин газетани бир четга ташлаб, менга ўтирилди: — Чойдан қуйиб ич, бўтам. Менгаям қуй. Машиа буни қара. Еттинчи асрда кўмилган бир аскар йигитнинг жасаш тилибди. Буюмлари, асбоб-ускуналар, ҳатто тобутига тиллодан экан... Ажаб! Мен ўлсам, у дунёга не обкетардим? Агар иложи бўлса, ўзим билан бирга шуларни олардим, деб бир сочма қоралаб қўйдим. Эшит.

Миртемир ака чойдан хўплаб, томоқ чайди, сўнг ўзига хос эрка бир талаффуз билан қораламасини ўқишга тушди.

— Ўзим билан бирга ҳовлидаги оқ атирулушнинг бир ҳовучини; Самарқанддаги йигитлик базимини; хув ўша ўтринча бир бўсани; қозоқ қимизидан бир заранг косани; Халимаҳонимнинг авж қўшиғидати Ҳазрат Навоийнинг ўша бир сатриши, онамдан қолган ёлгор — парху болишини... ола кетардим.

Миртемир ака қоғоздан бош кўтариб, илжайди:

— Бу бир армон-да энди, бўтам, бир ширин армон...

ЭРКА СЎЗНИНГ ЭҒАСИ ЭДИ

1958-йил. Университет талабаларимиз. Бир кун сабоқлошимиз гап топиб келди: «Ёзувчилар уюлмасида катта мушоира бўлар эмини». Дарҳол дарслан «Кўён» бўлиш йўлини излай бошладик. Бирдашига «бошимиз огриб қолди» ва... аудиториядан базўр юриб чиқдиғу Ёзувчилар уюлмаси томон учдик.

Халлослаб етиб борсак, кичкина залга одам тўлибди, бўш жой йўқ. Биз кираверишда, йўлакда «леворши суюб» туравердик.

Мушоира бошланди. Биз китобларини ўқиган, биروق ўзларини кўрмаган аллома шоирларимизнинг аксарияти шу ерда экан: Рафур Фулом, Миртемир, Шайхзода, Собир Абдулла...

Сўз Собир Абдуллага берилди. Собир ака минбарга чиқди. Бир varaқ қоғозга қайта-қайта қарали, кейин залга ўгирилди. Хаста товушда оҳиста деди:

— Туроб, сен ўқиб бера қол...

Тур кулги кўтарилди.

— Ғазални Собир ёзини. Туроб ўқисини, — деб кимдир учирик қилди.

Минбарга ўрта бўйли, кулча юз, сочлари типратикан най-засидек тиккайган киши чиқди. Ийманиб кулланча Собир аканинг кўлидан газални олди ва жарингдор, ўткир, ёқимли овоз билан ўқий кетди.

Ғазал тутади. Чалак бўлди. Назаримда бу олқишининг ярми Туроб акага аталган эди. Ушанда у киши ҳали қирққа кирмаган қир-чиллама йигит эди, доврүқли шоир эди. Таниқли воиз ва суҳандон эди.

Аста-секин Туроб акага яқинлашиб, у киши билан ака-ука бўлиб кетдик. Туроб акада одамни ўзига тортадиган ажиб бир хислат бор эди, хайрихоҳликми, дилкашликми, оққўнликми...

Устоз эрқаланиб гапирар, эрқаланиб ёзар, биздек шоирларини суюб эрқалар, биз ҳам баъзан талтайиб кетиб, устозга эрқалик қилардик. Бир сафар Туроб аканинг янги қўшини пайдо бўлди. Кўшиқ «Бир ажойиб юртимиз бор» деб бошланарди. Бу кўшиқ ҳам Туроб аканинг барча кўшиқлари каби дарров оғизга тушди, ҳофизлар бириш-кетин айта бошладилар. Биз Туроб акага ҳазил қилмоқчи бўлдик. Раҳматлик дўстим Анвар Эшон, яна кимдир, учовлон кўшиққа пародия тўқдик:

Бир ажойиб юртимиз бор,

Ярми кампир, ярми чол,

Ярми саҳро, ярми жаннат,

Ярми ўтлоқ, ярми — мол...

Туроб ака пародияни эшитиб, мириқиб кулди. «Давомини ҳам тўқинглар-да энди, ё ҳашар қиламизми?» деди. У пайтлар Туроб

аканинг ёнидаги атоқли шоирларга пародия ёзиш одат саналмас эди. Ёзилган тақдирда дўнисишни ечиб, тугилган қишлоғингизгача қувиб борарди.

Умуман, Туроб ака қувноқ, дилкан, камтар, такаббуриликдан олис, мағрур инсон эди. Кўришганда қўлинигизни бир озгача кўйиб юбормас, қизиқ бир гап ё поэтик мutoййба ила димоғингизни чоғ этар, бундан ўзи ҳам роҳатланарди.

Сув ичирмасига сут ичар, деган гап атай Туроб ака учун ўйлаб топилгашек эди. Билишимча, дўстларига қандай хизмат қилса, рақибларини ҳам рози қилишга уринарди. Бир куни сўрадим: «Ака, фалончини нега бутча эркалатасиз, у сизни улча ёқтирмайди?» Туроб ака кулди: «Унча ёқтирмася, демак, сал-пал ёқтирар экан-да. Кел, шунча хурсанд бўлсин. Туроб ака мени олаёлади демасин. Кенгроқ бўлаверайлик, кенга — кенг дунё...».

Биз кейинги пайтда ҳалимлик, ҳилм деган сўзларни камроқ ишлатадиган бўлиб қолдик. Энди билсам, ҳалимлик Туроб аканиш инсоний мезони экан. У киши қатта-кагга лавозимларда ишлади. Аммо бировга қаттиқ гапирганини, бировни изза қилганини эшитмаганман. Жуда хафа бўлиб кетса, «Яхши иш бўлмади-да, уртоқ», деб лабини тишлаб ўйланиб қоларди.

Туроб ака бошлиқ бир вилоятга ижодий сафарга бордик. Учрашув айни авжга чиққанда бир ёзувчимиз аралаб Тошкентга қайтиб кетди. Туроб ака унинг ортидан таассуф ила қараб қолди: «Яхши қилмади бу. Адабиётнинг обрўсини тўкли». Собир инсон эди раҳматлик.

Асқад ака билан Дўрмон боғида айланиб юрибмиз. Табиийки, сўз кадри, сўз масъулияти ҳақида гап борди. Асқад ака кўзларини қисиб, олис уфқларга тикилиши, босиқ товушда деди: «Туробнинг ёзиб турганига офарин, фалончининг ёзмай кўйгани учун раҳмат».

Ҳаққи рост. Туроб аканинг асарларини мухлислари интиқ бўлиб, орзиқиб кутарди. Негаки, устоз янги шеър биталими, Ҳалимаҳоним ҳақида эссеми, драма ё туркум кўшиқларми, шаксиз, хаёлга келмаган янги гап тошиб айтар, юракка чўғ солиб кўнгилни мувозанатдаш чиқарарди. Асл адабиёт ҳам шу бўлса керак-да.

Мен халқона тил жилосини, Миртемир акадан кейин Туроб аканинг шеъриятида кўриб ҳар сафар тош қолардим. Саҳройи элнинг тарашланмаган мажозий шеvasи, Хоразмнинг ширин лаҳжаси, Фарғонанинг тагдор лутфию бахшилارнинг сойдек

тошқин, соф туркий лафзи Туроб Тула шеъриятининг қўш қаноти эди.

*Хирмон тўлиб тўкилади дон,
тўкилади дон, момо,
Тандир тўлиб ёшди нон,
Ёшди нон, момо...*

Нақалар шарқона, мупис ва жонга тутан манзара...

Туроб ака шоир бўлиб, элининг кўнглидаги сўзни топиб айтолганидан мамнун бўларди. Назаримда, муборақ сўз ҳам то абад ушдан рози бўлиб қолди.

Азиз шоирим ҳақидаги хотираларимни гўзал ривоят билан ақунлагим келди.

*Бир киши боғда кезиб юрарди. Оқдйй терак баргига кўзи тушди.
Олиб ҳидлади. Ундан хушбўй ҳид келарди.*

— Сен нимасан, эй янроқ, — деди сайёҳ, — бўйинг мунча ёқимли!
— Мен терак баргиман, — деди янроқ, — бир неча муддат гулрайхонлар ичидя яшадим. Шу туйфайли уларнинг ҳиди менга уриб, гулсифат бўлибман...

Туроб аканинг ёнида юрганлар ана шу терак баргига ўхшаб ўз-ўзидан мушки-анбарга айланиб қолганини сезмасди.

Устоз фоний дунёни маъмур этган эдилар, илоҳо, у кишининг боқий дунёлари ҳам обод бўлсин.

ДАРЁДЕК ИНСОН ЭДИ

Асқад акани ўйлаганимда раҳматликнинг учта хислати ёдимга тушаверди. У киши донишманд эди. Ўзини аямайдиган заҳматкаш эди. Бировга озор бермайдиган ҳалим табиатли эли, ўзгалардан меҳрини, меҳнатини дариг тутмас эди. Бобурнинг машхур сатри бор: Йўлни не билтай киши, то раҳнамо кўрсатмагай...

Мен Асқад аканинг бевосита раҳнамолигида камол топиб, адабиётда маълум мавқега эга бўлган тенгдошларимни, укаларимни санаб беришим мумкин.

Асқад Мухтор донишмандлиги туйфайли заҳматкаш эди, ва ё аксинча, заҳматкаш бўлганлиги учун ҳам донишманд эди.

Устоз ҳамиша бетакрор, теша тегмаган, кулоққа ёқимли эшитиладиган янги гап топиб айтардилар. У кишининг шеърлари ё

хикоялари, романларини эмас, кундалик мавзудаги кўпгина мақоласини ўқиганга ҳам одам беихтиёр ҳаёлга толар, ҳайратга чўмарди. Бу — Асқад Мухторнинг бировга ўхшамаганлигида, ўз фикри, дунёқарашини, фалсафасини борлигида. Дунёвий ва диний илмлар билимдони сифатида, шубҳасиз, у киши ўз тенгдошлари орасида беназир эди. Фақат, замон зайлига кўра, у ўзини дахрийнамо қилиб кўрсатишга мажбур эди. Бугун бизга Асқад ака жуда-жуда етишмаяпти.

Тақдирнинг мукофоти экан, бир неча йил Асқад аканинг ёнида, у кишининг ҳомийлигида ишлаш насиб этди. Камина у кишидан дунёга кўнгил кўлидан ташқари ақл кўзи билан қарашини ҳам ўргашдим. Асқад ака уфқлар шайлоси эди. «Тепаша турган одам уфқнинг ярминини кўради, тоғда турган одам уфқнинг давомини ҳам кўради», деб таълим берардилар. Асқад ака чиқиб олган тоғ, ўшапда, биз ёнлар учун етиб бўлмас армон эди.

Чуқур дарё тинч оқди. Асқад ака тинч оқар дарёни эслатиб турарди. Дона-дона, бийрон сўзлашди, фикрларининг теранлиги, ҳар бир калимасидан маъно уфуриб туришдан, тақаллумининг тагдор ва чўғли бўлишдан. Ардоқли Зулфия опам бир мажлисда, мен Асқад билан ташлашсам, ўзимни маънавий бойиб қолгандек сезаман, деган эдилар.

Асқад аканинг таш мўътабар эди, қандайдир маънода мезон эди. Бирор асар қўлёзмаси устида баҳс бўлиб қолса, «Асқад ўқидими?», «Асқад ака нима дебди?» каби саволлар туғиларди, бу табиий эди. Асар Асқад акага маъқул бўлса, демак, босишга лойиқ.

Шу ўринда бир воқеа эсимга тушди. «Гулистон» журналида ишлардим. Асқад аканинг тошпирини билан Миртемир домладан шеър ундиргани тез-тез бориб тураман. Миртемир ака, ўн марта қоралаб, қайта-қайта ишлаган шеърини қизганиб қўлимга тутказдилар.

— Ҳали хомроқ, — дейди, — Асқадга айт, яхшилаб кўрсин.

Миртемир акадек сўз зарлари ўз асарининг тақдирини ҳаммага ишониб тошпиравермас эди. Асқад акага суяларди, Асқад аканинг зукколигини қадрларди.

Мамарасул Бобоев деган шоир бўларди. Афсуски, ҳозир унут бўлаёзди. Хокисор, камтарин инсон эди, юракка чинча ёпишадиган дилбар шеърлари кўп эди. Ўша Мамарасул аканинг классик сатри бор: у киши бир устоз тилидан шогирдига қарата, «Олга юргин, аммо менинг ортимдан!» дейди. Асқад акани эслаб ўтирибману, шу сатр ҳаёлимда айланаверарди. Сир эмас, жўл-жилд китоб ёзган баъзи

бир ҳурмати акаларимиз ёшларнинг бошини сийлашга келганда... нима десам экан, ҳай, жиндай эринчоқликми, лоқайдликми қилишарди. Улар ёш истеъодларни тирсақлаб туртмасе-да, олдишга ўтишига қўймасди. Асқад ака, адабиёт — марлимайдонники, марҳамат, зўр нарса ёзган ўз ўринга чиқарсин, деган ақида этаси эди. Орқасидан келаётган ёшларни қўлтиқлаб олишни фарз деб биларди. Бунақа жавонмардлик ўзининг қувван ҳофизасига ишонган кишиларга хос бўлса керак.

Дўрмон. Асқад ака бир оз хасталаниб ётибди. Гоҳо дала ҳовли-сига қираман. «Юринг, дўстим, боғ айланамиз», дейдилар (Асқад ака ё эркалаб, ё иззаглаб ёшларни ҳам баъзан дўстим, дерди). Беш юз қадамлик текис йўлкаши икки-уч бор айланамиз. Одат-дагидек, нима қиялпсиз, деб сўрайди Асқад ака. Мен улут аклиё Аҳмад Яссавий ҳақида бир нарса ёзмоқчиман, тарих титкилаб, ўйланиб безовталаниб юрибман, дейман. Асқад ака маслаҳат беради: «Яхши мавзу. Кутлуғ иш. Фақат Яссавий образини майдалаш-тирманг. Дунёга, даврга умумбашар кўзи билан қараш керак. Яссавийнинг фожеаси — азалий ва абадий фожеа, шунинг оқишга урининг, қамровни кенгроқ олинг».

Устознинг нимага шайма қияётганини англадим. Бунинг кейинроқ, Асқад аканинг кечалари ҳаёли қонганда битган қайлларига ҳам ўқшдим.

Асқад ака унутиб бўлмайдиган инсон эди. У кишини кўрган, билган одамлар тирик экан, бу азиз инсон ҳақидаги ёруғ хотиралар кўнгил тўрида ўтлай ёниб тураверарди.

ЭРИШМАГАН ШУКУР АКА

Шукур Бурҳон истеъодли, ҳалол, санъатга салоқатли ёлларни бағрига олиб, уларга оталик, устозлик қиларди. Ана шундай шогирдлардан бири Ўзбекистон халқ артисти Эркин Комилов эди.

Бир сафар Ҳамза театри Фарғонага гастролга борди. Ўша куллари Эркин Комилов Киевдан телеграмма олди. Уни ўқиб, кўзлари ёйди, севиниб Шукур аканинг ёнига чопди.

— Шукур ака, мен проба (синв)дан ўтибман, Кисв тез келиш, кинога тушасиз, деб чақиряпти!

— Куллуқ бўлсин! — деди Шукур ака, шогирдиниш омадига қувониб. — Яхши бориб кел!

Эркин бирдан бўшашди. У билалики, театр директори ўла қолса жавоб бермайди. Чунки Эркин спектаклларда катта-катта ролларни ижро этарди. Шунга ўйлаб, Эркин устозига ялинди:

— Шукур ака, директордан бир ҳафтага жавоб олиб беринг, бунақа омад ҳалеб кславермайди.

Шукур Бурҳоннинг сўзини ҳеч ким икки қилолмас эди. Директор қийналиб, базур жавоб берди Эркинга. Энди Киевга учиб керак, бироқ ёз фасли, дам олиш мавсуми бўлгани учун отликка ҳам чипта топилмас эди. Шукур ака Эркинни эргаштириб аэропортга чиқди. Тўғри бошлиқнинг олдига кирди:

— Маца бу бола шогирдим. У Киевга учиб керак. Бизга билет керак...

— Биз сизни қадраймиз, яхши кўрамыз, Шукур ака, деди бошлиқ. — лекин, биттаям чипта қолмади. Олдинроқ айтиб қўйганингизда...

— Бўлмаса, Масковга бера қол чиптангил! — зарда қилди Шукур ака.

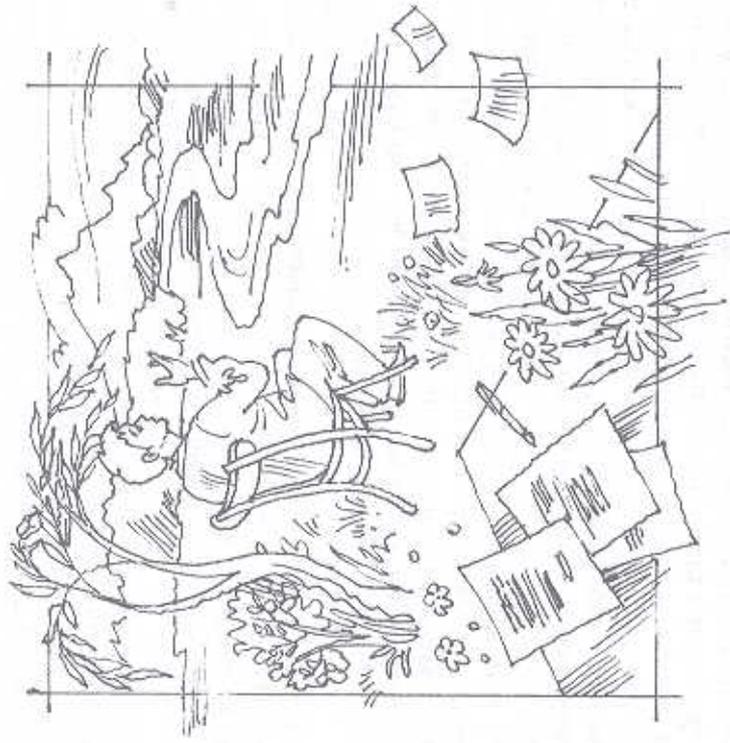
— Узр, Масковга ҳам йўқ эди...

— Унда Тошканга бордир — Тошканга?! — Шукур аканинг гулдурак товуши янгради. — Тошканга икки билет, тамом!

Хуллас, устоз-шогирд стақлашиб Тошкентга келишди. Шукур ака тагин аэропорт бошлиқнинг олдига кириб, Киевга битта. Фарғонага битта чипта олиб чиқди. Эркинни Киевга жўнатиб, ўзи Фарғонага қайтиб кетди.

Шукур Бурҳонов ана шунақа устозлардан эди.

БАДИЛАЛАР

бўйига ўрнашган. Ер етишмаганлари тепага, қир-адрлар бағрига уй-жой қилиб чиққан. Қишлоқда сув таҳчил, шуниң учун халқ асосан чорва билан, галла билан машғул. Қирлардаги иморатлар олдида сўппайган дарахт кўринмайди — сув йўқ.

Бекмурод ака, бироп қарияши олайлик, деб маңита кириб кетди. Бир оздан кейин бурунги мударрислардек ошпоқ салла ўраб, кўк яктак кийган савлатли кишини бошлаб чиқди. У Абдухалил ота, раисниң айтишича, Лангарниң тирик тарихи эмиш.

Лангар ота мақбараси кўна қабристонниң түрида экан. Абдухалил ака вақтни ўтказмай Лангар отаниң кимлигини айтишга тушди.

— Ҳазратимниң исми шарифлари аслида Абулҳасан Ишқий. Бир ривоятда хоразмлик дейилган, биттасида хурсонлик. Хар не бўлганда ҳам ўзимизниң туркий қавмдан. У киши Баҳовулдин пиримниң замонларидан анча бурун, ўн иккинчи асрда келганлар бу ерга. Ҳазратимниң кароматлари бисёр эмиш.

Тепага кўтарилдик. Абдухалил ака мақбараниң мўжазигина эшигини очди ва бисмилло деб ичкарига кирди. Гира-шира қоронғи. Мақбара Шаҳрисабздаги Амир Темур сағанасини эслатади. Чорбурчак қабр тоши, чекка-чеккада шам қолдиқлари. Бу ерга тез-тез зиёратчилар келиб туради шекилли, хона супириб-сидирилган, озода, туйнукчалардан тоза ҳаво билан илқ нур кириб турибди.

Абдухалил ака авлиёниң кароматидан сўзлади:

— Ҳазратимниң бир муридидан бор экан. Об-оғашига қараб турадиган. Бурунгидай совуқроқ кун экан. Мурид таҳорат суви ҳозирлашга улгурмай қолибди. Ҳазрат чиқиб кўрадики, муридниң қўлида муздек сув тўлдирилган қумгон. Мурид изза бўлиб қумгонни дарров қўлигига уради. Ҳазрат унга тикилиб тураверди. Дам ўтмай сув исиб, қўлни қуйдирагани бўлади. Ҳазрат, сен етилибсан, энди сенга иршод бергаймиз, деб уни Қамашни, Ғузур тарафларга шайх қилиб тайинлайди. Қамашни борган бўлсангиз, у ерда ҳам Лангар ота мақбараси бор. Ўша Лангар ота мана шу ҳазратимниң шогирди Муҳаммад Содик шайх бўладилар. Пири комилниң иззатига у кишини ҳам Лангар ота деб атайдилар.

Ҳамонки Лангар ота шунчалик соҳиби каромат экан, наҳотки тазкираларда у кишиниң таъриф-таъсифи келтирилмаган бўлса, деган ҳасла бордим. Тошкентга қайтган Алишер Навоийниң «Насоим ул муҳаббат» асарини varaқладим. Бирдан кўзим ярқ этди. Ҳазрат Навоий сўфийлар силсиласига мансуб юзлаб зоти шарифларни таърифлар экан, 628-фаслда ёзди: «Абулҳасан Ишқий хоразмликдур,

НАВОИЙ ҚАЛАМГА ОЛГАН ЗОТ

Чироқчиңниң харитасини томоша қилиб ўтириб, Қалқама деган ерга кўзим тушди. «Қалқама ... Бахшилар ўланига қўшалдиган ном экан», дедим ичимда. Ундан сал тепароқда Лангар деган маңзил турарди. Ажабланишим. Дунёда Лангар деган ҳам кўп экан-да. Чимкент атрофидаги Лангарни биламан. Бухоронинг Гиждувонда ҳам Лангар бова бор. Қамашниң түридаги Лангар отага атаб маҳобатли мақбара кўтарилган. Бу ерда яна битта Лангар...

— Биздаги Лангар ота азиз авлиёлардан, — деди туман ҳокими Файзулла Ашуоров, — кексаларниң айтишига қараганда, у киши улуг шайхлардан бўлган эканлар. Бир зиёрат қилиб қўйсангиз ёмон бўлмайди. Қалқаманиң раиси шу ерда юрувди. Ҳозир топтирамыз-да.

Раис топилунча ҳоким билан гурунглашиб ўтирдик.

— Чироқчиңниң халқи озгина ўр келади, яъни қайсарроқ бўлади, — деди ҳоким, — лекин кўнглини топсангиз мўрчадек ёпишади ишга. Бурунгилардан қолган бир гап бор. «Шундай ишлагиники, ё отинг чиқсин, ё ўтин» дейди. Уч йил бўлди, ишлаяпмиз, қани, кўрайлик-чи, нима чиқар экан.

Кейинги йилларда янги раҳбар кўравериб кўнгиллари совиган туман аҳлиниң айтишига кўра, Чироқчи энди ҳокимга ёлчиган эмиш (Кўз тегмасин).

Раис топилди. У Бекмурод Боймуродов экан. Кўринишидан эллик ёшни қоралаган, лекин аллақачон олтишини уриб қўйибди. Қотма, хоксор. Кеч куз бўлишига қарамай, оёғида ёзги шипшак. Бекмурод ака муҳбирлар билан суҳбатлашавериб пишиб кетган шеклиди, Қалқамага етунча зериктирмади.

Ниҳоят, тоғлар бағрига бош қўйган Лангар қишлоғига ҳам етиб келдик. Халқниң асосий қисми қишлоқ ўртасидан ўталдиган сой

Силсиласи Шайх Боязид Бистомийга етар, анга тарбият қилношдур. Ўз замонида фақр элининг (олий фуқаролиш) муқталоси (етақлиси, раҳбари) эрмиш, балки машоихнинг нешвоси. Мурид ва асҳоб (суҳбатдошлари) бағоят кўп ва каромату мақомати андин кўпроқ».

Навойй шунингдек, Ишқий силсиласини давом эттирган Илёс шайх, Абу Мусо шайх, Шайх Султон Сўфий каби саккизта шайх хусусида қизиқарли маълумотлар келтирди: «Худойкул шайх — Абулҳасан Ишқийнинг соҳиби сажодаси (хос ходими) ва Шайхул машоих экандур... Муҳаммад шайх эрса Худойкул шайхнинг ўғлидур... ўз замонида халойиқ муришиди (пири, раҳнамоси) эрмиш. Султонлар анга муридлик хайсиятидин (сабабидан) иродат келтирибдурлар».

Навойй таърифлаган Муҳаммад шайх Қаманида сокин бўлган Лангар ота эканлиги энди аён бўлди. Ҳазрат Навоий ибратли бир ҳикоят билан Муҳаммад Солиқ шайх — Лангар ота тавсифига нуқта қўяди. Эмишки, бир кун шайх муридлари ила суҳбат қуриб ўтирган экан. Ўзини олим деб санагувачи бир кимса суҳбатга тап қўлиб шайхнинг житига тетаверибди. Шайх мундоқ қараса ёнида сув тўла кўза билан кафтдек тош турган экан. Тошни олиб кўзанинг оғзини ёпибди. Шу заҳоти ҳалиги олимнинг товуши ўчибди. У шайхни мот қилмоқчи бўлиб анча-мунча масала тайёрлаб келган экан, барчаси хотирадан кўтарилиб кетибди. Хуллас суҳбат охиригача бечора олим бир онгиз гап айтолмай қарахт бўлиб ўтираберибди. Ваъз ниҳоясига етгач, Шайх кўза оғзиндаги тошни олибди. Давоғар олимнинг шуури равшан тортиб, кўнглига илму ирфон қайтибди. У истиғфор келтириб шайх олдида тиз чўкибди ва унга мурид бўлибди.

ШАРҚНИНГ БҮЮК АЁЛЛАРИ

Ҳазрат Навоий «Насоим-ул маҳаббат» — «Муҳаббат шабаллари» асарига шарқда яшаб ўтган авлиё аёллардан ўттиз биттасининг таърифини келтирди. Жумладан, Марям Басрия, Хакимаи Дамашқия, Имрабул Хоразмия, Бибичаи Мунажжима каби сўфийлик тариқатига кирган каромат соҳибаларининг ҳаёт тарзи кўнглиларга завқ банишлагини таъкидлайди.

Саккизинчи асрда яшаган Робиа Алавия ана шундай авлиё аёлларнинг сарҳалқаси, сарвари эди. У бутун умри давомида муслима қизлар тарбияси билан шуғулланди, шогирдларига дунёвий ва илоҳий

илмлардан сабоқ берди. Робиа тасавуфда олий мақомга етган орифлардан эди. Ҳасан Басрий каби ўз замонасининг машҳур фозиллари билан бемалол мунозарала киришар, аксар ҳолларда голиб бўлиб чиқарди. Робиа муаллиманинг ёрқин ҳаёти ҳақида халқ оғзида ажиб ҳикоятлар сақланиб қолган. Бугун эътиборингизга ўша ҳикоятлардан айримларини ҳавола этамиз.

РОБИАНИНГ МУНОЖОТИ

Толиби илмлардан бўлиши икки йигит Робиани зиёрат қилгани келдилар. Авлиё момонинг дастурхони ёзиқлик эди. Кўрдиларки, иккита нон турибди. Йигитлар олис йўл босиб келинган, қоринлари оч эди. Нафси шайтон хуруж қилади, нонга кўл чўз дейди. Аммо уй бекаси илтифот кўрсатиб дастурхонга таклиф этмайди. Йигитлар бир мулдат сабр айлаб ўтирибдилар. Шу маҳал «Ҳақ дўғет ё олло!» деб бир гадо пайдо бўлди. Робиа ҳалиги иккита нонни гадога узатиб юборди. Мухом йигитлар тамшанганча қолавердилар.

Мезбон жим, йигитлар сукутда. Бир замон ҳамсоянинг оқсоч хотини бир саваг нон кўтариб кирди. Савагни Робианинг олдида қўйди.

— Бегойим сизга атаб насиба юбордилар, отин биби, — деди оқсоч. Робиа савагга назар солди. Унда ўн саккизта нон бор эди.

— Бу бизга эмас, адашибеиз, синглим, — деди Робиа. Оқсоч қизарди, бегойимнинг марҳамати шул, дея қасам ичди.

— Савагингизни олиб кетинг, — деди Робиа, — бизга оллонинг буюртгани бор.

Оқсоч савагни кўтариб чиқиб кетди. Анчадан кейин яна нон олиб кирди. Индамай Робианинг олдида қўйди. Саваглати нон йитирмага эди.

— Бу бизга аталган экан, — деди Робиа. Йигитлар ўзаро кўз уриштириб олдилар. Улардан бири юрак ютиб сўради:

— Бу ердаги сирга тушунмалик, муаллим. Ул савагни инкор этлингиз, бул савагни қабул қилдингиз?

Робиа деди:

— Сизларнинг оч-наҳор эканларингизни сездим. Лекин иккитатинга нонга таклиф этгани уялдим. Нонни гадога бердим. Ксйин олло таолога муножот қилдим: «Эй парвардигори олам, сен менга бирни берсанг, мен ўн ҳисса қилиб қайтараман, легувчи ўзингсан. Иноятингни дариг тутма!» дедим. Муножотим яратганга етди.

Кўшнidan насбда кирди. Қарасам, ўн саккизта нон экан. Ҳақ таоло бандасининг ризқини кам қилмайди. йигирмата бўлиши керак, деб ўйладим. Аслида ҳамсоя киритган нон йигирмата эди. Қани дастурхонга қарасинлар...

Йигитлар Робианинг кароматига яна бир карра иқрор бўлдилар.

КИЙИК КИМДАН ХУРҚАДИ

Робиа бир куни тоғ сайрига чиқди. Ям-яшил арчазорлар, ойдин булоқлар қошида бу фоний дунё гузалликларидан баҳра олиб роҳат қилди. Оқ либосли, малакснймо аёлни кўриб, атрофига олқорлар, охулар тўпланди. Улар Робиага ажабланиб боқар, чўчимай бемалол ўтлаб юришарди. Иттифоқо Ҳасан Басрий келиб қолди. Уни кўриб, кийиклар тум-тарақай қочиб кетдилар. Ҳасан изза бўлиб деди:

— Эй Робиа, бу жониворлар нечун сендан хуркамайдию мени кўрса қочади? Бу сирни аяглаг!

Робиа сўради:

— Нонуштага нима еб эдинг, Ҳасан?

— Қўй ёғига қовурилган пиез.

— Сен эрта билан буларнинг ёгини ебсан, — деди Робиа, — тағин нега мenden хурқаш, деб сўрайсан. Сен ўзингдан сўра.

Ҳасан Басрий иншамоди.

ИККИ ТАНГА БИРЛАШМАДИ

Ҳасан Басрий бир куни Робианинг олдига келди.

— Эй Робиа, сен илми зоҳир эмас, илми ботиндаш бир ҳикоят айтгинки, мен обидалингнига иқрор бўлай.

— Унда эшит, — деди Робиа, — неча кун танҳо ўлтириб ип йигирдим. Қалава қилиб сотсам бирон егулик оларман, деб ўйладим. Сотдим. Икки кумуш танга бўлди. Бир тангани чап қўлимга, бир тангани ўнг қўлимга олиб сиқиб ўтирдим.

— Нега ундай қилдинг Робиа?

— Негаки, икки танга бир қўлимда бирлашса, шайтонга айланмасин, мени йўлдан уриб хор қилмасин, дедим. Бугун нафе устидан қозонган талабам шул бўлди, Ҳасан.

БАЛИҚ ВА КАБУТАР

Ҳасан Басрийнинг Робиада кўнгли бор эди. Бироқ Робиа рўй-хушлик бермас, ўзини ишқи илоҳийга бағишлаб, дунёдан тоқ ўтишини

ният қилган эди. Ҳасан эса, ўзининг устунлигини кўрсатиб қўйиш учун қулай фурсат кутиб юрар эди. Бир куни Робиани сув бўйида учратиб қолди.

— Кел Робиа, икки ракат намоз ўқийлик, — деди Ҳасан ва қўлтигидаги жойнамозни олиб ариққа отди. У, Робиа сув устига қалам босгани журъат этолмайди, деб ўйлаган эди.

— Эй Ҳасан, бунақа амал ўзини авлиё қилиб кўрсатишга уринадиган, аслида нотавон кимсаларнинг иши, — деди Робиа ва жойнамозни сувдан олиб осмонга отди. Сакраб сажжодага чиқди. Телаша туриб Ҳасанни чорлади:

— Кел, Ҳасан, — деди Робиа, — сенинг ишинг балиқниқига ўхшайди, бизнинг ишимиз кабутарга менгазайди. Фийсабиллоҳ, гап бунда ҳам эмас. Гап — кўнглини ҳаққа боғлаб, дусни мутлақ дийдорига ноил бўлишда.

Ҳасан бош эгди.

УЧ БУЮМНИНГ ХИСЛАТИ

Бир куни Робиа хизматкори орқали Ҳасан Басрийга уч хил буюм юборди: шам, игна ва соч толаси. Икки кун ўтди. Учинчи кун Ҳасан халғи буюмларни кўтариб кириб келди.

— Робиа, — деди У, — икки кун ўйладим, вале нимага ишора қилганингни тушунмадим.

Робиа жавоб берди:

— Бунинг маъноси осои. Бамисли шам бўлиб одамларга ёруелик тарқатиб яшагин. Ҳақ йўлида шамдай ёниб тамом бўлсанг ҳам ўкинма. Инсон бўлсанг, ишадек тинмай меҳнат қилгин. Агар сен савоб ишлар қилишга соч толасидек яқин бўлсанг, яхши номинг дунё тургунча туради.

Бу гапдан кейин Ҳасаннинг Робиага муҳаббати юз чандон зиёда бўлди.

СОҲИБҚИРОН ЕТОЛМАГАН МАНЗИЛ

Шаҳрисабзда сирли бир маскан бор. Бу ердан зиёратчиларнинг қадами узилмайди. Дунёнинг етти иқлимидан ташриф булорган сайёҳлар атайлаб шу масканни сўроқлаб келадилар. Олми, ҳатто бир маънода фақирона бу зиёратгоҳ олдида узоқ вақт хаёлга толиб турадилар. Наҳотки, дунёнинг ярмини ўз ироласига бўйсундирган

салтанат соҳибининг сўнгги манзили шу тариха тасаввур этилган бўлса? Наҳот Самарқанду. Кеш, Бухорою қадим-қадим. Ясси-Туркистонда олий иморатлар бунёд этган Соҳибқирон ўзига шу бешашам, дарвешлар чиллахонасидек оддий бир сағанани раво кўрган бўлса?

Бу — Амир Темури даҳмасидир.

Хўш, нега буюк жаҳонгир ўзи ният қилган ерга кўмилмади? Сағана нечун битмай чала қолди? Нега одамлар асрлар бўйи ушбу даҳманинг қаердалигидан бехабар эдилар? Келинг, Амир Темурининг сўнгги кунлари борасида қалам тибратган муаррихларнинг битикларини тагин бир варақлайлик.

Маълумки, 1404 йилнинг охирида Амир Темури Хитой юришига отланади. Нега юз минг кишилик лашқари билан Ўтрорга қараб йўлга чиқади.

Ўша йили қиш қаттиқ келган эди. Бетиним қор ёғар, баъзи манбаларда айтилишича, қорнинг қалинлиги икки найза бўйи (яъни уч метр) келарди. Совуқ захрига бирон тирик жон чидамасди. «Ўша кезлари ҳаво шу даража совиб кетдики, — деб ёзди тарихчи Хофиз Абрў, — кўпчилик акобир узоқларнинг аъзоларини совуқ олди, оддий фуқаро ва ходимларнинг аксарияти ҳалок бўлди. Қавс (ноябр)нинг бошидан то хут (феврал) охиригача Жайхун ва Сайхун дарёларининг барча кечуваридан лашқар, аравапар, қарвон, филлар муз устидан юриб ўтдилар. Совуқнинг зўридан тил оғизда увишиб қоларди».

1405 йилнинг 15 январ куни Амир Темури Ўтрор шаҳрига келиб тушади ва қиш чилласи ўтгунча шу ерда туришга қарор қилади. Ўзини кузатиб келган хос маҳрамлари ва мулозимларига ижозат беради, улар шарафига зиёфат уюштиради. Бироқ кутилмаганда Соҳибқироннинг иситмаси кўтарилиб, ўзини ёмон ҳис қила бошлайди. Ҳозик табиблар дарҳол муолажага киришадилар. Лекин кун ўтган сайин жаҳонгирнинг ҳолати яхшилик томонга юз бурмайди...

Бир куни Амир Темури туш кўрди. У Кўкўғлон деб аталмиш суюкли отида турганмиш. Шу пайт қоши-қўзи чиройли, қомаги самбитдек, дуркун бир йиғит келиб, отнинг жиловини тутиш.

— Отдан тушсинлар, Ҳазратим, — деди йиғит қооқ уйиб, — от минииш навбати энди билга елди.

Соҳибқирон чўчиб уйғонди. У иймонли бир муслим ва донишманд инсон сифатида бу дунёдан насибаси узилаётганини пайқайди. Тахт

ворисини тайинлаб, авлодларига айташган васиятини айтиб қолиши лозим: Амир Темури кўп йиллар муқаллам ҳам қазои қадар хусусида ўйлаган ва жондек азиз тўнғич ўғли Жаҳонгирни тожу тахт вориси, деб эълон қилган эди. Эвоҳ, Жаҳонгирнинг умри қисқа экан, йиғирма ёшида хасталаниб оламдан ўтди. Кейин Соҳибқирон Жаҳонгирнинг ўғли Муҳаммад Султошни валиаҳд қилиб тайинлаши. Муҳаммад ҳам икки йилча бурун отасининг изидан боқий дунёга риҳлат қилди. Жигар-бағри қабоб бўлган буюк бобо энди Жаҳонгирнинг кичик ўғли Пирмуҳаммаднинг тахтга эга қилиб қолдиришини мўлжаллаб, ҳаёл суриб ўтирарди.

Ҳазрат аркони давлатни, дин ишворларини, қўмондонлар, набиралари, ўзига солиқ мулозимлар, хос муншийларини ҳузурига чорлатди. Сўнгги Фармон фурсати етган эди. Соҳибқироннинг амри билан мунший васият ёзинга тўгинди: «Англаб турибманки, рух қуши қалб қафасидан парвоз қилмоқчи. Тангри таолонинг даргоҳига жонимни бахш этаётиман. Сизларни унинг лутфу марҳаматига топширдим. Оби дийда қилиб ўтирманглар, оху нола чекманглар, бушан фойда йўқ. Шу кундан эътиборан фарзандимиз Пирмуҳаммад Жаҳонгирни ўзимизга валиаҳд ва тожу тахт вориси этиб тайинлашқки, Самарқанд тахти анинг амри фармонида бўлғай, тамкилик ва истиқдол ила мулку миллат, лашқар ва раиятнинг муҳим ишлари билан машғул бўлсин. Сизлар эса, унга тобелик ва бўйсуниш маросимини ўрнига қўйинглар, уни биргалликда қўллаб-қувватланглар, токи олам бузилмасин...

Ўйларим! Миллатнинг улут мартабасини, саолатини сақламоқ учун Сизларга қолдираётган васият ва тузуқларни яхшилаб ўқинг, асло унутманг ва татбиқ этинг.

Миллатнинг дардларига дармон бўлмоқ вазифангиздир. Заифларни кўриқланг, йўқсулларни бойлар зулмига ташламанг. Алолат ва озолик дастурингиз ва раҳбарингиз бўлсин».

Бу орада давлатнаҳонинг саломатлиги кундан-кун ёмонлашиб борарди. Бир куни у аъёнларига аввал бир бармоғини, сўнгра иккинчи бармоғини кўрсатди. Табиблар бу инорага ўзларига хайрли таъбир бердилар:

«Ҳазратимиз, иншоолло, бир-икки кун ичида соғайишни умид қилдирмен, демоқдалар». Соҳибқирон бош чайқайди: «Асло, мен ушай демоқчи эмасман. Мен сизларнинг орангизда яна бир-икки кундан ортиқ бўлолмайман, демоқчи эдим».

Ўлим элчиси эшик қоқиб турганлиги барҳақ эди. 1405 йил 18 феврал кунин Буюк жаҳонгир бу ёруғ олам билан видолашиб, яхшилар мақомига бориб қўшилди.

Марҳумнинг жасади мўмийёланди, уни махсус аравага ордиликлар ва минглаб қўриқчилар қўриқовида Самарқанд сари йўлга тушдиликлар. Бирор ой йўл босиб шаҳарга етиб келдиликлар. Бу пайт салтанат юриси бўлиши Пирмухаммад айшу ишрат ила банд эди. Дафн маросимини Амир Темурнинг яна бир зукко невараси Халил Султон ўтказди. Бобосини Рухобод мавзесинда, Муҳаммад Султон мадрасасинда дафн этилиликлар. Чунки замон потиш эди, хали олинда тожу тахт учун қаттол олишувлар турар, бушай вазиятда Соҳибқиронни Кешга элтиш ўта қаттиқ эди. Шу тариқа Амир Темур ўз даҳмасига етолмай, дорус-салтана — Самарқандда узлатга чекинди.

Хўш даҳманинг тарихи нечук, унинг кейинги тақдири не бўлди? Амир Темур, алал-оқибат бир кун, деганларидек, ҳамиша борар боғини ўйларди. Шунинг учун у 1380 йиллардаёқ она юрти Кешга ўзига атаб даҳма бино этишга фармон берган эди. Даҳма Дорус-саодат билан Дорул-тиловат ўртасинда бўлиши керак эди. Амир Темурнинг отаси билан ўгли Жаҳонгир ҳам шу ерга дафн этилган эди. Иснан элчиси Клавихонинг гувоҳлик беришича, 1404 йилда ҳам даҳма қурилиши давом этаётган экан. Амир Темурнинг тасодифий ўлими ва тежурий шахзодаларнинг ўзаро низоси туфайли сағана эътибордан четда қолди. Бора-бора у ер тагида кўмилди кетди.

Ўтган асрнинг эллигинчи йиллари. Шаҳар кенгайди, одамлар масжид апрофиға ҳам иморат сола бошладиликлар. Бахтга қарши Мардонни ҳовуз кўчасиндаги бир фуқаронинг уйи айнан сағананинг устига тўғри келган экан. Бечора хонадон эғасининг тинчи бузилди: у кушда ёмон туш кўради, ё кўққиселан бир балога дучор бўлади. Бир кунини унинг ҳовлиси чўка бошлайди. Уй соҳибни кўни-кўшнилари ни ёрдамга чорлайди. Ховлининг ўйилган ерини очадилар ва... қадим сағана гумбазига дуч келадилар.

Тошкелпдан олимлар етиб келишади. Улар сағанани қум тупроқдан тозалалаб, у ёқ-бу ёғини андак талқик қилиб, қайта ёпиб қўядилар. Сағанани расамағли таъмирлаш, уни эл-юрт кўзига очиш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас эди. Чунки Темур номи ҳали тарихларда қора бўёқ билан ёзиларди.

Бундан ўттиз беш йил бурун илк бор Шаҳрисабзга қадам қўйган эдим. Буюк бобомизнинг муборак сағанасини зиёрат қилиш орусидаман. Бироқ сағана эшити ҳаммага ҳам очилавермасди, ҳар

ким ўзидан чўчирди. У пайтлар туман раҳбари раҳматлик Соиб Усмонов эди. Халим табиатли, бировнинг кўнглини қолдирмайлиган инсон эди. Илтимосимни эшитиб мулоим жилмайди:

— Сизга кўрсатишимиз мумкин. Ёзувчилар асл тарихимизни билишлари керак.

Соиб ака кимгадир телефон қилди. Ҳадемай бир йипит етиб келди. Икковлон йўлга тушдик. Йипит мени паётқам кўчалардан бошлаб кетди. Кўримсиз, кўҳна бир уй ошида тўхтадик. Ҳамроҳим ён-верига алашглаб бир чуқурга тушди. Сўнг, келаверинг, деганшек мени имлаши. Бир табақали кичкина эшикдан ертўлага кирдик. Йипит тугурт чақиб шам ёқди. Мен турган еримда қоғиб қолдим. Чор бурчакли, тепаси гумбазсимон мўжазгина хужра. Ўртала маҳобатли тош тобут. Шам ёруғида у янада ваҳимали, илоҳий бўлиб туюлади. Ахир мен кимсан — жаҳонни титратган жангу жаладлар қироли Амир Темурнинг бўш тобути қаршисинда турардим. Кўз ўнгимда Шайхзодаланинг «Улугбек» асариндаги манзара жонланди: гўё ҳозир мана бу тош тобут қопқоғи жаранглаб очилади-ю, «Урҳо! Ёғий қочди!» дея қилич ялангочлаб Соҳибқирон чиқиб келадигандек...

Бутун, яна ўша афсонавий сағанала бош эғиб турибмиз. Бу сафар бизга Жомеъ масжидининг имоми Абдухалил Дўстмурод ўгли ҳамроҳлик қилди. Абдухалил билан кўп йилдан бери та-нишимиз. Диний ва дунёвий илмларни пухта эгаллаган суҳбати ширин йипит. У буюк бооқалон руҳига атаб Куръон тиловат қилди. Сўнгра даҳма деворларига, тош тобут сиртига битилган арабий ёзувларни ўқиб, таржима қилиб берди. Улар оятни қарималар, қудсий ҳадислар эди.

Ер қариндаги бу шимқоронги, чоққина хужра, хўжасига буюр-маган нақшикор бўш тобут одамни зидиятди, мажхул ҳаёлларга етаклайди. Умриниш ўткинчилигини ўйлаб кетасан. Бу кўҳна олам бир қўналга, бир қарвоқсарой. Бас, шундоқ экан, нечун баъзида кўпикдек омонат хою ҳавасларга зиёда кўнгли кўямиз? Нега бировнинг ҳақиға хиёнат қилишдан кўрқмаймиз? Мунофиқлик, тақаббурлик, ёлгон сўз орқали роҳат кўзламоқ гуноҳи азим экан-лигини нега ашламаймиз? Бировнинг асабини қақшаттандан кўра бир оғиз ширин калом билан унинг маҳзун кўнглига чироқ ёққан афзал эмасми?

Амир Темур ардоқлаган пири комил Аҳмад Яссавий дейдилар: «Яхшиликдан нима ёмонлик кўрдингки, яхшилик қилмайсан? Ёмонликдан не яхшилик кўрдингки, ёмонлик қилгайсан?» Мана бу

ҳикмати эса, Соҳибқиронга нисбат берадилар: «Тикон бўлиб оёққа қалалугча, гул бўлиб кўкракка санчил!»

Бу икки мўъабар зотнинг мухтасар ўғитлари сизу бизга абалий васият эмасми, азиз ватандош?

«ОТЕЛЛОНИ ҲИНАМАЙМАҢ!»

Аброр Ҳидоятов бу ёруғ оламни тарқ этгандан кейин Отелло образи «стим» бўлиб қолди. Оралдан бир неча йил ўтди. Томошабилар яна Отеллони соғина бошладилар. Аммо бу ролни ким ўйнайди? Аниқроғи, ким ўйнай олади? Аброр ака Отелло ролини беш юз марта ўйнади, жаҳон аҳлини лол қолдирди. Магрибу Машриқ бу улуг инсоннинг саъйياتига офарин айтди. Энди беназир устоз, қани, биронта мард бўлса, кўтариб кўрсин, дегандек, Отелло тимсолида саҳна ортига улкан харсанг тош ташлаб кетандек эди. Бу тошга гоҳо-гоҳо дилила ўти бор актёрлар эпителики разм солиб ўтар, харсангли ўрнидан кўзгатишни орзу қиларди. Аммо халқ айтмоқчи, дард бошқа, дармон бошқа экан. Театрдаги ман-ман деган актёрларнинг биронтаи «Мен Отеллони ўйнайман» деб оғиз очолмас эди. Чунки ҳар ким ўз ҳолини биларди.

Мухлисларнинг ягона умиди Шукур Бурҳоновдан эди. Шукур ака Аброр аканинг яқтан шотирди, келбати ҳам, саҳти-сиёқию овози ҳам устозини эста солади. Аброр ака баъзи ролларни қиёмига етказиб бир неча ой ўйнагандан кейин, Шукур, бу ётига энди ўзинг олиб кетавер, деб «соғна» қилиб юборарди. Бас, Отелло образини Шукур ака тирилтира олмасмикан? У киши ҳозир нуҳрат чўққисидя, соелиги ҳам яхши, агар бел болгаса, бемалол удалалайди.

Шукур акани Отелло қиёфасида кўришни истаганлар орасида камини ҳам бор эдим. Шунинг учун бир кунни уйларига борганда дангал сўрадим:

- Шукур ака, Отеллони соғиниб қолдик. Қачон ўйнаб берасиз?
- Ким айтди сенга Шукур Бурҳон Отеллони ўйнайди, деб? Кўзимни чирт юмиб ёлгонлашим:
- Халқ айтаяпти...

Шукур ака керилиб кулди. Халқнинг эрка фарзандларига керилиш ҳам ярашар экан. Бирозгача «А-а, халқ айтди, дегин», деб яйраб ўтирди. Ниҳоят, ўқтам, босиқ овозга донга-дона қилиб деди:

— Ҳолва деган билан оғиз чучимайди, билиб қўй. Мен Отеллони ўйнашим мумкин. Ҳайсам — удалалайман. Аммо уни энди бошқача талқин этиш керак. Аброр аканинг Отеллоси юракларга елимдай ёпишиб қолганди. Одамлар Шукур Бурҳоннинг Отеллосини қабул қиларми, йўқми? Во, масала қаерда!

Расмий ибораларда «Отелло» спектаклини тиклаш ҳақида сўз бўлган шекилли, ниҳоят бир кунни хушхабар эшитдик.

— Шукур ака Отеллони ўйнашга рози бўлибдилар!

Бизга ўхшаган чаққон мухлислар суюнчи олгани ўзимизга қашрдон бўлиб қолган ҳовлига қараб зиғиллашдик. Шукур ака Кўкон гилос тагида ҳаланчак-креслода кўк чой шонириб ўтирган экан. Кайфияти яхши. У ёқ-бу ёқдан гурунлашган бўлди. У киши бирдан ёшлар ҳақида гапира кетди:

— Сенлардан олдин битга ёш артист келибди. «Бой ила хизматчида Гофирни ўйнаётган экан. Қийналиб кетдим, ака, ролнинг сириши айтинг, дейши. Нимаси қийин, укам, дедим. Саҳнада бор-йўғи уч марта кўришасан. Биринчисида бойнинг олдига хотинингни олиб кирасан. Кейин қозилар билан жанжаллашасан, кейин Сибирга кетасан, вассалом!

Шукур аканинг гапи менга Л. Толстойнинг шумлигини эслатди. Бир киши Толстойдан «Шундай катта-катта романларни қандай қилиб ёзасиз», деб сўраган экан, Толстой кулмай-ёймай жавоб берибди: «Менинг катта бир лугат китобим бор. Роман ёзишдан аввал ўша лугатни олдимга очиб қўяману сўзларни битга-битга териб олаверман. Қарабсизки, роман тайёр-да...» Толстойнинг гапида жон бор, албатта. Лекин лугатдан қайси сўзларни териб олиш керак? Шунингдек, Шукур аканинг уч мартагина чиқасан дейишида ҳам чуқур маъно бор. Уч мартагина... қандоқ кўришни керак саҳнада? Ҳамма гап шунда.

Ўша кунни Шукур ака роса очилди. Биз у кишининг ҳикояларини маҳлиё бўлиб тинтлапмизу ҳаслимизда бир савол чарх урали: «Отеллони қандай сўраймиз?»

Бир замон Шукур ака чой ҳўшлаб калла чайқалди:

— Одам қариса эзма бўлиб қолар экан. Тога бошларингни қотирдимми? Энди наватб сешларга, шаҳарда нима гап?

Сўз очиниша баҳона тополмай ўтирган эдик, мен тўқ эткизиб дедим:

— Одамлар «Отелло»нинг премьёрасини кутаяпти...

Шукур аканинг юзига зоҳирий бир гурур қалқиб чиқди.

— Журналистлар ҳам ис чиққан ердан қолмайди-да. Дарров қаердан эшитдинглар?

Сезиб турибмиз, гапимиз унга мойдай ёқди. У креслонни гичирлатиб оғир кўзалди, бир-бир босиб уйга кириб кетди. Бизлар отасидан бозорлик кутган болалардай эшикка тикилиб ўтирибмиз. Анчадан кейин бир даста қоғоз кўтариб чиқди, тап этказиб олшимизга ташлади.

— Мана, ҳаммаси Отелло!

Бу араб ёзувида кўчирилган Отелло монологи эди. Ҳарфлари ҳам лақ бир суям келади. Янгича алифбога Шукур аканинг тиши ўтмас, шу боис ўйнайдиган ролларини кўпинча арабча ёзувда кўчириб оларди. Оллоҳ таоло бир берса, кўш қўллаб берали, деганларидек, Шукур аканинг қувваи ҳофизаси шу даражада кучли эдики, қатта-қатта маъналарни икки-уч ўқишда ёллаб олаверарди.

Уша куни кўнглимизда бир ҳовуч нур билан уйга қайдик. Аммо... бирор ой ўтиб, санъат мухлисларини ларзага соладиган воқеа юз берди.

Неча ойширки, Шукур ака Отеллонинг ҳаёли билан яшайди. Монологлар, диалоглар ёд бўлган. Баъзан у биронта шогирдини «Дездемона» қилиб рўпарасига ўтқазиб қўяди, малика билан дардлашади. Гоҳо мажнундек ўзи билан ўзи гаплашади. Шогирдлари мухлислар ўқтин-ўқтин келиб ҳол сўраб туришибди. Хуллас, тайёр-гарлик ёмон эмас. Репетициялар яхши ўтса, кузга бориб янги мавсумни «Отелло»нинг премьераси билан очиб ҳам мумкин.

Ана шундай умидбахш ўйлар оғушида юрар экан, Шукур ака бир куни туш кўрди. Тушига Аброр ака кирибди. Устознинг хув ўна шаҳар марказидаги ҳовлиси эмиш. Негадир, у ҳовли этагидаги кичкина бир хужрада иштиқомаг қилармиш. Шукур ака кириб борганда Аброр ака энди ошхонадан чой дамлаб чиқаётган экан. Кўлида қатта қизил гардин чойнак. У шогирдини кўрибдики илқис тўхтади ва Шукур акага ёмон кўз билан қарабди.

— Шукур, сен Отеллони ўйнайдиган бўлдингми? — деб сўрабди тўсатдан.

Шукур ака илчмабди. Аброр аканинг кўзлари багтар ёнибди:

— Отеллони ўйнама! Эшитдингми, ўйнама! — дебди у дағдага билан. Устознинг товушида ҳам буйруқ, ҳам илтижо, ҳам умид бор эмиш.

— Агар сен Отеллони ўйнасанг, мен ўламан, Шукур, мен ўламан... Шукур ака лом-ним демай, остонада тахта бўлиб тураверибди. Аброр ака бошқа сўз қотмай, ичкарига кириб кетибди.

Шукур ака чўшиб уйгонди. Жиққа терга ботибди. Ён-верига аланглади. Чоргояда бир ўзи ётар, бир-бир шабада эсар, тонготарга ҳали анча бор эди. У қаддини ростлаб ўтирди. Кўрган тушининг таъбирини ўйлади. Устоз ушдан норози бўлапти. Одамлар Шукур Бурхонов ижросида Отеллони кўргач, табиийки, Аброр Ҳишоятовнинг Отеллосини эсдан чиқарадилар. Артистнинг унут бўлаши — ўлгани эмасми?

«Йўқ, мен устознинг арвоҳини чирқиратиб обрў олмайман», деди ичида Шукур ака ва ўрнидан туриб, шифёрига телефон қилди.

У Чилолзорга, театр директорининг уйига етиб борганида ҳали тонг бўзармаган эди. Директор Шукур акани овозидан таниб хавотирланди ва дарров эшик очди.

— Келинг, Шукур ака, тинчликми?

— Тинчлик, тинчлик деди — Шукур ака, — сизга бир гапни айтгани келдим. Мен Отеллони ўйнамайман!

Директорнинг бошидан бир челақ муздек сув қуйилгандек бўлди. Рости, у буюк спектаклнинг тирилшини орзу қилар, баҳонада театрнинг молдий аҳволини ҳам яхшилаб олишини ўйлаб қўйган эди.

— Нима бўлди? Неча ўйнамайсиз? — деди у бўшашиб.

Шукур ака: «Кўяверинг, сўраманг» дегандек қўл силтади.

— Ҳа, шунчалик экан, бевақтла овора бўлмай, театрга айтсангиз ҳам бўларди шу гапши...

— Йўқ! — деди Шукур ака зарда билан. — Бу гапни тезроқ айтиб, юрагимни бўшатиб олишим керак эди. Хўп, омон бўлинг.

Директор долу ҳайрон, елка қисганча қолаверди.

Шукур ака ҳовлисига кириб келганида тонг отган, улкан олча шохларида ёз қуёшининг илк нурлари жилва қиларди. Устоз руҳини шод қилганидан унинг ҳам кўнгли тонглай ёришиб борарди.

МУНДАРИЖА

ХИКОЯ ВА ҲАЖВИЯЛАР

Бепарво бўлмоқчиман	4
Омондаги ой	9
«Нексия»нинг илтизи	12
Сўзимни сотиб олдим	14
Менинг хўроз қувганим	17
Зорийдан уч олганим	22
Бировнинг пустини	26
Ухлагалиган «лори»	27
«Алпомшнинг энаси»	28
Елгончининг рост гапи	29
Дока рўмолининг қуриши	39
Қозон бошидаги хотин	44
Туя лўк-лўк этади	48
Даланга салом айт	64
Бир нуф кам бўлибди	68

УСТОЗЛАР ЁДИ

Палов бўлмаган масаллиғ	70
Алёр	72
Адабиёт уйининг эшиги	75
Хай, хай, хато қилманг!	76
Дўшми	77

АТИРГУЛНИНГ БИР ХОВУЧ ҲИДИ

Шевриятнинг боболеҳқони	80
Аноий эмас экан	85
Бир армон	88
Эрка сўзининг эгаси	90
Дарёдек нисон эли	93
Эринмаган Шукур ака	95

БАДИИАЛАР

Навий қаламга олган зот	98
Шарҳнинг буюк аёллари	100
Соҳибқирон етолмаган манзил	103
Отеллони уйнамайман	108